

**КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ ЗІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО КУРСУ
«НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ (1848 –
1914 РР.) : ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТРЕТЬОГО
КУРСУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІСТОРІЯ», ЩО ПРОХОДЯТЬ
СПЕЦІАЛІЗАЦІЮ НА КАФЕДРІ ІСТОРІОГРАФІЇ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА**

Викладач: доц. Шологон Л.І.

Лекція 1–2.

Тема: Національно-культурний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Мета: дати визначення поняттю «національно-культурний рух», проаналізувати основні етапи становлення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст., ознайомити студентів з етносоціальним та культурним розвитком українців краю в Австро-Угорській монархії.

План.

1. Основні етапи становлення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.
2. Етносоціальний розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини.
3. Українське національне відродження 1848–1914 рр.

Вступ. Студентам кафедри історіографії і джерелознавства пропонується спецкурс «Національно-культурний рух українців Галичини 1848–1914 рр.: джерела та історіографія», в рамках якого будуть розглянуті джерелознавчі та історіографічні аспекти зазначеної проблематики. Проте впродовж першого лекційного заняття ми спробуємо з'ясувати основні етапи становлення національно-культурного руху українців Галичини та фактори, що сприяли розвитку.

Зміст лекції

1. Історичне минуле західних українських земель було важливим чинником, що великою мірою зумовлював характер і особливості українського націотворення в Галичині, на Буковині й Закарпатті.

У 1772 р. внаслідок першого поділу Польщі Галичина була приєднана до Австрії, яка 1774 р. окупувала й Буковину. Під владою Австрійської (від 1868 р. – Австро-Угорської) імперії західноукраїнські землі залишалися до її розпаду в листопаді 1918 р.

Становище автохтонного українського населення ускладнювалося й тим, що навіть в середині одної держави – Австро-Угорщини – західноукраїнські землі

залишалися штучно розмежованими, належали до різних за розміром та поліетнічних за характером адміністративно-територіальних одиниць. Історична Галичина (сучасні Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області) була об'єднана з частиною Малопольщі в один коронний край – «Королівство Галіції та Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським» з центром у Львові. Там перебували провінційні органи управління – Галицьке намісництво на чолі з намісником, якого призначав імператор, та представницький орган (парламент краю) – крайовий сейм. Увесь край одержав скорочену назву – Галичина. Умовно вона поділялася на Східну (українську) та Західну (польську) Галичину. Межа між Західною і Східною Галичиною приблизно збігалася з етнографічним кордоном між поляками і українцями. Східна Галичина охоплювала понад дві третини території та населення коронного краю, тоді як Західна – лише третину. Цим пояснювалося значення Східної Галичини для поляків у боротьбі за збереження їх гегемонії в регіоні. Українські землі Буковини разом із частиною румунських входили до складу єдиного «Герцогства Буковина», були його північною частиною. Закарпаття входило безпосередньо до складу Австро-Угорщини як частини двоїстої монархії Габсбургів.

На початок ХХ ст. на теренах Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття мешкало понад 5,7 млн осіб, з них українців понад 3,6 млн або майже 63 %. Основна маса українського населення (близько 3 млн) проживала у Східній Галичині, приблизно 270 тис. мешкали в Північній Буковині, 343 тис. – на Закарпатті. На всіх цих територіях українці становили більшість.

Австрійський період в історії українського народу на західних землях був часом відносної соціально-політичної стабільності, інтеграції краю в загальноєвропейські модернізації та культурні процеси. Неабиякого розмаху в цей період набрав національно-культурний рух українців.

Незважаючи на те, що термін «національно-культурний рух», хоча й не часто, але використовується сучасними істориками його визначення нам не вдалося знайти жодному із довідково-енциклопедичних видань. Тому, вважаємо за доцільним сформулювати визначення цієї дефініції на основі наукових праць

одного з провідних фахівців у галузі вивчення національних рухів професора Празького університету Мирослава Гроха. На нашу думку, **національно-культурним рух – це організовані зусилля в сфері освіти, науки та мистецтва по втіленню в життя вимог для рівноцінного національного існування.**

Вчений значну частину свого наукового доробку присвятив аналізу проблем формування тих націй, що в XIX ст. не мали своєї державності, стійкої культурної традиції, підпорядковувалися представникам іншої національності. М.Грох визначив цей тип національного розвитку як «відродження» пригнобленої чи «малої» нації. На основі запропонованого ним структурного поділу національного руху на три основних фази, а також подібних досліджень українського зарубіжного вченого Івана Лисяка-Рудницького, праць британського науковця Алана Тейлора ми спробували виокремити *три етапи розвитку національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.*

«Ранні національні рухи створили і очолили письменники, переважно поети й історики, їхня політика ґрунтувалася більше на літературі, ніж на життєвих реаліях. Національні лідери поводитися так, наче відчували підтримку свідомо організованого народу, навіть знаючи, що нація існувала наразі лише в їхніх книжках», – критично зазначав британський історик А.Дж.П.Тейлор. Безперечно, на початковому, *академічному етапі*, українського національно-культурного руху провідна роль належала відомим діячам «Руської трійці» – Маркіяну Шашкевичу, Івану Вагилевичу, Якову Головацькому, що зробили спробу поширити національний фольклор народною мовою та громадянським шрифтом. Створення Головної руської ради 1848 р. було логічним продовженням і – у певному сенсі – кульмінацією першого етапу українського національно-культурного відродження, знаменуючи собою перехід до якісно нової стадії порівняно із національним рухом 1830–1840-х рр., що обмежувався питаннями мови, літератури та історії [6, с. 74]. Її діячами було вирішено питання національної ідентичності галицьких русинів на користь української національності, започатковано видання першої української газети «Зоря галицька», встановлено контакти з русинами Буковини і Закарпаття. За

наполегливими проханнями і вимогами Головної та окружних руських рад було запроваджено викладання українською в народних школах, у навчальних планах гімназій Східної Галичини з'явився новий предмет – українська мова, новостворену кафедру української мови і літератури у Львівському університеті 1849 р. обійняв Я.Головацький.

Після 1848 р. цілий клас – селянство (понад 90 % українського населення Галичини) вперше став фактором політичного та культурного життя суспільства, яку вже не можна було вже повністю ігнорувати. Повністю погоджуємося із думкою канадського історика Джона-Пола Химки, що саме селянський клас, не приймаючи консерватизму духовенства, висунув нового лідера національного руху – інтелігенцію. Вона активно залучилася до культурницької праці на українській ниві у 60-х рр. XIX ст. Не останню роль в цьому відіграли демократичні перетворення в державі. Саме в цей час, після десятиліття фактично застою, розпочалася *друга фаза* розвитку українського національно-культурного руху, яку прийнято називати *культурницькою*. Складно заперечити М.Гроху, що це була фаза національної агітації, коли ширша мережа патріотів, що групуються навколо газет, журналів, культурних та просвітницьких товариств, національних шкіл, починає працю по розповсюдженню в масах національної свідомості. Наукові дослідження в цій фазі продовжували розвиватися, виконуючи вже не чисто академічну, але і націоформуючу функцію. Вона продовжувалася до початку XX ст.

Третя – *політична фаза* українського національно-культурного руху розпочалася на початку XX ст., разом із створенням українських політичних партій, коли вимоги національного-культурного характеру з'явилися у програмових документах українських політичних об'єднань, а посягання на вільний розвиток національної освіти, громадських товариств, мистецтва безкомпромісно захищалися як на сторінках партійної періодики, так і в представницьких органах влади. У цей період національна свідомість поширилася серед широких верств населення. В рамках існування Австро-Угорської монархії так звана політична фаза національно-культурного руху тривала до середини 1914 р., тобто до початку Першої світової війни. Зрозуміло, що у військовий час

національно-культурний рух відходить на останній план, а в політичних еліт з'являються інші пріоритети.

Окрім періодизації основних етапів розвитку українського національно-культурного руху, для нашого дослідження також важливими стали етнополітичні відносини у багатонаціональній державі, якою Габсбурзька монархія. Події загальноєвропейської революції 1848–1849 рр. довели: імперія потребує реформування та пошуку компромісу з народами, що мешкали на її території. З одного боку – монархічна система влади розуміла, що потрібно йти на поступки, а з іншого – спрацьовував інстинкт самозбереження. На думку, А.Дж.П.Тейлора, 1848 р. династія так і не сприйняла серйозно ідею співпраці з підкореними народами, підтримуючи їх як засіб у грі проти угорців і німців та не замислюючись над їхньою подальшою долею, Франс Йосиф, «останній монарх старого вишколу», являв собою відроджену інституцію, так само «створену», як і будь-що інше. Недовіряючи підлеглим йому народам, імператор не відчував і відповідальності перед ними, тож робив поступки зі страху, а не з переконання. Абсолютна монархія перетворювалася в конституційну дуже повільно.

Кромержицьку конституцію, що була розроблена Конституційними Зборами (працювали із червня 1848 до березня 1849 р.), які засідали в моравському містечку Кромержиж, після того як у листопаді парламентарі виїхали із Відня, на думку А.Дж.П.Тейлора, далеку від втілення згоди народів Австрії, створили далекі від народу депутати, обачливі освічені мужі, які сподівалися забезпечити своє бюрократичне або академічне майбутнє, вважаючи, що це задовольнить національні прагнення мас. Вона не зробила жодної спроби розв'язати питання можливості об'єднання різних націй для створення спільного уряду, вона обмежувалася проблемою мирного співжиття націй під опікою Габсбургів. Власне кажучи конституція визнала, що без династії імперія не може існувати, а отже засуджувала всі пізніші проекти заміни Австрійської монархії «Дунайською конфедерацією». Народи могли співпрацювати, але лише за наказом Габсбургів. Тобто, Кромержицький проект передбачав, що Австрія повинна стати неподільною спадковою конституційною монархією.

Все ж таки, вважає дослідник Іван Монолатій, це був проект федералізації

монархії, запропонований лідером чеської фракції Франтішеком Палацьким. Згідно з ним, габсбурзькі володіння повинні були поділити на сім рівноправних земель за національно-географічним принципом: австро-німецьку, чеську (або чехо-слов'янську), польсько-русинську, угорську, румунську, південно-слов'янську й італійську. Кожній з них Ф.Палацький пропонував надати широкі повноваження, залишаючи у віданні центрального уряду тільки питання міжнародної політики, армії, фінансів, зовнішньої торгівлі, транспорту й зв'язку. На наш погляд, незважаючи на те, стаття 21 проекту конституції гарантувала всім народам імперії рівні права, вже сам адміністративно-територіальний поділ реформованої держави закладав передумови для національної дискримінації. Адже, якщо угорці, румуни, італійці отримували право бути господарями на своїй землі й чимало важливих питань мало вирішуватися окружними сеймами, то українці своїй адміністративно-територіальній одиниці на власній етнічній території не отримали. Навіть у тому випадку, коли б нову конституцію підписав імператор, вони змушені були знаходити компроміс із польською політичною, економічною та культурною елітою. Зрештою, Габсбурзька монархія ніколи не мала наміру проводити простий схематичний поділ держави за національним принципом. Проте через розпуск Кромєрижицької асамблеї 4 березня 1849 р. її конституційний проект залишився нереалізованим.

Альтернативна до неї, так звана конституція Франца Стадіона, колишнього міністра внутрішніх справ, розглядала Австрійську імперію, як унітарну централізовану державу, яка мала єдиний імперський парламент і уряд на чолі з прем'єр-міністром. Наприкінці 1851 р. конституцію Стадіона офіційно скасували, її замінили патентом від 31 грудня 1851 р. З того часу державою імператор керував самостійно й призначав райхсрат або Імперську Раду, яка мала дорадчі функції.

Про національну політику Австрійської імперії у 50-х рр. XIX ст. А.Дж.П.Тейлор писав: «Новому абсолютизму бракувало перспективи, що було найгіршим. До 1848 р. люди гостро усвідомлювали недоліки системи, проте вірили у можливість їхнього усунення. Тепер будь-які усунення стали неможливі: Габсбурги віддали перевагу силі перед компромісом. Вже не було привілейованих

націй чи мов. Усі стали рівними, але насамперед рівною мірою невдоволені, адже 1848 р. всі скоштували принад національної свободи або її примари. Навіть німці, які скористалися з німецького характеру центрального управління й піднесення престижу Відня, залишилися незадоволені. Як найосвіченіша нація, вони прагнули конституції, як найзаможніша нація – нарікали на податковий тягар, спричинений військовими потребами» .

Розвиток політичних процесів у державі наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. остаточно переконав українців Галичини, що право на власний національний розвиток їм буде відстояти непросто. Адже 1859 р. польський аристократ Агенор Голуховський став державним міністром, тобто міністром коронних країв або провінцій. Його призначення вперше засвідчило укладення домовленості між поляками та династією. Звісно, А.Голуховський прагнув автономії під контролем польської аристократії для Галичини й, водночас збереження унітарної імперії Габсбургів для захисту краю від Росії та Пруссії, справжніх гнобителів поляків. Така форма компромісу була, як ніяка інша, прийнятна для безперешкодного існування монархії. Водночас вони розглядали Галичину як модель польської держави у невизначеному майбутньому й хотіли зберегти Габсбурзьку монархію в такій формі, щоб цю адміністративну-територіальну одиницю можна було відтяти від неї в момент проголошення польської держави.

Все ж таки Австрійська імперія повністю не відмовлялася від конституційних перетворень. Не останню роль в цьому відіграли зовнішні фактори: військові поразки 1859 і 1866 рр., які вона отримала у військових кампаніях з Італією і Прусією. 20 жовтня 1860 р. був прийнятий Жовтневий диплом, який мав стати новим основним законом імперії. Він намагався запровадити федералізм. Від тепер провінційні сейми і райсхрат мали, співпрацюючи, ухвалювати закони, що було єдиною поступкою лібералізму. Заповнені землевласницькою аристократією сейми були засновані в історичних провінціях, ці сейми отримали законодавчу владу в усіх питаннях, окрім незначної кількості справ, що підлягали розглядові у райсхраті, який періодично збирався в складі ста представників від сеймів, як законодавчий орган великої імперії. Тобто в середині ХІХ ст., після трьохсот років поширення влади

Габсбургів, імперію запропонували розчленувати й передати її уламки в правління земельній знаті в обмін на гарантії того, що ця знать убереже імперію від лібералізму. Однак дуже швидко від цієї ідеї відмовилися.

Лютневий патент від 26 лютого 1861 р., який формально був інтерпретацією Жовтневого диплому, насправді являв собою відновлення централізованої держави. Лютневий патент лише де-юре доповнював диплом. Райхсрат, який за дипломом став Коронною Радою, розрісся до імперського парламенту; сейми, які за дипломом були земельними парламентами, перетворилися на виборчі комітети до райхсрату, що мали обмежений вплив у місцевому управлінні. Райхсрат отримав законодавчу владу з усіх питань, за поодинокими винятками, зарезервованими за сеймами, й набрав вигляду справжнього парламенту із Палатою панів, що призначалися імператором, і Палатою общин із 343 депутатів.

Сейми обрані за Лютневим патентом в листопаді і грудні 1866р., мали федералістичні або консервативні вподобання, а п'ять з них (в тому числі й галицький сейм) відмовилися визнавати Лютневий патент або надіслати делегатів до райхсрату. Ці сейми були вміть розпущені, а «виборча геометрія» була відроджена у такому вигляді, що німецьку більшість вдалося створити навіть у Богемії. Завдяки «виборчій геометрії» поляки становили домінуючу більшість у Галицькому сеймі, тому віденська влада відкупилася обіцянкою надання їм особливих привілеїв. В результаті такої політики райхсрат набув вигляду поважного парламенту і юридично завершив оформлення дуалізму, надавши австро-угорській угоді сили конституційного закону в грудні 1867 р. Таким чином, після 1867 р. монархія Габсбургів досягла компромісу з основними націями – німцями, мадярами і поляками. В теорії Австро-Угорщина стала об'єднанням двох конституційних держав, одна з яких спиралася на німецьку, а друга – на угорську гегемонію. Під цією конституційною оболонкою зберігалася Габсбурзька монархія, імперія, правитель якої справді поступався часткою свого контролю за внутрішніми справами, але зберіг статус верховної влади й мав змогу, маніпулюючи багатьма нерозв'язаними проблемами, цю владу оберігати й плекати.

21 грудня 1867 р. був офіційно завершений процес законодавчого облаштування нової держави прийняттям зводу законів монархії, так званої Грудневої конституції. Згідно неї вищу владу в державі уособлював імператор, особа якого оголошувалася священною і недоторканою, йому надавалася управлінська влада (через відповідальних міністрів), право скликання та розпуску Палати депутатів тощо. Виконавча влада в Австро-Угорській монархії здійснювалася Кабінетом міністрів, який об'єднував дев'ять відомств, серед яких було міністерство віросповідань та освіти. Також Груднева конституція встановила чіткий розподіл влади між рейхсратом і сеймами провінцій та дещо посилила повноваження першого. Окремий конституційний закон від 21 грудня 1867 р. стосувався судової влади. Ним запроваджувалася незмінюваність суддів, проголошувалася їхня самостійність і незалежність.

Окрім цього, Груднева конституція задекларувала чимало демократичних прав та свобод: рівність всіх громадян імперії перед законом, таємницю листування, право подавати петиції й прохання до органів державної влади, свободу слова, друку, віросповідань, вільного вибору професії й здобуття фахової освіти тощо. Жоден із сучасних дослідників національних рухів чи міжетнічних відносин в Австро-Угорщині не оминув увагою статті 19 Основного закону держави про загальні права в якому зазначалося: «Усі народи держави рівноправні, і кожний народ має непорушне право зберігати і розвивати свою народність і мову. Держава визнає рівність усіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті. В краях, де проживає декілька народів, навчальні заклади повинні бути організовані так, щоб без застосування зусилля до вивчення іншої крайової мови, кожен з цих народів отримав необхідні можливості для освіти своєю рідною мовою». Однак указана конституційна стаття не отримала подальшого роз'яснення в законодавстві й трактувалася по-різному залежно від політичної ситуації.

Неабияке значення в процесі демократизації конституційної монархії мали закон про пресу від 17 грудня 1862 р., яким надавалося право видавати газети та журнали фактично всі громадянам імперії; законодавство про об'єднання і збори від 15 листопада 1867 р., що дозволяло без особливих бюрократичних перепон

zareestruvati v organah derzhavnoi vladi politichnu partiю чи громадське товариство; derzhavnyi shkільnyi zakon від 25 травня 1868 р. запроваджував загальнообов'язкову, безоплатну світську восьмирічну освіту.

Громадянин Австрії після 1867 р. мав більше громадянської безпеки, аніж громадянин Німеччини, й перебував у руках здібніших і чесніших чиновників, ніж у Франції чи в Італії. Йому справді можна було позаздрити, хоча самій державі бракувало національної мотивації, й династія не могла підшукати «місію», що заступила б її. Однак у «глибинці» австрійська демократія та державні ресурси були слабкими. Тому австрійське «націєтворення» довелося перетворити на проект «непрямої дії», що передбачав залучення місцевих еліт. Модернізована у 60-х рр. ХІХ ст. політична система імперії відкрила певні можливості для ведення легальної боротьби за розширення національних прав, ставила їх у пряму залежність від того, як окрема нація зуміє захистити себе й забезпечити свої права.

«Русинам поталанило, що реформи 1867 р. сталися через покоління після революції 1848 р., коли вже існував місцевий «русинський патріотизм», – зазначив британський дослідник Ендрю Вілсон в праці «Українці: несподівана нація». Можемо з ним погодитися, адже згідно нашої періодизації динаміки національно-культурного руху, українці в цей знаходилися на другій – культурницькій – фазі його розвитку і об'єднували зусилля задля реалізації своїх прав на власну мову, освіту, науку, громадські об'єднання тощо, гарантованих загальнодержавними законами.

Отже, впродовж всього так званого австрійського періоду української історії, без організованих зусиль в сфері освіти, науки та мистецтва по втіленню в життя вимог для рівноцінного національного існування, інакше кажучи без масового національно-культурного руху, зберегти свою ідентичність було неможливо, зважаючи на те, що польська владна еліта в краї, готуючи ґрунт для відновлення в майбутньому власної держави, робила все можливе для ополячення українців Галичини.

2. Безперечно національно-культурний рух українців Галичини мав певні здобутки, особливо, якщо порівняти його із становищем в Російській імперії, коли

після сумнозвісних Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1867 р. було практично поставлено поза законом українську мову та українське друковане слово. Натомість в Галичині вільно виходили українські книжки та часописи («Мета», «Нива», «Правда», «Діло» тощо). Важливими видавничими центрами в австрійський період були Львів, Чернівці, Коломия. Якщо в Російській імперії на початку ХХ ст. не було жодної української школи на державному утриманні, то в Галичині напередодні Першої світової війни діяло майже 3 тис. українських народних шкіл.

Насправді становище різних національних груп в Габсбурзькій монархії було далеко не однаковим. Поряд із конституцією важливу роль відігравала низка інших законів, насамперед виборчі ординації, які визначали механізм формування представницьких органів усіх рівнів (громадських і повітових рад, крайових сеймів, загально австрійського парламенту). Шляхом значного обмеження виборчого права забезпечувалася повна перевага в цих органах представників найзаможніших соціальних верств, а фактично панівних національностей, зокрема в Галичині – поляків, на Буковині – румунів і німців. Офіційною мовою місцевих виконавчих органів визначали одну з крайових мов. За законом від 9 квітня 1907 р. в Галичині адміністративні структури краю використовували у своїй роботі польську мову, на Буковині – переважно німецьку, на Закарпатті – угорську.

1900 р. понад 94 % українців-галичан були зайняті в сільському господарстві і мешкали в сільській місцевості. Загалом, лише кожен десятий українець Галичини, Буковини й Закарпаття був міським мешканцем, тоді як серед поляків та євреїв аналогічні показники були суттєво вищими. За тодішніх умов та відповідно до ролі міста в житті суспільства модерної доби це означало, що українська спільнота практично була позбавлена контролю над державною владою та управлінням, органами провінційного та місцевого самоврядування.

Виразна специфіка етносоціального розвитку регіону знайшла відбиток в усталених стереотипах масової свідомості, коли селянин асоціювався з українцем, землевласник – з поляком (на Буковині з поляком або румуном), торговець – з євреєм. Поступова асиміляція українцями представників інших

національностей була помітною для сучасників і відбувалася «знизу», передусім у сільських громадах, де незаперечною була чисельна перевага українців і на противагу денаціоналізації, що захоплював частину української суспільної верхівки (шляхту, міщан, інтелігенцію). Варто зазначити, що серед галицької інтелігенції лише 8 % розмовляли українською мовою.

Протягом XIX і на початку XX ст. спостерігалася поступове зменшення питомої ваги автохтонного українського населення. Несприятливими для українців були такі чинники, як масова трудова еміграція, тяжке соціально-економічне становище, висока смертність тощо.

В Австро-Угорщині було створено розгалужену систему освіти, яка чітко регламентувалася правовими документами та надавала можливість здобути освіту рідною мовою у відповідних навчальних закладах. Настільки вона була реальною, можна прослідкувати за допомогою статистичних даних того часу.

В Галичині у 1881 р. в 3 тис. українських громад налічувалося 1529 відповідних початкових шкіл. Отже, близько для половини українських дітей доступ до освіти рідною мовою був ускладнений. Напередодні Першої світової війни в Галичині було близько 3 тис. народних шкіл, з них 2 тис. українських. До народних шкіл ходило близько 670 тис. дітей, в тому числі до українських – близько 440 тис. 97% українських дітей навчалися рідною мовою, і лише 3% польською. Незважаючи на поступове збільшення шкіл, у Галичині в 1914 р. було 500 українських громад, які не мали власної школи. Інша проблема галицької початкової школи – мала кількість класів. Всі державні українські народні школи були сільськими малокласівками, за винятком чотирикласної народної школи ім. М.Шашкевича у Львові.

Що стосується державних міських багатокласових шкіл, то ситуація була вкрай поганою. Якщо у 1911 р. в Австрії було 668 німецьких, 517 чеських, 6 сербсько-хорватських шкіл, то українських шкіл держава не створила жодної. До 1914 р. ситуація на краще не змінилася.

Серед українців Галичини і Буковини письменними були у 1900 – 19,9%, а в 1913 р. – 37,25%. Отже, завдяки розвитку початкового шкільництва вдалося збільшити кількість письменних серед українського населення. Проте це був

досить низький показник. Ще нижчий був рівень письменності лише у сербохорватів – 35,48% . Це свідчило про значну кількість невирішених проблем в українському шкільництві.

Готували педагогів для початкових шкіл учительські семінарії. В період з 1871–1874 рр. в Галичині було створено 5 утравістичних вчительських семінарій, де окремі предмети викладалися українською. Серед них три чоловічі та дві жіночі. В 1909 р. кількість таких семінарій становила 10. Діяли коедукційна (мала чоловіче й жіноче відділення) семінарія в Заліщиках, а також жіночі семінарії у Львові, Перемишлі, Станіславі, Коломиї та чоловічі у Станіславі, Львові, Тернополі, Самборі, Сокалі. Газета «Діло» в статті «Народні вчителі та вчительські семінарії» в 1904 р. критикувала устрій двомовних вчительських семінарій і зазначала, що навіть до таких навчальних закладів важко вступити русинам, особливо це стосувалося жіночих вчительських семінарій.

Розвиток україномовної гімназійної освіти в Галичині розпочався 1784 р., коли у всіх класах Львівської Академічної гімназії почали викладати українською. У 1900 р. працювало три українські гімназії, а в 1914 р. 6 повних державних гімназій (з них три утравістичні) та одна неповна. В цей час поляки в Галичині мали 58 гімназій, а зростання числа українських середніх шкіл штучно стримувалося (Галицький сейм не давав дозволу на їх відкриття). Це привело до того, що майже половина учнів-українців середніх шкіл змушені були навчатися у польських середніх школах. В Галичині на 675140 українців припадала одна середня державна школа, в той час, коли одна така польська школа припадала на 69361 осіб цієї національності. Отже, створення українських та польських гімназій не було пропорційним кількості населення обох національностей.

У зимовому семестрі 1900/1901 навчального року римо-католики (переважно поляки за національністю) становили половину студентів Львівського університету і 78 % студентів Вищої політехнічної школи, греко-католики (як правило, українці за національністю) – відповідно 30 і 8,9 %.

З 392 періодичних видань, що виходили в Галичині 1910 р., 312 були польськомовними, 42 – україномовними.

Незважаючи на те, що Австро-Угорщині діяло виборче законодавство, що

не дозволяло українцям бути належно представленими у парламенті та крайовому сеймі, українські депутати, політичні партії, громадські організації використали чимало легальних методів боротьби за право на вільний розвиток власної національної культури, реалізацію політичних прав та інших свобод, гарантованих конституцією. В результаті на початку 1914 р. українським політикам вдалося досягти угоди з польською сеймовою більшістю про запровадження загального виборчого права на виборах до сейму та про відкриття українського університету. Все це мало стати зародком політичної автономії українського народу в Галичині, початком її поділу на українську і польську. Це був значний успіх української політики. Проте всім цим рішенням, внаслідок подій Першої світової війни, не судилося здійснитися.

Чи не найважливішим здобутком у розвитку економіки на західноукраїнських землях стало прокладення залізничної колії. Вже 1861 р. Львів був сполучений з Краковом і Віднем, згодом лінію продовжено через Станіславів до Чернівців і Рахова. Станом на 1914 р. мережа залізниць тут була у півтора рази густішою, ніж на Наддніпрянській Україні.

Отже, незважаючи на формальну рівноправність усіх національностей, національні меншини (поляки, німці, євреї) домінували в політичному, економічному і культурному житті західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії.

3. Період XIX – початку XX ст. трактується в сучасній історіографії як доба „національного відродження”, під якою розуміють комплекс подій і явищ, пов’язаних з поширенням масового національного самоусвідомлення, поживленням і піднесенням українського руху, розвитком усіх галузей національно-культурного життя.

Українське національне відродження охопило етнічні землі по обидва боки російсько-австрійського кордону: Наддніпрянську Україну під владою Російської імперії і західноукраїнські землі – Галичину, Буковину, Закарпаття. Аналогічно з наддніпрянсько-українськими землями, у перші десятиліття XIX ст. у Галичині під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва і романтизму, Французької революції 1789–1794 рр. почався рух за збереження самобутності народу,

прагненні відтворити власне історичне минуле, захисті рідної мови тощо. Рубіжною подією в „національному відродженні” стала діяльність «Руської трійці», що видала фольклорно-літературний альманах «Русалка Дністровая» (1837 р.), ввела народну мову в літературу і відстоювала ідею соборності, єдності з під російською Україною.

На початку 1848 р. у низці європейських країн розпочалися буржуазно-демократичні революції. Не минули революційні події й Австрійської імперії. Під їхнім могутнім впливом тут відбулися радикальні зміни в усіх сферах життя суспільства, водночас було чітко продемонстровано прагнення національного суверенітету. Ось чому європейську революцію 1848–1849 рр. в історичній літературі образно називають „весною народів”. Наляканий революцією імператор Фердинанд був змушений проголосити в Австрії конституцію та демократичні свободи. 2 травня 1848 р. у Львові була утворена перша в краї українська політична організація – Головна Руська Рада (далі – ГРР) як офіційний представник українського населення Галичини. До Ради входило 66 представників духовенства і світської інтелігенції, а її головою обрано священника Григорія Яхимовича. Друкованим органом ГРР була перша українська газета «Зоря Галицька», яка почала виходити 15 травня 1848 р. тиражем 4 тис. примірників.

Центральною політичною проблемою для ГРР була боротьба за відокремлення польських земель від історичної, Східної Галичини та об’єднання її з Буковиною та Закарпаттям в окремий коронний край у складі Австрійської федерації. Ця вимога наштовхнулася на опір польського політичного проводу в особі Центральної Ради Народової, австрійського уряду. Вона залишалася в політичних програмах галицьких українців аж до 1918 р.

Слідом за ГРР в містах і селах краю було створено близько 50 місцевих руських рад. За національну символіку галицьких українців ГРР прийняла синьо-жовтий прапор та герб із зображенням золотого лева на синьому полі. Найбільших успіхів галицькі українці 1848 р. досягнули в культурно-освітній діяльності. Згідно з урядовим розпорядженням було запроваджено викладання українською мовою в початкових народних школах та навчання цієї мови як

обов'язкового предмета в гімназіях. Окремим розпорядженням у Львівському університеті засновано кафедру української мови і літератури, яку очолив колишній діяч «Руської трійці» Яків Головацький. Коломийська рада взяла на себе ініціативу створення українського аматорського театру, діяльність якого започаткувала вистава «Дівка на виданню, або На милованне нема силування» (переробив місцевий священик Іван Озаркевич 1848 р. «Наталка Полтавка» І.Котляревського).

Розгром у жовтні 1848 р. повстання у Відні, а 1–2 листопада у Львові, був сигналом до наступу реакції в усіх провінціях імперії, знищенням основних здобутків революції. Австрія знову стала абсолютистською монархією Габсбургів, у якій не було місця для автономії окремих народів. Відновлення абсолютизму супроводжувалося посиленням польських позицій в краї, що спричинило зневіру у власних силах, деморалізацію серед місцевої галицько-руської інтелігенції. Після кульмінаційного 1848 р. національний рух пішов на спад. ГРР 1851 р. само розпустилася, а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ.

Від 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник багатий польський землевласник А.Голуховський, який спрямовував свої зусилля на утвердження польської еліти в політичному та культурному житті провінції. Дійшло до того, що А. Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, 1859 р. спробував перевести українську мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку галицько-руської інтелігенції, що стало причиною так званої «азбучної війни», яка оживила задушливу атмосферу 1850-х років.

У 1860 р. в Австрії проголошено конституцію, що ґрунтувалася на принципі федералізму і розширювала права українців у процесі державного управління. На підставі конституції 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми. Компетенція Галицького сейму охоплювала питання культури (в широкому трактуванні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки. Незважаючи на наявність пережитків середньовічного станового-представницького права, утвердження парламентаризму привчало

західноукраїнське суспільство до цивілізованих форм співжиття і розв'язання суперечностей на сеймовій арені мирним шляхом.

У сучасній історичній науці процес національного відродження XIX – початку XX ст. уявляється не у формі єдино правильної української національної лінії, а як результат складної і суперечливої взаємодії різних національно-політичних орієнтацій. Серед них провідну роль відігравали українофіли (народовці) та русофіли (москвофіли).

Русофільська течія сформувалася в 1850-х рр. і протиставляла польській мові не народно-розмовну мову, а штучну, так зване «язичіє» – суміш місцевої говірки, церковнослов'янської та російської літературної мов, з домішками польської і німецької. Відстоюючи обрядові традиції, етимологічний правопис, заснований на походженні слів, а не фонетичний (який використовували діячі «Руської трійці»), русофіли не визнавали існування окремого українського народу, відверто вважали, що галицькі русини є частиною східнослов'янської спільноти. У політичній площині проросійські симпатії русофілів поєднувалися з австрійським лоялізмом.

Протягом 1860 – 1870-х рр. у русофільському таборі опинилася більшість галицько-руської інтелігенції старшого покоління. Русофільський дух вселився в мури закладеного 1849 р. Народного дому у Львові. Під впливом русофілів опинилися Ставропігійський інститут, «Галицько-руська матиця», перша українська газета «Зоря галицька» (виходила до 1857 р.). Русофіли видавали власну пресу «язичієм» (центральний орган – часопис «Слово», виходив у Львові в 1861–1887 рр.), наслідуючи приклад «Просвіти», вони заснували 1874 р. Товариство («Общество») ім. М.Качковського.

На противагу русофільській орієнтації на початку 60-х рр. XIX ст. організаційно оформилася українофільська течія, що називалось народовство. Безпосередньо поштовх до зацікавлення українством дала поезія Тараса Шевченка, яку молоді галицькі інтелектуали сприймали як справжнє Євангеліє. На зразок громадівського руху в Наддніпрянській Україні представники молодшої інтелігенції почали об'єднуватися в гуртки-громади, проголосили клич любові до простого народу і самовідданого служінню йому (звідси й назва – народовство).

У дусі ідеалів «Руської трійці», Головної Руської Ради українофіли-народовці обстоювали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома державами українського народу, виступали за народну мову в літературі й освіті, пропагували твори письменників Наддніпрянщини, фонетичний правопис. На перших порах народівський рух існував як мовно-літературна течія, однак згодом поряд з видавничою діяльністю народівці приступили до створення власних інституцій для культурно-просвітницької роботи серед народу.

Наприкінці 1868 р. було створено народівське товариство «Просвіта», що стало першою освітньою організацією для народу, а її головою обрано гімназійного вчителя Анатолія Вахнянина. У 1873 р. з ініціативи та за фінансової підтримки діячів з Наддніпрянської України у Львові виникло Літературне товариство ім. Т.Шевченка, реорганізоване на початку 1892 р. у Наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ). Під керівництвом видатного історика Михайла Грушевського (1897 – 1913) НТШ було неофіційною українською академією наук. Загалом до початку Першої світової війни народівцями краю було створено десятки українських громадських організацій (товариств). Серед них культурно-просвітні, педагогічні, театральні, музичні, жіночі, студентські, пожежно-гімнастичні тощо. Результати їхньої роботи – це тисячі читалень «Просвіти» створені в містах і селах краю, десятки українських приватних початкових шкіл, вчительських семінарій, гімназій, організованих «Українським педагогічним товариством», професійний мандрівний театральний колектив товариства «Руська бесіда», сотні аматорських театральних гуртків, хорів; тисячі назв наукових, науково-популярних видань, книг для простого народу, української молоді тощо.

Згодом як русофіли, так і народівці зуміли створити власні політичні товариства та політичні партії, що поступово відігравали неабияке значення у суспільно-політичному русі українців краю кінця XIX – початку XX ст.

Проголошена восени 1890 р. так звану «нова ера» в українсько-польських стосунках, зводилася до відмови українців від опозиційної тактики боротьби за свої права, взамін польська адміністрація краю мала покращити національно-культурне становище українського населення. Варто зазначити, що вона не мала

широкої підтримки ні в тогочасному українському суспільстві, ні в польському, і формально обидві сторони проголосили відмову від угодовської політики 1894 р.

Попри провал, угода сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла значні здобутки на культурній ниві. Було надано офіційний статус фонетичному правопису, який запроваджували галицькі й буковинські школи, підтверджено державні права української мови, відкрито українську гімназію в Коломиї (другу в Галичині після Львівської), кафедру української історії у Львівському університеті, яку очолив М.Грушевський. Проте, на цьому ні українські політики, ні громадські товариства не зупинялися, тому до початку 1914 р. ними було зроблено немало для активізації українського національно-культурного руху.

Результативною виявилася боротьба австрійського громадянства, в тому числі й українців за реформу виборчого законодавства в державі. 1907 р. в Австрії було запроваджено загальне виборче право на виборах до парламенту. В результаті в ньому з'явилася доволі численна (до трьох десятків осіб) група українських депутатів («послів»). Віденський парламент відзначався відносною демократичністю, принаймі, порівняно з Галицьким крайовим сеймом, що обирався на основі застарілої куріальної системи із переважанням у ньому поляків, передусім великих землевласників. На початок 1914 р., як зазначалося вище, було знайдено компроміс щодо двох дуже важливих для українців проблем – реформи виборчого законодавства до Галицького сейму та створення українського університету.

У переддень війни 1914 р. західноукраїнська політична думка пов'язувала перспективи української державності з перемогою Австро-Угорщини, що дало б змогу визволити Наддніпрянщину з російської «тюрми народів», створити з усіх українських земель національно-територіальну автономію у складі федеративної Австро-Угорської держави.

Отже, українське національне відродження XIX – початку XX ст. було частиною загальноєвропейського процесу, який характеризувався поступовим переходом від середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими національно-політичними

правами та свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви).

Висновок. Українцям Галичини, які працювали в рамках конституції Австро-Угорської монархії та її законів, вдалося немало зробити для активізації національно-культурного руху. Вони доклали чимало організованих зусиль в сфері освіти, науки та мистецтва по втіленню в життя вимог для рівноцінного національного існування. Поряд з цим, в програмах більшості українських політичних партій було зазначено, що кінцевою їхньою метою повинна стати незалежна українська держава.

Література

1. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Переклад з англійської Н. Гончеренко та О. Гриценка. – К.: «К. І. С.», 2004. – 552 с.
2. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.
3. Етносоціальний розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини // ЗУНР, 1918 – 1923: Ілюстрована історія. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – С. 24–37.
4. Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. – Мельбурн, 1994. – 122 с.
5. Монолатій І. «Viribus unitis» інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини: вимушені ініціативи й напівдекларації / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 39–49.
6. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
7. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Переклад з англійської: А. Портнов та С. Савченко. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.; Taylor A. J. P. The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary. – London: Hamish Hamilton, 1955.
8. Українське національне відродження 1848–1914 рр. // ЗУНР, 1918–1923: Ілюстрована історія. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – С. 38–
9. Цьолнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич,

Анатолій Онишко, Наталя Іваничук – Львів: Літопис, 2001. – 721 с.

10. Himka J.-P. Galician Villagers and Ukrainian National Movement in Nineteenth Century / John-Paul Himka. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988.

11. Hroch M. How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism? // East European Politics and Societies. – 1990. – Vol. 4. – N. 1.

Питання для самопідготовки

1. Дайте визначення поняттю «національно-культурний рух», зробіть періодизацію національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

2. Охарактеризуйте етносоціальний розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини.

3. В чому полягали особливості українського національного відродження у 1848–1914 рр.?

Лекція 3 – 4.

Тема: Неопубліковані документи офіційного характеру в архівних установах України як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Мета: ознайомити студентів з неопублікованими джерелами з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст., що зберігаються в архівних установах України.

План.

1. Документи про національно-культурний рух українців Галичини у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові.
2. Матеріали про українське національне відродження XIX – поч. XX ст. у фондах Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України та Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.
3. Джерела до вивчення національно-культурного руху українців у Державному архіві Львівської області.
4. Документи про події національно-культурного життя українців Галичини другої половини XIX – поч. XX ст. у фондах державних архівів Івано-Франківської та Тернопільської областей.

Вступ. Переважна більшість джерел офіційного характеру з історії національно-культурного руху українців краю зазначеного часового проміжку є неопублікована. Вони знаходяться у центральних та обласних архівах України, рукописних відділах бібліотек і розкривають багато аспектів проблеми, що розглядається в рамках спеціалізації.

Зміст лекції

1. В архівних установах держави зберігається чимало документів, що відклались в результаті діяльності органів державної влади, освітніх закладів, громадсько-політичних об'єднань, наукових, педагогічних та культурно-просвітніх, студентських та інших товариств. Вони становлять неабияку цінність для дослідження обраної теми, оскільки згадані державні та громадські установи

у великій мірі визначали характер розвитку національно-культурних процесів в Галичині, хоча і не в однаковій мірі могли на них впливати.

Варто зазначити, що чи не найбільше таких документів знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДІА м. Львові). Серед них особливої уваги заслуговують матеріали 146 фонду, де зібрані документи найвпливовішої державної установи на території краю – Галицького намісництва. До неї впродовж всього досліджуваного періоду зверталися політичні та громадські об'єднання, депутати галицького сейму та віденського парламенту з проханням вирішити те чи інше питання. Зокрема, один з документів дозволяє отримати інформацію, що за ініціативою Головної руської ради і розпорядженням Міністерства внутрішніх справ у 1849 р. матеріали засідань Львівського міського комітету перекладались на українську мову; нею також публікувались оголошення до міщан. Чимало звернень і петицій стосувалися запровадження української мови викладання у початкових та середніх навчальних закладах краю, ведення нею діловодства та захисту інших національних-культурних прав українців Галичини. Документи, що датуються 1848 і 1849 рр. засвідчують, що в цей період було зроблено немало для утвердження рівноправності української та польської мов у краї, особливо це стосувалося шкільництва.

Також до Галицького намісництва зверталися представники новостворених політичних партій та інших громадських об'єднань з проханням отримати дозвіл на свою легальну діяльність і затвердити статут на основі якого вони будуть організовувати свою роботу. У разі внесення змін до статуту, необхідно було і їх затвердити у органах державної влади. Таким чином, матеріали, що відклались 146 фонді ЦДІА м. Львові дають можливість прослідкувати за окремими організаційними аспектами становлення українських політичних, національно-культурних та професійних громадських об'єднань, зокрема, за процесом затвердження їхніх статутів. Ретельне опрацювання документів Галицького намісництва дозволяє ознайомитися з статутами всіх українських політичних партій і товариств, їх зміною та порядком затвердженням.

Окрім цього серед матеріалів згаданого фонду можна знайти джерела, що

свідчать про відкриття навчальних закладів, в тому числі й з українською мовою викладання, вихід у світ нових періодичних видань. Їхня діяльність без дозволу державних структур була б поза законом.

Проте Галицьке намісництво не лише давало дозвіл на відкриття нових громадських об'єднань, освітніх установ, часописів тощо, але при допомозі поліцейських органів контролювало їхню діяльність. Тому 146 фондів чимало звітів поліції про діяльність політичних товариств „Руська Рада”, „Народна рада”, студентських об'єднань „Академічний кружок”, „Академічне братство”, заходи академічної молоді спрямовані на відкриття українського університету у Львові. Ознайомлення з ними дозволяє стверджувати, що всі вагомні заходи національно-культурного характеру, які організовували українці краю перебували під ретельним контролем органів влади.

Загальновідомий є факт, що в січні 1891 р. Леся Українка з матір'ю вирушили до Відня на консультацію до лікарів. По дорозі додому, 18 березня, вони зупиняються на один день у Львові, де молода поетеса знайомиться з І.Франком, В.Гнатюком, В.Шухевичем, М.Павликом тощо. Про цю подію Львівська дирекція поліції також повідомила Галицьке намісництво.

Заслуговують уваги й інші документи 146 фонду, зокрема, навчальні плани австрійських гімназій, тимчасовий закон про систему вищої освіти у вузах Галичини від 1849 рр., списки викладачів Львівського університету в різні роки, документи про призначення українських вчених на посади професорів та доцентів, звіти про стан бібліотеки університету тощо. Окрім цього, серед матеріалів Галицького намісництва зберігаються особисті документи вчених та педагогів Я.Головацького та І.Шараневича.

Матеріали про організацію системи початкової, професійної та середньої освіти в Галичині, починаючи з 1867 р., знаходяться у фонді 178 „Крайова шкільна рада”. Цю установу в Галичині було створено цісарською постановою від 25 червня 1867 р. Очолював її намісник краю або його заступник. Крайовій шкільній раді підпорядковувалися всі початкові та середні освітні установи. Саме тому тут знаходимо звіти про заснування та діяльність всіх україномовних державних та окремих приватних гімназій краю, учительських семінарій,

результати інспекторських перевірок таких навчальних закладів. З них отримуємо чимало інформації про організацію системи гімназійної і педагогічної освіти в краї, про якість підготовки спеціалістів в згаданих освітніх установах. Варто зазначити, що перевірки шкільними інспекторами українських початкових та середніх навчальних закладів не виявляли серйозних порушень у їхній роботі, а навпаки дозволяють стверджувати про належний рівень викладання як обов'язкових так і факультативних предметів.

Документи, що відклалися в результаті діяльності Крайової шкільної ради дають унікальну можливість прослідкувати за всіма перипетіями запровадження українського фонетичного правопису в освітніх закладах Галичини у 1892/3 навчального року. Етимологічний правопис, що використовувався з середини століття, становив симбіоз української, російської і церковно-слов'янської мов, був далекий від народної та справжньої літературної мов та створював неабиякі перепони для її вивчення, оскільки єдиних правил в ньому не було. Тут зберігаються матеріали роботи спеціальних комісій, що засідали у 1887 і 1892 рр. і розглядали доцільність використання фонетичного правопису. Варто зазначити, що згідно рішення останньої з них фонетику запровадили в навчальних закладах. До Міністерства віросповідань і освіти та Крайової шкільної ради, починаючи з 1891 р. почали офіційно звертатися УПТ, НТШ, політичне товариство „Руська рада” та інші з проханням запровадити новий фонетичний правопис, який був близький до літературної мови, полегшував процес навчання, адже основний принцип якого „пиши, як чуєш”. З ними також можна ознайомитися, опрацювавши документи Крайової шкільної ради. Окрім цього, на неабияку увагу заслуговують звернення москвофілів до найавторитетнішої установи, що відала в краї питаннями шкільництва. Вони негативно ставилися до узаконення фонетичного правопису, оскільки етимологія, на їхню думку, зближувала українську мову з російською, а для них це було найголовнішим. У 178 фондів у шести товстих томах зберігаються петиції, зібрані представниками москвофільських політичних партій та товариств на захист етимологічного, або як тоді говорили, історичного правопису. За деякими даними, під такими зверненнями поставили свої підписи понад 10 000 осіб. Хоча, варто звернути

увагу й на те, що на окремих сторінках всі підписи зроблені однією рукою. Разом із надходженням петицій Крайова шкільна рада Галичини почала отримувати листи, в яких селяни заявляли, що їх обманом примусили поставити підписи. Наприклад, представники громади села Потутори Бережанського повіту повідомляли, що вони підписували петицію, думаючи, що там є прохання про зниження шкільних виплат або про допомогу голодуючим.

Також до Крайової шкільної ради нерідко зверталися українські товариства Галичини – НТШ, „Просвіта”, УПТ з проханнями надати допомогу на видавництво шкільних підручників, популярної літератури та інші заходи національно-культурного характеру. Листування між державною установою та громадськими організаціями дозволяє з одного боку прослідкувати за процесом їхньої співпраці, а з іншого стверджувати, що частково прохання українських товариств були враховані. Цікавими є матеріали про вшанування в краї столітнього ювілею від дня народження М.Шашкевича 1911 р., Т.Шевченка 1914 р. та інших пам'ятних дат в історії українського народу. Ці та інші документи підтверджують, що за діяльністю українських освітніх закладів проводився пильний нагляд з боку владних структур. З протестами проти запровадження польської мови викладання в українських навчальних закладах Галичини, дискримінації вчителів та учнів української національності в початкових школах часто зверталися до Крайової шкільної ради депутати австрійського парламенту та галицького сейму. В них знаходимо чимало фактів, які свідчать про байдужість з боку держави до проблем українського шкільництва.

Важливу роль в становленні українського національно-культурного руху в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відігравали впливові політичні партії та інші громадські об'єднання. Безперечно, чи не найбільший резонанс в краї під час революції 1848 р. мала діяльність Головної руської ради. У 180 фондів ЦДІА України у м. Львові збереглися документи, що відклалися в результаті діяльності громадської установи, що виступала від імені українців Галичини. Вони згруповані в одному описі, в схему систематизації одиниць зберігання якого покладено структурну побудову фондоутворювача. Головна руська рада мала

9 відділів (президіяльний, редакційний, фінансовий, народний, конституційний, відділ освіти, духовний, полюбовний (вирішував різні суперечки). Документи дев'ятого відділу – нормалія – не збереглися. Неабияку цінність для дослідження обраної теми становлять матеріали президіяльного та освітнього відділу. Тут зберігаються статут Головної руської ради, її відозви до населення, протоколи Головної ради за 1848 р., документи про діяльність окружних рад, введення в дію конституції, інформація про дискримінацію української мови в Галичині представниками австрійської влади, заходи щодо запровадження її як мови викладання у навчальних закладах та діловодства у державних установах, складання українських букварів; проект статуту товариства „Руської матиці”, яке ставило перед собою завдання видавати україномовну літературу для простого народу тощо. Одним із найбільш цінних та цікавих джерел, що зберігаються у згаданому фонді звернення Головної ради до імператора від 19 березня 1848 р. з проханням про відкриття національних шкіл та вимогою, щоб всі урядовці в краї розмовляли українською. Збереглася і відповідь австрійського монарха, в якій було дано обіцянку зробити все можливе, щоб врахувати прохання політичного об'єднання.

Цінні матеріали з історії українського національно-культурного руху в Галичині знаходимо серед документів політичного товариства „Руська рада” (ф. 196), що дотримувалося москвофільської орієнтації. Зокрема, статут та стенограма перших установчих зборів громадського об'єднання, листування з іншими просвітніми організаціями, релігійними установами, де обговорювалися питання освітні питання, правописні проблеми тощо. Вони дозволяють з'ясувати концепцію представників політичного товариства щодо національно-культурного розвитку українців.

Неабияке значення для національно-культурного розвитку українців краю мали громадські товариства. Ідея створення першого такого об'єднання – „Галицько-руської матиці” визріла під час революційних подій в Галичині 1848 р. Проте воно відразу після свого створення перейшло на позиції москвофільства. Таких самих ідейних принципів дотримувалися засновники й інших подібних громадських організацій, зокрема, товариства „Руський народний інститут

„Народний дім”, „Общества ім. Качковського”, „Руського видавничого товариства”, матеріали діяльності яких відклалися у фондах ЦДІА України у м. Львові. Насамперед, це чорнові та рукописні варіанти статутів, які дозволяють прослідкувати за процесом створення програмних документів; надруковані статuti, які надсилалися до органів державної влади на затвердження; відозви до населення із закликом про підтримку згаданих товариств, протоколи засідань загальних зборів та керівних органів москвофільських організацій, матеріали про видавничу діяльність, фінансові звіти тощо. Варто зазначити, що всі документи вищевказаних товариств написані, виключно, етимологічним правописом і мовою, дуже близькою, до російської. Опрацювавши їх зміст, можемо стверджувати, що найважливішим аспектом роботи „Галицько-руської матиці”, „Общества ім. Качковського”, „Руського видавничого товариства” було видання та розповсюдження в Галичині, як правило, примітивної російськомовної літератури. Дещо іншою була діяльність „Руського народного інституту „Народний дім”, котрий утримував у своєму приміщенні бурсу для руської молоді, що навчалася у Львові, заснував стипендійні фонди для допомоги як тим, хто здобував освіту, так і молодим митцям та використовував інші форми просвітньо-виховної роботи.

У фондах ЦДІА України у м. Львові збереглися також колекції документів народовських просвітніх та педагогічних товариств краю, зокрема, „Просвіти”, „Українського педагогічного товариства”, „Товариства наукових викладів ім. П.Могили”. Документи зазначених фондів відзначаються інформаційною насиченістю і дозволяють прослідкувати за різними напрямками роботи громадських організацій національно-культурного спрямування.

Безперечно, цінними є матеріали 348 фонду „Товариство „Просвіта” м. Львів. 1864 – 1939 рр.”, де окрім матеріалів про діяльність та звітів Головної управи, підготовку та проведення загальних зборів, діяльність бібліотек, різних положень та інструкцій, що визначали структуру просвітнього товариства тощо, зберігається чимало документів, що розкривають роботу всіх філій та читалень. Це об’ємні та змістовні звіти про їхню діяльність, де, як правило, фіксували інформацію про всі найважливіші заходи, проведені осередками „Просвіти” та її

читальнями; службове листування та інші важливі джерела.

Вичерпне уявлення про створення та найважливіші напрямки роботи „Українського педагогічного товариства” (далі – УПТ), статистичні матеріали про роботу його філій, шкіл, гімназій, учительських семінарій, різноманітних курсів можна отримати, опрацювавши документи 206 фонду ЦДІА України у м. Львові. Тут зберігаються відозви до громадян із закликами вступати до УПТ та жертвувати кошти на його діяльність, списки небайдужих людей, що зробили благодійні внески на рахунок товариства, матеріали про заснування стипендійних фондів УПТ, прохання учнів про надання їм допомоги із таких фондів, листування із іншими товариствами Галичини тощо.

Матеріали фонду 736 „Товариство українських наукових викладів ім. Петра Могили. м. Львів. 1900 – 1939 рр.” дозволяють досліднику отримати інформацію про діяльність громадського об'єднання, що організовувало наукові виступи з історії, літератури, мистецтвознавства, суспільних наук, починаючи з часу його створення, 1909 р. Зі звітів та інших документів про його роботу дізнаємося, що очолював просвітнє товариство професор О. Колесса, а його членами були відомі в краї вчені, митці та громадсько-політичні діячі, зокрема, С. Дністрянський, Ф. Колесса, В. Охримович, В. Шухевич, Є. Олесницький, І. Крип'якевич, І. Труш тощо. Щодо діяльності філій, то впродовж 1909 – 1912 рр. вони організували 69 наукових виступів у Рогатині, 56 у Станіславові, 16 у Тернополі та немало в інших містах і селах краю. Впродовж зазначеного періоду було прочитано 404 наукових реферати. За підрахунками провладу товариства, в середньому на кожен такий захід товариства приходило 112 осіб. Серед документів фондоутворювача також зберігаються відозва до населення, де товариство 1914 р. звернулося до всіх освічених людей краю, підготувати науково-популярні доповіді про життєвий шлях та творчість Великого Кобзаря та чимало кольорових, гарно оформлених афіш, де анонсувалися теми виступів. З них дізнаємося, що серед доповідачів були: І. Франко, О. Маковей, І. Крип'якевич, С. Томашівський, Ф. Колесса, І. Труш [29] тощо.

Плідну діяльність Наукового товариства ім. Шевченка впродовж 70-х рр. XIX – початку XX ст. розкривають документи 309 фонду ЦДІА України у

м. Львові. Тут зберігаються рукописні та опубліковані проекти статутів товариства, протоколи засідань його правління, матеріали про роботу секцій та комісій наукової інституції, звіти про функціонування бібліотеки, книги обліку придбаної наукової та науково-популярної літератури тощо. Вони є цінними джерелами для дослідження організаційних аспектів діяльності НТШ, оскільки дозволяють прослідкувати за процесом обговорення та прийняття тих чи інших рішень, містять чимало інформації статистичного характеру. Листування провуду товариства з Галицьким намісництвом, освітніми та громадськими установами, українськими літераторами та науковцями розкриває чимало аспектів видавничої та дослідницької праці товариства. Зокрема, документи 309 фонду дозволяють стверджувати, що НТШ постійно отримувало дотації від Галицького намісництва на видання наукової літератури, активно співпрацювало з навчальними закладами та різними товариствами з приводу розповсюдження своїх періодичних видань та книг та інше. В архіві НТШ також збереглися публіцистичні матеріали та епістолярій, зібрані Я.Головацьким, фотографії та особисті матеріали І.Франка, листи В.Стефаніка та О.Кобилянської з приводу публікації їхніх художніх творів.

Чимало цінних документів, що розкривають історію становлення та розвитку українського театру зберігаються у фонді 514 „Театральне товариство „Українська бесіда” (1861 – 1939 рр.) ЦДІА України у м. Львові. Це звіти про діяльність українського народного театру у Львові впродовж 1873 – 1886 рр., угоди між провудом товариства „Руська бесіда” та керівниками театральної трупи в різний час, заяви артистів про прийняття їх на роботу, надання їм грошових допомог, відпусток тощо, листування з урядовим структурами про матеріальну підтримку українського народного театру, програма відзначення 50-річного ювілею товариства, проект побудови нового приміщення театру, спогади окремих акторів та інші матеріали.

У фонді театрального товариства також зберігаються матеріали про вистави театральної трупи в різних містечках Галичини. Коротенькі записи дозволяють зробити висновок про дуже насичений графік роботи колективу. Зокрема, впродовж січня 1902 р. було показано 10 вистав у Золочеві, 2 – у Тернополі, 19 – у Бережанах.

У фондах редакцій часопису „Діло”, журналу „Літературно-науковий вісник”, газети „Руслан” та інших, що також зберігаються у ЦДІА України у м. Львові є чимало матеріалів, які дозволяють прослідкувати за процесом виходу у світ та розповсюдженням згаданих видань. Це листи від письменників, відомих громадських діячів, пересічних читачів, товариств, видавництв про публікацію їхніх художніх творів, наукових праць, публіцистики, заміток, повідомлень, рекламних оголошень; адреси передплатників того чи іншого періодичного видання, яким редакція надсилала замовлену газету чи журнал [38]. Ознайомлення з матеріалами фонду 401 „Редакція журналу „Літературно-науковий вісник” м. Львів. 1897 – 1939 рр. дозволяє стверджувати, що видавці не отримали дозволу від царського уряду на розповсюдження науково-публіцистичного часопису на території Наддніпрянщини, тому пересилали його нелегально.

2. Неопубліковані джерела, що розкривають різні аспекти діяльності українських громадських об'єднань Галичини впродовж досліджуваного періоду, також знаходяться у фондах Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Зокрема, це частина архіву товариства „Руська бесіда” із збірки „Бібліотеки НТШ у Львові”. В ньому зберігся протокол перших загальних зборів „Руської бесіди”, що відбулися 23 грудня 1861 р., який засвідчив, що першим головою товариства було обрано Юліана Лаврівського, який на сторінках періодичних видань активно виступав за створення українського театру.

В окремих рукописних документах з архіву товариства вміщено чимало статистичних даних, що дозволяють скласти уявлення про матеріальне становище театрального колективу „Руської бесіди” товариства в 1897–1900 рр. Тут детальна інформація про гроші, витрачені на оренду приміщень для вистав, декорації, афіші, платню акторам та кошти, перераховані до пенсійного фонду. Окрім грошей за театральні постановки, що становили основне джерело прибутків театру „Руська бесіда”, він отримував також дотацію від галицького крайового сейму, яка покривала майже третину його видатків (31, 8 %).

Також у фондах Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України відклалася збірка документів студентського

товариства „Дружній лихвар”, що працювало впродовж 1871–1882 рр. Вони дозволяють прослідкувати за процесом підготовки статуту студентського об’єднання та його затвердженням в органах державної влади, порядком внесення змін до основного документу товариства, основними напрямками діяльності „Дружнього лихваря”, які полягали в наданні матеріальних допомог і позик своїм членам та в організації дозвілля студентської молоді. Частково рукописні документи Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України розкривають організацію роботи іншої студентської організації – „Академічної громади”.

Цікаві матеріали для вивчення подій національно-культурного руху українців Галичини зберігаються також у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Це колекції документів, що відклалися в процесі роботи над виданням ілюстрованого журналу для дітей і молоді „Дзвінок” у 1890 – 1894 рр., літературно-наукового і громадсько-політичного щомісячного журналу „Літературно-науковий вістник” впродовж 1898 – 1914 рр., архів товариства „Руська бесіда”, матеріали „Українсько-руської видавничої спілки”, що була заснована у Львові 1898 р. з участю М.Грушевського та І.Франка, і здійснила понад 300 видань художньої та науково-популярної літератури. Левову частку документів зазначених фондів складають оригінальні твори, переклади, наукові та публіцистичні статті, що зберігалися в редакціях журналів, видавництв та в бібліотеці театрального товариства. Проте, значно більше змістовної інформації для дослідження обраної теми мають листи літераторів, науковців, громадських діячів та інших осіб до редакцій часописів, видавництв, загальних зборів „Руської бесіди”, де піднімалося чимало важливих питань пов’язаних із розвитком української національної культури.

3. Безперечно неабияке значення для дослідження обраної теми становлять матеріали державних обласних архівів. Серед них чи не найбільше цінних для нас документів зберігається у сховищах Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО). Зокрема, у фонді львівського міського магістрату дозвіл використовувати в діловодстві окрім німецької, дві крайові мови – польську та українську, протоколи засідань шкільної ради, де обговорювалися і окремі питання

україномовної освіти, зокрема, відкриття українських шкіл у місті, статuti та інші відомості про діяльність громадських об'єднань. Так, львівський міський театр просив дозволу у магістрату аби надати свою залу для виступів театральному колективу „Руської бесіди”.

Заслуговують також уваги матеріали 350 фонду ДАЛО „Дирекція поліції у м. Львові”, де збереглося чимало джерел, що дозволяють прослідкувати за виходом у світ українських періодичних видань. Оскільки поліція пильно стежила за виданням україномовних газет та журналів, то в результаті відклалося багато різнопланових документів в яких дозвіл на заснування часописів, статистичні відомості про них, інформація про конфіскацію окремих видань або заборону подальшого виходу у світ.

Навчальні плани австрійських університетів, статистичні звіти про роботу Львівського університету, розпорядження про мову викладання в навчальному закладі, листування з міністерством освіти у Відні та Галицьким намісництвом з приводу створення україномовних кафедр зберігаються серед документів, що відклалися в процесі його діяльності.

Проте, чи не найбільше різнопланової інформації у фондах ДАЛО про роботу українських студентських об'єднань: „Академічне братство”, „Академічна громада”, „Ватра”, товариства студентів політехніки „Основа” тощо. Зокрема, протоколи засідань правління студентських об'єднань та їхніх загальних зборів, звіти про роботу бібліотеки, матеріали про роботу різних гуртків, що діяли при товариствах (літературних, наукових, просвітніх тощо), запрошення на вечори відпочинку українських студентів та урочистості з нагоди відзначення ювілею з дня народження Т.Шевченка, телеграми від товариств та приватних осіб із закликами проявити наполегливість в боротьбі за український університет у Львові та інші.

У фонді 298 ДАЛО зібрано матеріали про діяльність „Товариства прихильників української літератури, науки і штуки” впродовж 1904 – 1914 рр. Окрім статутів громадської організації та протоколів засідань правління та загальних зборів, які вже опубліковані, тут збереглися й інші документи, що розкривають видавничу діяльність товариства, організацію ним мистецьких

виставок, популярних наукових викладів тощо.

3. Чимало цінних документів для дослідження національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. знаходиться у Державному архіві Івано-Франківської області, зокрема, у фондах 7 „Станіславський магістрат” (1866 – 1918), 594 „Коломийський римо-католицький деканат” (1752 – 1938), 504 „Станіславська греко-католицька консисторія” (1788 – 1939 рр.), оскільки в них зібрані важливі джерела про діяльність органів державної влади та церковного управління Австро-Угорщини на території Галичини, які з поміж іншого вирішували окремі питання освітнього життя, контролювали діяльність національно-культурних товариств тощо.

Серед документів фонду 7 заслуговують уваги матеріали Станіславського магістрату про святкування в місті століття відродження українсько-руської літератури, яке традиційно пов'язували із сотою річницею написання „Енеїди” І.Котляревського. Вищевказані документи дозволяють досліднику отримати інформацію про те, що урочисті заходи з нагоди ювілею були організовані 19 грудня 1898 р. зусиллями українських товариств: „Просвіти”, „Станіславського Бояну”, „Руського клубу”, „Руської Бесіди”, „Руських жінок”. До програми святкувань було включено проведення всенародного віча та організовано концерт на честь видатної для української нації події.

До Станіславського магістрату дуже часто зверталися різні за характером діяльності товариства з проханням надати фінансову допомогу для їхньої подальшої роботи. Не становили винятку й українські громадські організації. Слід зазначити, що далеко не всі звернення українських національно-культурних товариств про фінансову допомогу міському магістрату вдавалося задовільнити. Про це свідчить листування магістрату зі Станіславським відділенням товариства „Просвіта” про виділення коштів на утримання ремісничо-промислової бурси (інтернату. – Л.Ш.) у місті, щоб надавати дешеве житло дітям, що навчалися у деревообробній та торгівельних школах. Проте з цього приводу було прийнято рішення відмовити філії товариства "Просвіта" у наданні субвенції.

Натомість отримувало фінансову допомогу правління товариства „Бурси ім. Святого Миколая” впродовж 1902 – 1914 рр., яку витрачало на утримання

вищевказаного інтернату для українських учнів. Про це свідчили звіти про діяльність товариства, яке воно надсилало разом із проханням про надання субвенції. Подібні матеріали можна знайти і в інших документах вміщених в фонді 7 ДАІФО „Станіславський магістрат”, хоча із зрозумілих причин їх не завжди вдавалося задовільнити.

З інших документів згаданого фонду можна отримати інформацію про бюджет шкільної ради міста Станіслава 1886 р. і витрату коштів на утримання шкільних приміщень, купівлю інвентаря. Крім цього, окремі одиниці зберігання засвідчують листування з навчальними закладами, які просили виділити гроші на ремонт шкільних будинків, на обладнання навчальних кабінетів. Слід зазначити, що міський магістрат в свою чергу звертався до Станіславської окружної шкільної ради з проханням надати фінансову допомогу тому чи іншому освітньому закладу. Варто звернути увагу й на те, що не завжди листування збереглося у повному обсязі у фондах архіву, що не дозволяє з'ясувати як була вирішена та чи інша справа.

Оскільки до 1867 р. питаннями освіти відала церковна влада, то серед матеріалів римо-католицького деканату збереглися відомості успішності учнів приходських шкіл за 1848/49 навчальний рік, статистика кількості дітей шкільного віку в Коломийському, Косівському і Кутському приходах, дані про кількість учнів у приходських школах.

У фонді 504 "Станіславська греко-католицька єпископська консисторія" найбільше інформації вміщено в справах, де зберігаються протоколи засідань єпископської консисторії, на яких розглядалися питання про призначення вчителів релігії для навчальних закладів, священників для окремих парафій, створення захоронок (дитячих садків) в містах та селах Галичини, скарги на священників та вчителів і зафіксовані рішення прийняті з того чи іншого приводу. Слід зазначити, що окремі записи зроблені не розбірливо, що суттєво ускладнює їх опрацювання.

З 1867 р. керівництво освітніми закладами в Австро-Угорщині здійснювали не церковні, а світські структури. 25 червня 1867 р. було прийнято декрет про організацію Галицької крайової шкільної ради, що отримала повноваження

контролювати за роботою початкових та середніх шкіл краю. Їй підпорядковувалися окружні шкільні ради. В ДАІФО збереглися документи Станіславської, Рогатинської, Глумацької і Богородчанської окружних шкільних рад.

Серед документів фонду 270 „Станіславська окружна шкільна рада” особливої уваги заслуговують ті, що зафіксували листування між шкільною радою і сільськими громадами з приводу будівництва сільських шкіл в Крилосі, Межигірцях, Брині. Часто траплялися випадки, що листування тривало десятиліття, які свідчили як про брак коштів, так і про наполегливість окремих сільських громад та місцевих шкільних рад, що працювали в кожному населеному пункті. Згадані документи дозволяють прослідкувати систему фінансування будівництва шкільних приміщень, містять кошториси на їх зведення. Наприклад, на двокласну школу в селі Межигірцях Станіславського повіту (дві великі кімнати для навчання дітей, приміщення для проживання вчителів, пивницю), вартість будівництва якої складала 18,2 тисяч крон, Краєва шкільна рада виділила 13,5 тисяч крон, а решту збирала громада села. Якщо землю під будівництво купили 1904 р., то угоду про зведення навчального закладу підписали 1914 рр. .

Серед фондів ДАІФО чимало тих, де зібрані документи про діяльність класичних та реальних гімназій, учительських семінарій, початкових шкіл, що функціонували на території Івано-Франківської області в другій половині XIX – початку XX ст.

Слід зазначити, що найцінніші джерела про роботу згаданих навчальних закладів знаходяться у ЦДІА України у м. Львові. Не зважаючи на те, що матеріали про діяльність освітніх установ другої половини XIX – початку XX ст. у фондах ДАІФО не є високо репрезентативними та інформаційно насиченими, вони все ж таки становлять певний інтерес для дослідника, що вивчає події національно-культурного життя.

В першу чергу заслуговують уваги документи вміщені у фонді 304 „Станіславська державна гімназія з українською мовою викладання у м. Станіславі (1905 – 1930 рр.)”, зокрема, протоколи вступних іспитів, журнали успішності учнів, протоколи іспитів зрілості. В класних журналах подавали

зведений облік відвідування (дозволяє встановити скільки учнів навчалося в окремих класах гімназії) та успішності дітей, короткі відомості про учня (прізвище, ім'я, рік і місце народження, батьківщина, віросповідання, рідна мова), дані про батьків тощо. Журнали успішності дозволяють отримати інформацію про предмети, яких навчали: релігію, українську, латинську, польську, німецьку мови, географію, гімнастику. Серед навчальних предметів, що не були обов'язковими – французька мова та історія рідного краю. Цікавими у фонді 304 є протоколи іспитів зрілості. Вони дають інформацію про перелік предметів, що виносилися на випускні іспити: українську, латинську та грецьку мови. В протоколах зафіксовано завдання, які учні отримували із вказаних предметів. Загалом, на наш погляд, вони не складні, однак вимагають логічного мислення, власної думки з приводу тієї чи іншої проблеми та вміння її викласти.

В ДАІФО відклались матеріали, що засвідчують про функціонування початкових шкіл в другій половині XIX – початку XX ст. Документи про діяльність народних шкіл з українською мовою викладання вміщено у фондах 286 „Станіславська приватна жіноча українська шестикласна школа сс. Василянок (1909 – 1938 рр.)”, 499 „Публічна школа I ступеня з українською мовою викладання у с Чукалівка Станіславського повіту (1907 – 1939 рр.)”, 318 „Публічна школа I ступеня з українською мовою викладання у с. Будилів Снятинського повіту Станіславського воєводства (1874 – 1939 рр.)”, 634 „Управа публічної вселюдної 5-класної школи в Ключеві Великім Печеніжинського повіту (1875 – 1939 рр.)”.

Матеріали згаданих фондів дозволяють отримати інформацію про окремі аспекти роботи шкіл, кількість учнів, які їх відвідували, про обов'язкові для навчання предмети: релігію, читання, письмо, українську та польську мови, математику з елементами геометрії, історію та природознавство, малювання, співи, ручні роботи, гімнастику. Класні журнали свідчать про те, що оцінювалися не лише знання учня, але й інші важливі складові навчального процесу: поведінка, пильність (старанність), поступ тощо. Для кожної з перелічених складових була окрема шкала оцінювання.

Здійснюючи аналіз неопублікованих джерел з історії національно-

культурного руху українців Галичини впродовж зазначеного часового проміжку, не можна оминути матеріалів Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО). В ньому зберігаються фонди римо-католицьких і греко-католицьких парафіяльних управлінь Бережанського, Чортківського і Тернопільського округів Галицького намісництва. Їх опрацювання дозволяє отримати інформацію про парафіяльні школи, що працювали на території Тернопільщини до кінця 60-х рр. XIX ст. та кількість учнів, що в них навчалися.

Також у фондах ДАТО знаходяться документи про діяльність Тернопільської, Кременецької та Теребовлянської філій товариства „Просвіта” у Львові впродовж 1901 – 1914 рр. Це розпорядження провладу громадської організації у Львові, циркуляри, інструкції, статuti філій „Просвіти” на Тернопільщині, відомості про їхній керівний склад, списки рядових членів, протоколи загальних зібрань читалень товариства, матеріали про роботу народних домів, бібліотек, аматорських драматичних гуртків та хорів, відзначення ювілеїв Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Шашкевича, В.Стефаника, О.Кобилянської, видання і розповсюдження книг українською мовою для масового читача.

Висновок. Підсумовуючи огляд, варто зазначити, що у фондах архівних установ України, збереглося чимало різнопланових документів, що розкривають різні аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Умовно їх можна розділити на декілька груп.

1. Документи органів державної влади, що діяли на території краю (Галицького намісництва, міських магістратів, дирекцій поліції тощо), до сфери компетенції яких належало забезпечення населенню Східної Галичини права на вільний національний розвиток з однієї сторони, а з іншої – на них було покладено завдання слідкувати за неухильним дотримання державними та громадськими інституціями, в тому числі й національно-культурного характеру, законів Австрійської держави.

2. Матеріали вищих органів церковної влади (переважно греко-католицького митрополичого ординаріату у м. Львові, греко-католицької консисторії, римо-католицького деканату, парафіяльних управлінь), які до кінця 60-х рр. XIX ст.

активно впливали на освітні процеси в краї. Також впродовж усього досліджуваного періоду вони мали безпосереднє відношення до викладання релігії, як обов'язкового предмету в навчальних закладах різного рівня.

3. Джерела, що розкривають діяльність органів управління освітою в Галичині (Крайової шкільної ради, окружних шкільних рад, державної екзаменаційної комісії по кваліфікації вчителів початкових та середніх шкіл), які здійснювали тотальний контроль за роботою підпорядкованих їм навчальних закладів. Чинovníки згаданих структур слідували за належним станом шкільних приміщень, кваліфікацією педагогів, рівнем викладання окремих предметів, належним виконанням керівництвом освітніх закладів загальнодержавних та крайових шкільних законів тощо.

4. Матеріали, що відклалися в процесі діяльності українських позапартійних об'єднань, політичних товариств та партій (Головної руської ради, „Руської ради”, „Народної ради” й інших) та українських громадських організацій національно-культурного характеру (товариств), як народовського так і москвофільського спрямування (НТШ, „Просвіта”, УПТ, „Руська бесіда”, „Галицько-руська матиця”, Общество ім. Качковського, „Народний дім” та інших), студентських товариств. Якщо в програмах українських громадсько-політичних об'єднань були чітко окреслені вимоги національно-культурного характеру, які партійні лідери намагалися вирішити на загальнодержавному рівні або зобов'язувалися втілити в життя у разі їхнього обрання до галицького сейму чи віденського парламенту, то різнопланові документи національно-культурних товариств переконливо доводять, що вони взяли на себе обов'язок залучити українців краю до різних сфер культурного життя краю і неабияк вплинули на підвищення їх національної самосвідомості.

5. Документація навчальних закладів різного рівня (Львівського університету, політехніки, греко-католицької богословської академії, державних та приватних класичних та реальних гімназій, початкових шкіл тощо), що дозволяє прослідкувати за кількістю українців, що навчалися в них, за організацією навчального процесу та дозвілля молоді, порядком призначення викладачів на займані посади та інше.

Кожна із вказаних груп документів дозволяє отримати цінну інформацію про національно-культурний рух українців краю зазначеного часового проміжку,

порівняти бачення державними структурами та громадськими організаціями способів вирішення найважливіших проблем їх національного розвитку. Проте незважаючи на історичну та наукову цінність джерел офіційного характеру, що зберігаються в архівних та бібліотечних установах України, їх не достатньо для ґрунтовного дослідження обраної проблеми. Для її належного опрацювання також необхідно залучити неопубліковані джерела особового характеру, статистичні матеріали, спогади сучасників, публіцистику, матеріали преси тощо.

Література

1. Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. – Т. 1: Фонди періоду до 1939 року / Упорядники: В.Гнатів, Н.Калюжна, Л.Соловка, О.Човганюк, В.Янош. – К., 2008. – 464 с.
2. Державний архів Львівської області // Архівні установи України: довідник. Т. 1. Державні архіви /Держкомархів України. УНДІА СД: Редкол.: Т.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш, Г.В. Папакін. 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 337–348.
3. Державний архів Тернопільської області // Архівні установи України: довідник. Т. 1. Державні архіви /Держкомархів України. УНДІА СД: Редкол.: Т.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш, Г.В. Папакін. 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 416–427.
4. Державний архів Тернопільської області: путівник / Укрдержархів; Держархів Терноп. обл. – Тернопіль: Астон, 2011. – 370 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник / [упоряд.: О.Гневищева, У.Єдлінська, У.Кришталович та ін.; Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Державний архів у м. Перемишлі.] 2-е вид. – Львів – Перемишль, 2003. – 492 с.
6. Шологон Л. Джерела з історії національно-культурного життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у фондах Державного архіву Івано-Франківської області / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2007. – Вип. ХІІ – ХІІІ. – С. 107–114.
7. Шологон Л. Неопубліковані документи офіційного характеру у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові як джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ –

початку ХХ ст. / Л. Шологон // Національна революція : загальноєвропейська традиція та український контекст. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 612–620.

Питання для самопідготовки

1. Охарактеризуйте документи органів державної влади та українських громадських організацій про національно-культурний рух українців Галичини у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові.
2. З'ясуйте, яку інформацію про українське національне відродження ХІХ – початку ХХ ст. містять документи, що зберігаються у фондах Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України та Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.
3. Проаналізуйте джерела цінні для вивчення національно-культурного руху українців, які знаходяться у Державному архіві Львівської області.
4. З'ясуйте настільки інформативними є документи про події національно-культурного життя українців Галичини другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. у фондах державних архівів Івано-Франківської та Тернопільської областей.

Лекція 4 – 5.

Тема: Джерела особового походження з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.) в архівних та бібліотечних установах України

Мета: ознайомити студентів з характерними особливостями джерел особового характеру, що зберігаються у архівних і бібліотечних установах України та допомагають зробити реконструкцію подій національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

План.

1. Особові фонди визначних діячів українського національно-культурного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у ЦДІА України у м. Львові та у ЦДІА України у м. Києві.
2. Документи про національно-культурні процеси в Галичині у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В.Стефаника.
3. Матеріали Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України про національно-культурний рух в Галичині у 1848 – 1914 рр.

Вступ. Джерела особового характеру: автобіографії, листи, спогади, щоденники дозволяють побачити події, що досліджуються крізь призму особистого світосприйняття її авторів, краще зрозуміти особливості того чи іншого часу тощо. Незважаючи на те, що інколи мають суб'єктивний характер, у нашому випадку дають чимало інформації про відомих громадсько-культурних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., яку ми не можемо почерпнути з інших джерел. Саме тому, в лекційному занятті зроблено спробу ознайомити студентів з джерелами особового характеру, що зберігаються у архівних та бібліотечних установах України.

Зміст лекції

1. В архівних, бібліотечних та музейних установах нашої держави зберігається чимало фондів особового походження відомих українських громадських та культурних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які зробили вагомий внесок у розвиток національно-культурного руху Галичини

зазначеного часового проміжку. Документи, що зберігаються в згаданих колекціях містять чимало цікавої інформації як про фондоутворювачів, так про події до яких вони були причетні.

Чи не найбільше документів особового походження цінних для дослідження історії національно-культурного руху українців краю відклалося у фондах ЦДІА України у м. Львові. Серед них найбільш інформаційно насиченими є матеріали, що зберігаються у збірках Андрея Шептицького, Володимира Старосольського, Кирила Студинського, Володимира Охримовича, Юліана Романчука, Осипа Маковея, Михайла Павлика тощо.

Чимало інформації про життєвий шлях, професійну та громадську діяльність вміщено в автобіографіях окремих фондоутворювачів. Їхні автори не рідко писали про маловідомі факти з особистого життя, дізнатися про які з інших джерел неможливо. В контексті вищезгаданого заслуговують уваги автобіографічні твори К.Студинського, О.Маковея тощо. В них окрім детальної інформації про життєвий шлях відомих в Галичині літераторів та педагогів, перелік літературних та наукових праць, спогади про роки навчання в гімназіях краю, Львівському університеті та інших навчальних закладах. Заслуговує уваги їхня оцінка таких видатних політиків та вчених як Іван Франко, Михайло Грушевський, Ватрослав Ягич тощо.

Серед документів особового фонду М.Павлика його власний життєпис у формі листа, написаний на прохання одного з наукових видань для публікації біографічної довідки та велика за об'ємом автобіографія Михайла Драгоманова. Обидва твори досить цікаві тим, що культурне життя краю викладено в контексті подій політичного характеру. Окрім цього в них вміщено багато маловідомих фактів з життя М.Павлика та М.Драгоманова, чимало інформації про їхні публіцистичні твори.

Щодо автобіографічних праць В.Охримовича та Осипа Назарука, то їх, незважаючи на назву, можна кваліфікувати як спогади з дитячих та юнацьких років. Хоча в них вміщено цікаві факти про національно-культурне життя Галичини зазначеного часового проміжку.

Також заслуговують уваги автобіографії окремих педагогів краю, що

приймали активну участь в громадському житті Галичини на початку ХХ ст., зокрема, Петра Франка, Олександра Тисовського, Ольги Басараб тощо. Невеликі за об'ємом вони дозволяють отримати, перш за все, інформацію біографічного характеру. Проте їхні автори приділили також увагу особливостям навчального процесу в гімназіях та університетах, своїй педагогічній праці. Саме тому згадані автобіографії можна використати при дослідженні освітнього життя краю початку ХХ ст.

У особових фондах ЦДІА України у м. Львові зберігається чимало спогадів відомих українських діячів, де події національно-культурного життя краю викладені крізь призму особистого світосприйняття їх авторів. Спогади гімназійного професора Володимира Левицького, написані 1933 р., відзначаються детальним викладом подій минулого. Тут чимало генеалогічних даних про рід Левицьких, детальна інформація про батьків. Окрім цього виклад подій зроблено в окремих розділах: „Мої діточі і шкільні літа”, „Мої університетські часи”, „По університеті”, „Мій другий побут у Львові”, „Історія моєї промоції і габілітації”, „Наукові стипендії а габілятація” тощо, де зафіксовано згадки про роки навчання в народній школі та гімназіях в Золочеві та Тернополі, Львівському університеті, викладачів та проте, як вони викладали свої предмети; складання докторських іспитів та захист дисертації. Автор спогадів не оминув увагою розвиток українського національного руху у 80-ті рр. ХХ ст. про, який писав: „Впрочім се були часи, коли щойно почало виходити „Діло” та видання „Просвіти”, коли ціла преса, як усякі Проломи та видання общества ім. Качковського були писані незрозумілим „язичієм”, коли русофільська струя охопила майже цілу Галичину” . В.Левицький, уродженець Тернополя та згодом викладач української гімназії в цьому місті, написав у мемуарній праці і про товариське життя міста, гастролі українського театру „Руської бесіди”, відкриття нових навчальних закладів, заснування філії „Українського педагогічного товариства”. Оскільки автор спогадів підтримував особисті стосунки з багатьма відомими політиками та вченими свого часу, то він зробив власну оцінку діяльності багатьох з них, зокрема, М.Грушевського, К.Студинського, Олександра Барвінського. Окрім цього досить цікавою є інформація про міжпартійну боротьбу в студентських

товариствах в 90-х рр. ХХ ст.: „Академічному брацтві”, „Ватрі”, „Академічній громаді”.

Спогади політика та композитора Анатолія Вахнянина за своєю структурою є досить подібними до попередніх. Вони записані 1874 р. Після смерті автора побачили світ окремим виданням 1908 р. Їх видавцем та редактором став зять А.Вахнянина К.Студинський.

У особовому фонді професора Львівського університету, академіка Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) К.Студинського також зберігається мемуарна література. Досить змістовною є інша мемуарна праця К.Студинського, де йшла мова про навчання впродовж 1891–1894 рр. на філософському факультеті у Відні. Тут не лише інформація про здобуття докторського ступеня під керівництвом відомого вченого-славіста В.Ягича, але й враження від зустрічі з І.Франком, який в цей час також готувався до захисту дисертації, М.Драгомановим.

Про українське громадське життя в австрійській столиці К.Студинський написав у праці „Віденська „Січ” від 1. XI. 1890 по кінець 1893 р.”. Він досить високо оцінював діяльність товариства, яке згуртувало українців за межами їхньої батьківщини та знайомило з українськими часописами, літературними творами, організувало заходи національно-культурного спрямування. Щодо відомих діячів, які в різні роки приймали участь в роботі товариства, то серед них автор написав про Остапа Терлецького, Мелітона Бучинського, Євгена Озаркевича тощо.

Неабиякої уваги заслуговує „Щоденник митрополита Андрея Шептицького”, де зафіксовано немало цікавого про окремі аспекти національно-культурного руху українців впродовж зазначеного часового проміжку.

Опрацювавши приватне листування відомих українських політиків, вчених, громадських діячів можна отримати чимало інформації про їх життєвий шлях, професійну та громадську діяльність. Немало вищевказаних епістолярних джерел зберігається у особових фондах ЦДІА України у м. Львові. Зокрема, в архіві відомого політика, депутата австрійського парламенту Ю.Романчука є листи Сергія Єфремова, Івана Пулюя, Миколи Лисенка, Михайла Старицького,

Корнила Устиновича тощо, де йшла мова про видання літературних творів письменників Галичини та Наддніпрянщини, вшанування 50-х роковин з дня смерті Т.Шевченка у Києві, відкриття українського університету у Львові. Щодо останнього, то в об'ємному листі, що датується 1904 р. видатний вчений І.Пулюй критикує політику Ю.Романчука в цьому питанні, як недостатньо рішучу. Він вважав, що в політичній боротьбі за український університет необхідно проявити більше наполегливості, а також віднайти необхідні кошти, оскільки українці єдині серед народів Австро-Угорщини не мають власного вищого навчального закладу. Вчений запропонував і своє бачення кадрового забезпечення майбутнього університету. Він назвав українських науковців, які б, на його думку, могли обійняти професорські посади. І.Пулюй готовий був надати стипендію з власних коштів для студентів, що здобуватимуть науковий ступінь аби зайняти посаду доцента в українському університеті.

Багатий епістолярний матеріал також знаходиться серед документів К.Студинського. Він листувався з М.Грушевським, О.Барвінським, Олександром Колесою, Миколою Лисенком, Василем Стефаником, Василем Пачовським, Андрієм Чайковським тощо. З 310 листів М.Грушевського до К.Студинського лише 17 стосуються досліджуваного періоду. Проте вони розкривають тісну співпрацю обох вчених в провіді НТШ, дозволяють стверджувати про їхні дружні взаємовідносини. Не менш змістовними є й інші листи адресовані К.Студинському, де обговорення як політичної ситуації в Галичині так і чимало різнопланової інформації про літературне та музичне життя краю.

Листи вчених М.Грушевського, В.Гнатюка, Івана Кревецького до історика та гімназійного професора С.Томашівського дозволяють вивчити окремі аспекти діяльності НТШ, зокрема, організаційні справи товариства, видання наукових записок тощо; прослідкувати за процесом підготовки до відзначення 40-літнього ювілею літературної праці І.Франка у 1913 р..

У фонді вченого та політика В.Охримовича зберігається рукопис праці „Статистичні дані про національний склад Східної Галичини в 1900 – 1910 рр.” В ній автор серед іншого зупинився і на причинах, що перешкождали розвитку української національної ідеї серед українців Галичини. Серед них: не вирішення

остаточно питання: „який ми народ і яке наше „я”; українофільство і москвофільство; брак національної свідомості серед широких мас населення, не розуміння національних інтересів тощо.

Заслуговує уваги рукопис монографії Гната Хоткевича „Театр народний і середньовічний”, що знаходиться серед документів фондоутворювача, де автор як письменник і режисер української аматорської трупи з глибоким знанням справи написав про зародження світового та українського театрального мистецтва, про перші драматичні вистави в Коломиї в 1848 р., аматорський театр в Перемишлі, заснування товариства „Руська бесіда”, яке згодом зайнялося організацією українського професійного театру та його діяльність.

Листування службового характеру, що, як правило, розкриває різні аспекти громадської та професійної діяльності відомих українських діячів, також зберігається у особових фондах ЦДІА України у м. Львові. Зокрема, співпраця товариств „Руський народний дім”, „Просвіта”, УТП та інших з митрополитом А.Шептицьким стали свідченням того, що він надавав неабияку матеріальну допомогу українським громадським об'єднанням національно-культурного спрямування .

В особовому фонді К.Студинського чимало листів від сільських громад, міських жителів, окремих педагогів. Адже до нього як члена Крайової шкільної ради зверталися українці краю з проханнями щодо будівництва нових навчальних закладів, відкриття українських паралельних класів у вже діючих, просили посприяти у одержанні тієї чи іншої вчительської посади. Службове листування засвідчує, що далеко не всі прохання з якими зверталися до К.Студинського були вирішені. В першу чергу це стосувалося побудови нових шкільних приміщень в селах Галичини, оскільки не завжди вистачало коштів. Проте, в одному з листів народної вчительки і поетеси Уляни Кравченко знаходимо слова подяки К.Студинському, який допоміг їй отримати посаду в народній школі, де були хороші умови для праці.

У особових фондах ЦДІА України у м. Львові чимало статутів національно-культурних товариств, оскільки фондоутворювачі, як правило, мали безпосереднє відношення до їхнього створення, затвердження в органах

державної влади, розповсюдження серед непересічних представників української громадськості. Це статuti українського драматичного товариства ім. Івана Котляревського у Львові (1899 р.), товариства студентів політехніки „Основа” (1904 р.), проект студентського товариства ”Ватра” тощо.

Заслужують уваги, з огляду на інформативну насиченість, протоколи загальних зборів і засідань проводу Музичного товариства ім. М.Лисенка, де зафіксована інформація про його діяльність впродовж 1903–1922 рр. Вони зберігаються у фонді музикознавця і композитора Іларіона Гриневецького.

У збірках документів, що належать відомим громадсько-політичним і культурним діячам зберігається чимало інших цінних джерел. Зокрема, у фонді К.Студинського: записник члена Головної руської ради Льва Трещаківського про свою громадську діяльність за період від 1 травня 1848 рр. – до грудня 1850 рр.

Таким чином, документи особового походження, що зберігаються у фондах ЦДІА України у м. Львові містять чимало змістовної інформації про безпосередніх учасників українського національно-культурного руху в Галичині, дозволяють з’ясувати їхню роль в процесах, що відбувалися в краї, отримати оцінку тих чи інших подій та людей.

Серед матеріалів ЦДІА України у м. Києві на особливу увагу в контексті дослідження зазначеної проблеми заслуговує фонд 1235 „Грушевські – історики, філологи”. За підрахунками дослідника І.Гирича із 1457 його одиниць зберігання 905 стосуються життя і діяльності М.Грушевського. Опрацювання останніх дозволяє отримати чимало різнопланової інформації про життєвий шлях, наукову, громадську, редакторську та літературну працю видатного історика.

Щодо документів біографічного характеру, то неабияку цінність для вивчення національно-культурних процесів в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. становить щоденник М.Грушевського, де автор майже щодня занотовував найважливіші події з свого життя впродовж 1903 – середини 1910 р. В ньому чимало згадок про працю в НТШ, вихід у світ його періодичних видань, наукову діяльність тощо. Збереглося також чимало повідомлень про обрання Михайла Сергійовича дійсним або почесним найбільш впливових громадських об’єднань Галичини – НТШ, Руського педагогічного товариства, українського

товариства у Відні „Січ” тощо. Численні привітання з нагоди 40-річчя від дня народження вченого (1906 р.), 25-річного ювілею його літературної та наукової праці (1910 р.) засвідчують неабиякий авторитет М.Грушевського в середовищі української, російської та зарубіжної політичної та наукової еліти.

Чимало матеріалів згаданого фонду розкривають наукову та громадську сфери діяльності вченого в краї впродовж досліджуваного періоду, які тісно перепліталися між собою. Зокрема, перелік студентів з якими працював у Львівському університеті, лекцій за 1894–1896 рр., протоколи засідань НТШ впродовж 1894 – 1899 рр. написані ним власноруч, документи про організаційну працю М.Грушевський як голови товариства, його зусилля спрямовані на належне редагування, видання та розповсюдження „Записок НТШ” як в Галичині так і Наддніпрянщині. Окрім цього в збірці матеріалів видатного вченого збереглися рукописні варіанти десяти томів найважливішої праці його життя – „Історії України-Руси”, також „Очерк истории украинского народа”, окремі томи „Жерел до історії України-Руси”, чернетки та друкарські відбитки наукових праць, некрологів та рецензій, опублікованих у „Записках НТШ”, публіцистичних, літературних та громадсько-політичних статей, що побачили світ на шпальтах ЛНВ, часопису „Діло” тощо. Серед них як чернетки так і чистові варіанти, тексти, де правка зроблена рукою автора, які надають досліднику унікальну можливість прослідкувати за процесом творчої праці М.Грушевського.

Найбільшу за обсягом частину документів в колекції видатного історика становить листування. Всього у фонді 1235 610 одиниць містять листи, адресовані М.Грушевському. Це листи його та учнів: І.Джиджори, І.Кревецького, С.Томашівського, М.Корбуди, І.Крип’якевича; відомих вчених – В.Антоновича, Ф.Вовка, М.Біляшівського, М.Василенка, С.Смаль-Стоцького, К.Студинського, письменників – Б.Грінченка, І.Нечуя-Левицького, М.Коцюбинського, О.Кониського, О.Кобилянської, В.Стефаніка, Г.Хоткевича, українських митців – І.Труша, М.Шкрібляка тощо. Частина з них опублікована, інші ще чекають ретельного дослідження та публікації. Загалом, вони становлять неабияку цінність для реконструкції процесу видання „Записок НТШ”, ЛНВ, „Жерел до історії України-Руси”, „Матеріалів до українсько-руської етнології”, „Етнографічного

збірника” та інших, організаційної та дослідницької роботи в науковому товаристві тощо.

2. У Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України зберігається чимало особових фондів, матеріали яких розкривають різноманітні аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. На особливу увагу заслуговують документи родини Барвінських, Заклинських, М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича, Ю.Желехівського, В.Ільницького, І.Левицького, М.Павлика, О.Маковея тощо.

Одними із найцікавіших джерел особового походження є автобіографії, оскільки вони дають можливість авторам оцінити вагомі події власного життя та непересічних особистостей з якими довелося зустрічатися. Чимало з них знаходиться у фонді бібліографа Івана Левицького. Готуючи до друку фундаментальну працю „Галицько-руська бібліографія XIX ст.”, він 1887 р. надіслав короткий лист-відозву до осіб, яких вважав видатними діячами в різних галузях суспільно-політичного і культурного життя Галичини, Буковини, Закарпаття. У цьому листі він виклав мету своєї праці і просив надсилати відомості, згідно з доданим питальником, що складався з 14 пунктів. Крім звичайних, шаблонних у таких випадках запитань про дату та місце народження, освіти і напрям діяльності, друковані праці, були ще й такі: „Чи у вищих школах не слухали Ви одного з славніших педагогів і якого саме? Чи крім творів рідною мовою друкували Ви, може, твори свого пера також іншими мовами?” .

Серед надісланих на прохання Івана Левицького різні за об’ємом та інформаційною насиченістю автобіографії громадсько-політичних діячів краю – Ю.Желехівського, Т.Реваковича, К.Студинського, В.Охримовича. Неабиякою змістовністю відзначається автобіографія останнього, на відміну від вже згаданої, що зберігається у фондах ЦДІА України у м. Львові. В ній автор детально написав не лише про батьків, братів та сестер, роки навчання в гімназії в Стрию та Львівському університеті, але й чималу увагу приділив українському громадському руху в краї кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, діяльності таємного гуртка руських гімназистів в Стрию, студентських товариств „Академічне брацтво” (1891 р. очолював його), „Ватра”; боротьбі українських

студентів за український університет у Львові, їхній незгоді з політикою так званої „нової ери”. Не оминув В.Охримович свою співпрацю із І.Франком, М.Павликом, часописами „Народ”, „Громадський голос”, „Радикал”, оскільки був серед засновників Української радикальної партії тощо.

На неабияку увагу заслуговують автобіографії українських митців – живописця та графіка Юліана Панькевича, архітектора Василя Нагірного. Окрім інформації біографічного характеру, в них немало цікавого про здобуття художньої освіти згаданими майстрами, найрізноманітніші аспекти їхньої творчої праці. Зокрема, дізнаємося про ікони та іконостаси, виконані Ю.Панькевичем для українських храмів Галичини, твори світського малярства автора та храми збудовані в краї за проектами В.Нагірного. Обидва митці долучилися до роботи українських мистецьких та інших національно-культурних товариств, що також не залишилося поза увагою їхніх автобіографій. Варто зазначити, що саме Ю.Панькевич у 1898 р. став ініціатором об’єднання українських митців в „Товаристві для розвою руської штуки”, а В. Нагірний впродовж тривалого часу його очолював.

Автобіографічні листи кількісно посідають незначне місце серед матеріалів, зібраних в процесі роботи над бібліографічним словником (165 автобіографій із 3596 папок-зошитів), але їх значення і цінність дуже великі. Їхній зміст здебільшого виходив поза накреслені анкетною Левицького рамки, перетворюючи життєпис у своєрідну сповідь. До всього, ті біографічні відомості записані, бувало, один-єдиний раз, коли виникла рідкісна нагода висловити своє життєве кредо, отож вони дотепер зберігають особливу, неповторну експресивність, відбивають внутрішній світ їх автора, його погляди, переживання. Проте, варто зазначити, що автобіографічні листи, зібрані І.Левицьким датовані 80-ми та 90-ми рр. ХІХ ст., до не дозволяє отримати цілісної картини діяльності відомих українських громадсько-політичних діячів, вчених, літераторів, митців, педагогів тощо.

У Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка зберігається чимало спогадів відомих громадсько-політичних та культурних діячів. Про події 1848–1849 рр. написано в мемуарних розвідках священника

В.Ільницького та діяча „Руської трійці” Я.Головацького. Про окремі аспекти розвитку українського шкільництва та діяльність національно-культурних товариств знаходимо неординарні судження в спогадах педагогів Р.Заклинського, А.Домбровського, непересічного громадського діяча та журналіста Василя Лукича. В архіві вченого М.Возняка зібрано немало згадок про І.Франка сучасників письменника.

Цінні епістолярні джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини зазначеного часового проміжку зібрані у фонді родини Барвінських. Зокрема, листи Лесі Українки, М.Лисенка, М.Старицького, В.Стефаніка, М.Павлика, В.Щурата, К.Студинського, А.Чайковського, Уляни Кравченко, О.Огоновського до О.Барвінського, що розкривають чимало цікавих аспектів співпраці між українцями Галичини та Наддніпрянщини, процес видання періодичних видань та вихід у світ літературних творів, мистецьке життя краю, вирішення найнагальніших проблем українців у галузі освіти тощо.

Серед документів українських вчених знаходимо підготовчі матеріали та чернетки, що дозволяють прослідкувати за процесом їхніх наукових досліджень. Це фольклорні нотатки М.Шашкевича, виписки та помітки до історії української літератури першої половини ХІХ ст. та конспекти лекцій університетського курсу „Руська словесність” Я.Головацького, матеріали до словника української мови ХІХ ст., зібрані М.Павликом, опришківські народні пісні та оповідання з коментарями, бібліографія європейської наукової гуманітарної літератури ХІІ – початку ХІХ ст., чорновий автограф українсько-німецько-латинського словника І.Вагилевича, витяги з наукових праць, документів І.Шараневича.

Важливі матеріали з історії української видавничої справи вміщено у фонді родини Барвінських. Зокрема, архіви часописів „Мета”, „Зоря”, „Правда”, „Діло”, „Руслан”, „Дзвінок”, де зберігається листи пересічних громадян до редакцій, літераторів, що надсилали свої твори для друку, чимало рукописних статей та інші історичні залишки. Вони дозволяють досліднику прослідкувати за підготовкою до виходу у світ українських періодичних видань.

Таким чином, у фондах Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка НАН України зберігається чимало цікавих та оригінальних

документів особового походження. Вони розкривають найрізноманітніші аспекти національно-культурного руху українців Галичини зазначеного часового проміжку, дають можливість досліднику оцінити внесок відомих діячів краю в розвиток науки та освіти, літератури, мистецького життя краю тощо.

3. Найбільше особових фондів відомих українських літераторів, науковців та громадсько-культурних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. Неабияке значення для дослідження обраної теми становлять документи, що знаходяться у збірках журналіста та редактора газети „Діло” у 1884–1902 рр. І.Белея, вченого та педагога Я.Головацького, письменниці та педагога Уляни Кравченко, співачки С.Крушельницької, літераторів та журналістів Василя Лукича, О.Маковея, відомих громадсько-політичних та культурних діячів і вчених О.Огоновського, М.Павлика, І.Франка тощо.

У рукописних збірках немало праць, де події національно-культурного руху викладені крізь призму особистого світосприйняття. Зокрема, в неопублікованих автобіографіях Я.Головацького, В.Шашкевича, О.Кониського, Уляни Кравченко, К.Попович, Г.Цеглинського, спогадах О.Барвінського, М.Грушевського (написані 1927 рр.), записам-спогадам Уляни Кравченко про взаємини з І.Франком (1882, 1886, 1896, 1915 рр.), „Споминах зі Станіслава” Василя Лукича, згадках про Є.Ярошинську, К.Малицької, С.Яричевського тощо. Серед мемуарів на особливу увагу заслуговує об’ємна праця О.Барвінського „Спомини з мого життя”. Вони становлять близько 6 тис. аркушів 52 зошитів, до чого слід додати ще зміст праці у вигляді окремого зошита і різноманітні додатки, що є важливим інформаційним джерелом не лише з історії України, а й Австрії, Боснії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії. Відомості про австрійський парламент, польсько-українські стосунки, Галицький сейм, український рух по обидва боки Збруча – все це описано, можливо, навіть занадто детально. Втім історична вартість мемуарів О.Барвінського від цього лише виграла. Спогади він писав з 1915 р. і аж до смерті в 1926 р. Розповідь доведена до подій 1908 р.

Чимало особистих документів відомих діячів краю становлять неабияку

цінність для реконструкції українського національно-культурного краю другої половини XIX – початку XX ст. Окрім метрик, шкільних свідоцтв, тут зібрані дипломи та посвідчення про членство в товариствах „Просвіта” (1876), „Шкільна поміч” (1889), „Львівський боян” (1891), НТШ (1886) І.Белея, „Руська бурса” в Новім Санчі С.Крушельницької, грамоти про обрання О.Кониського почесним членом різних громадських об’єднань, офіційні повідомлення про обрання І.Франка дійсним членом філологічної секції НТШ (1899) та почесним членом наукового товариства (1904), запрошення на загальні збори НТШ, засідання секцій і комісій впродовж 1896 – 1914 рр. та інші подібні документи, що засвідчують причетність Івана Яковича до діяльності „Просвіти”, „Руської бесіди”, РТП тощо.

Серед величезного масиву епістолярних джерел, що зберігаються в особових фондах Відділу рукописних фондів і текстології чи не найзмістовніша інформація з історії національно-культурного руху краю в листах до редакції газети „Діло” серед документів І.Белея; Я.Головацького до М.Горбачевського, М.Погодіна; М.Качковського і Й.Кобринського до Я.Головацького; Б.Грінченка до Д.Лукіяновича, НТШ; І.Гушалевича до Я.Головацького; В.Навроцького до М.Драгоманова; О.Кобилянської до ЛНВ, Олени Пчілки, Василя Лукича, Д.Лукіяновича, О.Маковея, М.Павлика.

Безперечно, заслуговують уваги документи, що розкривають діяльність національно-культурних товариств Галичини зазначеного часового проміжку. Серед них рукописний текст статуту ”Руського драматического общества” в Перемишлі, виготовлений Я.Головацьким 1849 р., листи до І.Франка від студентських об’єднань – „Академічна громада”, „Академічне товариство”, педагогічної організації „Взаємної помочі галицьких і буковинських учителів і учительок”, НТШ, Національного музею у Львові, РТП, „Руської бесіди”, „Товариства прихильників української літератури”, „Українсько-руського драматичного товариства ім. І.Котляревського; проект статуту Руського драматичного товариства у Львові (1892 р.), нотатки про діяльність інших національно-культурних об’єднань краю тощо, написані Іваном Яковичем.

Щодо інших цінних історичних джерел, що відклались у особових фондах

Відділу рукописів та текстології і є важливими для дослідження національно-культурного руху українців Галичини, то серед них варто звернути увагу на довідку про зняття конфіскації з видання „Русалка Дністрова” та інші документи з колекції Я.Головацького, матеріали про відзначення 25-ліття та 40-ліття літературної діяльності І.Франка, програми концертів за участю С.Крушельницької тощо.

Отже, матеріали Відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка містять цінні документи, що розкривають не лише різні аспекти літературної праці письменників, але й дозволяють отримати чимало інформації про громадську та культурну діяльність українських майстрів пера та інших митців.

Література

1. Відділ рукописів. Львівська національна наукова бібліотека імені В.Стефаника // Режим доступу : www.library.lviv.ua/lsl/manuscripts_department/
2. Гирич І. Документи академіка М.С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві / І. Гирич // Архіви України. – 1989. – № 4. – С. 53–63; Гирич І. Архів М.Грушевського / І. Гирич // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 29–37.
3. Особисті архівні фонди відділу рукописів. Анотований покажчик (Друге виправлене і доповнене видання) / Укладачі : Баб'як П., Дзьобан О., Домбровська Є., Трегуб М. / Відп. ред. Крушельницька Л. – Львів: Львівська наукова бібліотека імені В.Стефаника НАН України, 1995. – 250 с.
4. Путівник по фондах Відділу рукописів Інституту літератури / Відповідальні редактори С.А.Гальченко, М.Г.Жулинський. – Київ: Спадщина, 1999. – 864 с.
5. Сварник Г. Архів Івана Франка в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України / Г. Сварник // Записки Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. – 2005. – Вип. 14. – С. 409–435.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник / [упоряд.: О.Гневищева, У.Єдлінська, У.Кришталович та ін.; Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Державний архів у м. Перемишлі.] 2-е вид. – Львів – Перемишль, 2003. – 492 с.
7. Шологон Л. Джерела про національно-культурне життя українців Галичини

другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в особових фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Вип. ХV. – С. 72–79.

8. Шологон Л. Джерела про життєвий шлях, громадську та наукову діяльність академіка Кирила Студинського (1869–1941 рр.) у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові / Л. Шологон // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний науковий збірник. Серія : Історія. – Вип. 15. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 280–293.

Питання для самопідготовки

1. Охарактеризуйте особові фонди визначних діячів українського національно-культурного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у ЦДІА України у м. Львові та у ЦДІА України у м. Києві.
2. Проаналізуйте документи про національно-культурні процеси в Галичині у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника.
3. З'ясуйте інформацію про національно-культурний рух в Галичині у 1848 – 1914 рр. серед матеріалів Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України.

Лекція 7 – 8.

Тема: Загальнодержавні та крайові закони як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Мета: зробити аналіз законодавчих матеріалів, що розкривають окремі аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

План.

1. Загальнодержавні закони, що забезпечували народам Австро-Угорщини право на розвиток національної мови та культури.
2. Закон про загальнообов'язкову початкову в Австро-Угорщині від 14 травня 1869 р.
3. Законодавство про середню освіту в державі.
4. Крайові шкільні закони в Галичині другої половини XIX – початку XX ст.
5. Закони про керівництво освітою в Галичині.

Вступ. Конституційні перетворення в Австро-Угорській монархії у 60-х рр. XIX ст., що супроводжувалися прийняттям цілого ряду демократичних законодавчих актів неабияк сприяли поживленню національно-культурного руху краю та стали цінними джерелами для дослідників, що вивчають цю проблематику.

Зміст лекції

1. Згідно статті 19 Основного закону держави від 21 грудня 1867 р. всі народи Австро-Угорщини одержали однакове право на розвиток та збереження власної мови та культури. Визнавалась рівноправність всіх крайових мов у школі, державних установах та громадському житті. Держава зобов'язувалася кожному із народів створити необхідні умови для здобуття освіти рідною мовою. Проте стаття про рівноправність народів і мов не одержала подальшого тлумачення в законодавстві і тому в різних землях трактувалася по різному в залежності від розстановки політичних сил.

Політичні реалії, що існували в Австро-Угорщині, привели до того, що Відень, аби заручитися підтримкою впливових польських землевласників та

політиків, зробив їх повновладними господарями в Галицькому сеймі, уряді та державній адміністрації. А вони в свою чергу робили спроби підготувати ідеологічне підґрунтя для створення в майбутньому власної держави, в якій польська влада бачила і українські землі Галичини.

Про це переконливо доводить „Закон о урядовім язичі автономічних властей королівства Галичини і Володимирії”, що закріпив польську – мовою офіційного спілкування та діловодства краєвого уряду та адміністрації. Проте, вони були зобов’язані давати письмові відповіді й іншими мовами, що спілкувалися в Галичині – української або німецькою, якщо їх використовували громадяни або установи, що зверталися до них з проханням вирішити те, чи інше наболіле питання. У повітових органах державної влади, рішення про мову офіційного спілкування приймалося на засіданні повітової ради простою більшістю голосів. Члени повітових рад, виступаючи на її засіданнях могли використовувати будь-яку з крайових мов. Про мову діловодства у місцевих органах влади, тобто у окремих сільських громадах вирішували землевласники, що сплачували більш як половину річної квоти податків з обшару двірського. Таким чином, закон про урядову мову в Галичині остаточно закріпив польську як мову офіційного спілкування, оскільки навіть в повітових та місцевих органах державної влади українці, в силу свого соціального і матеріального становища, мали наскільки мале представництво, що не могли кардинально впливати на рішення цих структур.

У великій мірі, цьому сприяла відсутність демократичного виборчого законодавства, що не давала можливості українцям мати вагоме представництво в австрійському парламенті, галицькому сеймі, і як наслідок, в урядових та виконавчих структурах, оскільки не було створено рівних умов для реалізації політичних прав всім верствам населення, і особливо це стосувалося селян, а саме серед українців вони становили більшість. Таким чином, вони не мали реальної змоги забезпечити собі національні свободи, гарантовані конституцією. Нове виборче законодавство, яке набрало чинності на початку ХХ ст., було більш демократичним і сприяло змінам на краще.

Проте державний устрій Австро-Угорщини відкрив можливості для

ведення легальної політичної боротьби за розширення та реалізацію національних прав того чи іншого народу, поставивши їх у пряму залежність від того, як окрема нація зуміє захистити себе і забезпечити свої законні права. Закон про об'єднання та збори від 15 листопада 1867 р. визначив порядок створення та функціонування товариств і політичних партій. Саме розділ перший цього закону регламентував діяльність неполітичних громадських об'єднань (товариств). Для їхнього відкриття необхідно було подати до крайового управління статут в 5-ти примірниках, де вказувалося, з якою метою та чи інша група осіб засновувала громадську організацію, а також засоби її діяльності, керівні органи, місце перебування, спосіб вирішення спірних питань, умови розпуску. Якщо крайовий уряд відмовлявся дати дозвіл на відкриття товариства, то його засновники мали право звернутися до Міністерства внутрішніх справ. § 9 закону зобов'язав владу створити всім товариствам однаково сприятливі умови для їхньої діяльності.

Будь-якому зареєстрованому товариству суворо заборонялося чинити такі дії, що суперечили чинному законодавству та привласнювати собі повноваження законодавчої чи виконавчої влади. За порушення цієї норми закону про об'єднання крайовий уряд або Міністерство внутрішніх справ мали право ліквідувати товариство. Якщо рішення про закриття громадської організації приймалося добровільно, то його оприлюднювали в урядовому щоденнику.

Керівні органи товариств зобов'язані були повідомляти державну владу того чи іншого краю про створення своїх філій та проведення загальних зібрань. § 15 – 22 закону детально розтлумачували порядок їхнього проведення. Згідно них представники уряду мали повне право бути присутніми на загальних зборах громадських об'єднань і слідкували за правильним порядком їхнього проведення, а також переглядали протоколи таких зібрань. § 23 згаданого нормативного акту надав можливість товариствам надсилати листи та звернення до органів державної влади різного рівня.

Розділ III закону мав назву „Карні і заключні постанови” і передбачив, що у випадку грубого порушення цього законодавчого акту суд може притягнути винних як до адміністративної (накласти штраф), так і до кримінальної відповідальності (позбавити волі терміном на сім тижнів). Норми цього закону

могли бути частково або повністю змінені тільки у випадку оголошення військового стану.

Таким чином, була створена законодавча база для вільного об'єднання громадян в різного роду товариства, оскільки закон передбачив досить прозору та нескладну процедуру їх відкриття, а також чітко визначив причини, які могли привести до ліквідації товариств. Незважаючи на контроль за діяльністю громадських об'єднань з боку представників державної влади, товариства без стороннього втручання визначали основні засади своєї діяльності. Закон не встановив жодних ідеологічних перешкод для їхньої роботи. Він дав можливість українцям згуртуватися з метою вирішення найважливіших проблем, які не знаходили розуміння з боку владних структур.

2. Освітнє питання в багатонаціональній державі мало неабияке значення. Державний шкільний закон від 14 травня 1869 р. встановив основні принципи функціонування початкових шкіл. Він не лише заклав світський характер освіти, але й основу для обов'язкового та безплатного навчання. Згідно цього закону всі повноцінні діти віком від 6 до 14 років повинні були навчатися в школі. Їхні батьки зобов'язувалися забезпечувати учнів підручниками та необхідним шкільним приладдям, а також несли адміністративну відповідальність за невідвідування школи дітьми.

§ 3 і § 17 закону про освіту визначили перелік предметів, що обов'язково повинні були викладатися у початкових навчальних закладах. Окремо розтлумачувалися принципи діяльності так званої виділової школи (міської, яка першочергову увагу приділяла тому, щоб школярі після її закінчення могли вступити до середнього навчального закладу). Щодо мови навчання, то в § 6 закону було записано: „Про мову викладання і про вивчення другої крайової мови вирішує крайова рада, прислухаючись до думки тих, хто утримує школу”.

Закон про освіту також детально розтлумачував основні принципи підготовки вчителів для початкових шкіл. Він зобов'язав місцеві органи влади відкрити спеціальні безоплатні навчальні заклади (вчительські семінарії) та організовувати теоретичне та практичне навчання майбутніх вчителів таким чином, щоб початкова школа одержала висококваліфікованих педагогів.

§ 31 визначив, що „Мову викладання у вчительських семінаріях затверджує міністр освіти згідно з пропозицією крайової шкільної ради, якщо нічого іншого не передбачено законодавством”.

Розділ IV цього нормативного акту передбачив низку заходів, спрямованих на підвищення професійного рівня вчителів поза межами вчительських семінарій. Зокрема, передбачалося готувати також педагогів для початкових шкіл у вищих навчальних закладах (університетах та технічних інститутах). Проте слід сказати, що державою нічого не було зроблено в цьому плані.

Кількість учнів, згідно закону, з якою мав працювати один вчитель, становила не менше 40 осіб. Тільки, якщо школу відвідувало 80 дітей, тоді дозволялося, щоб у навчальному закладі працювало двоє педагогів. Тижневе навантаження вчителя складало 30 годин. Щодо заробітної плати, то в § 55 державного закону було записано: „Найнижча платня, нижче якої жодній громаді зійти не можна, щоб старші і молодші вчителі вільні від побічних занять могли всі свої сили присвятити своїй праці, а перші з них (старші вчителі) могли також забезпечити свої родини, згідно з місцевими умовами”. Іншою роботою, несумісною із працею вчителя, педагогові не дозволялося займатися. Високими були вимоги до його моральних якостей. Передбачався соціальний захист освітян на випадок втрати працездатності, пенсійне забезпечення, а також матеріальна допомога вдовам і сиротам вчителів початкової школи.

Розділ VII закону регламентував умови, за яких обов'язково повинна була споруджуватися школа: в кожному селі, в околиці якого радіусом на одну милю нараховувалося 40 дітей шкільного віку. Фінансування початкових шкіл відбувалося за рахунок місцевих громад, але якщо коштів не вистачало, то витрати покривалися за рахунок крайового бюджету. Серйозними були вимоги до навчального приміщення та гігієнічних норм.

Закон дозволяв створення приватних навчальних закладів, якщо організація навчання в них відповідає нормам шкільного законодавства. Держава не брала на себе обов'язку їх фінансувати. Проте в § 71 закону було записано: „Приватні заклади знаходяться під державним наглядом. Їхні завідувачі є відповідальними перед державними органами за правильно впорядкований стан

цих закладів”.

Таким чином, загальнодержавний шкільний закон від 14 травня 1869 р. заклав демократичні принципи організації та діяльності початкового шкільництва і підготовки педагогів для таких шкіл, передбачив належну матеріальну винагороду вчителю за його працю, соціальний захист. Проте ці положення носили декларативний характер, оскільки конкретних розмірів заробітної плати та інших грошових виплат вказано не було. Згадані питання були віднесені до компетенції крайового законодавства і залежали в першу чергу від фінансового становища краю. Норми закону, що стосувалися мови викладання у початкових школах та вчительських семінаріях, були не чіткими, і вони не захищали прав на навчання рідною мовою дітей тієї чи іншої національності, а також не заклали передумов для підготовки національно свідомих педагогічних кадрів.

Заключні положення державного закону вимагали ще й прийняття окремого шкільного законодавства в кожному із коронних країв держави. В цих нормативних актах дозволялося змінити деякі норми державного закону від 14 травня 1869 р., що стосувалися термінів навчання в початкових школах та вчительських семінаріях, а також положення про складання кваліфікаційних іспитів педагогами тощо.

Саме згідно таких принципів діяла система початкового шкільництва до 1918 р. Деякі поправки до вищезгаданого закону, внесені у 1883 р., не змінили його суті. Іншими загальнодержавними документами регламентувалася діяльність середніх навчальних закладів.

3. В системі освіти Австро-Угорщини існувало ряд навчальних закладів (педагогічних, медичних, промислових та інших), які розглядалися як середні навчальні заклади, закінчення яких не давало право вступу до університету. До них відносилися і учительські семінарії, які готували педагогів для народних шкіл. Їхня діяльність ґрунтувалася на основі “Статуту організаційного для чоловічих і жіночих учительських семінарій” від 1871–1874 та 1909 рр., затверджених Міністерством освіти. Крайова шкільна рада (далі – КШР) спеціальними постановами регулювала їхню роботу. Крім релігії, математики, фізики, хімії, історії, природознавства, польської (в Галичині), німецької та

української (її навчали не у всіх семінаріях) читалися курси лекцій з методики викладання окремих предметів в народній школі, з питань шкільного законодавства, ведення документації. Важливе місце відводилося загальному огляду історії педагогіки, психології дитини, суспільно-економічним наукам. Термін навчання в семінарії тривав 4 роки.

В 1909 р. в Галичині було створено чоловічі семінарії двох типів: мовно-рисункові (готували вчителів для міських багатокласних шкіл та приділяли значну увагу вивчення мов, математики, геометрії) та природничо-господарські (вели підготовку педагогів для сільських шкіл і звертали посилену увагу на вивчення природничих предметів та сільськогосподарської справи). Жіночі вчительські семінарії поділу не підлягали. 12 червня 1907 р. галицький сейм ухвалив закон, згідно з яким в Галичині дозволено було функціонування тільки утравістичних (двомовних) семінарій. Таким чином, повністю українських державних навчальних закладів такого типу в Галичині існувати не могло. Були лише такі, де ряд предметів викладалося українською.

Розвиток середньої освіти досліджуваного періоду в державі регламентувався “Організаційним нарисом гімназій і реальних шкіл Австрії”, що був затверджений 15 вересня 1849 р. Згідно нього було дещо змінено місце класичної гімназії в структурі системи освіти в той спосіб, що вносилися до навчального плану такі предмети, як історія, рідна та сучасні мови, математика та інші. В реальних гімназіях, на відміну від класичних було суттєво зменшено кількість годин на вивчення грецької та латинської мов. В класичних гімназіях навчання тривало 8 років, в реальних – 7. В нижчих класах цих навчальних закладів усі предмети, окрім класичних мов і фізики, були органічним продовженням навчального навантаження початкової школи. В наступних класах навчальний матеріал ускладнювався і розширювався. Успішне закінчення класичної гімназії забезпечувало право вступу до всіх вищих навчальних закладів. Реальна гімназія готувала своїх випускників до навчання у вищих технічних та сільськогосподарських закладах та роботи в адміністративних, торгівельних та інших організаціях.

Всі, хто хотів отримати кваліфікацію вчителя середньої школи, повинні

були закінчити хоча б чотири курси філософського факультету, скласти кваліфікаційні іспити, організація і проведення яких здійснювалося на основі спеціальних приписів, які вперше були видані як тимчасові ще у 1849 р. і вдосконалювалися у 1853, 1856, 1870 рр. Після трьох років бездоганної праці на постійній посаді викладачеві присвоювалося звання професора.

4. На основі загальноавстрійського законодавства було передбачено прийняття окремих крайових законів у Галичині. Зокрема, спираючись на державний шкільний закон від 14 травня 1869 р. прийняли крайовий нормативний акт про заснування, утримування і відвідування державних початкових шкіл Галичини, який містив три розділи. Перший стосувався заснування навчальних закладів різних категорій. Крім звичайних початкових шкіл та виділових галицьке крайове законодавство узаконило існування ще й філіяльних, які були філіями початкових шкіл і засновувалися в селах, де фінансовий стан громади не дозволяв відкрити окрему школу.

Розділ другий закону чітко визначив джерела фінансування початкових шкіл. Для цього створювалися спеціальні місцеві, повітові та крайові шкільні фонди. Вони формувалися за рахунок закладених у бюджеті коштів на шкільництво, додатків до податків призначених на розвиток освіти, штрафів, які платили батьки або опікуни за невідвідування школи дітьми.

Третій розділ закону мав назву: “Про відвідування школи”. Він встановив обов’язкове шестирічне навчання, яке мало охоплювати всіх дітей віком від 6 до 12 років. За невиконання цього положення було встановлено розміри штрафів і навіть короткотривале ув’язнення для родичів таких дітей. Звільнялися від навчання лише ті, хто вже в цьому віці навчався у школах вищого рівня або здобували освіту приватним шляхом.

Інший галицький крайовий шкільний закон мав назву: “Про правовий статус учителів початкових шкіл”. В ньому було чітко розтлумачено порядок призначення педагогів на постійні і тимчасові посади, умови проведення конкурсу на заміщення вакантних посад. В статті першому закону написали: “Крайова шкільна рада має право переводити вчителів з однієї посади на іншу, якщо це відповідає інтересам школи”. Саме ця норма шкільного законодавства

викликала гостре обурення у педагогів, оскільки вони вважали, що дозволяла карати тих, хто викликав антипатію у представників влади, без вагомих причин.

Що стосувалося заробітної платні, то вона залежала від того, в якому населеному пункті працював учитель. До першої категорії було віднесено місцевість, де кількість жителів становила 200 тис., а річна зарплата 500 ринських (гульденів). У другій категорії (від 10 до 30 тис. мешканців) – 400 ринських, у третій (від 2 до 10 тис. жителів) – 350 ринських, а в четвертій (з населенням менше 2 тис. жителів) – 300 ринських. Для вчителів виділових шкіл існувало лише три категорії, де платня становила відповідно 700, 600 та 500 ринських. Педагогам призначалися п'ятилітні додатки, тобто підвищувалася платня після кожних п'яти років праці на постійній посаді, додатково оплачувалося керівництво школою. Всім без винятку вчителям було заборонено мати інші джерела прибутків, окрім основного місця роботи.

Якщо освітяни не виконували свої обов'язки належним чином, то до них застосовувалися адміністративні покарання, а саме: догана, відсторонення від керівництва школою та призначення на інше місце роботи, а також звільнення з роботи. Вчитель міг у письмовій формі висловити свою незгоду із покаранням, яку КШР мала розглянути та прийняти вмотивоване рішення.

Розділ четвертий закону визначив умови надання пенсії учителям. Згідно нього педагог початкової школи мав право на повну пенсію після сорока років безперервної праці на посаді вчителя. Пенсія педагога залежала від платні, яку він одержував. Якщо вчитель працював менше, ніж сорок років, то, звичайно, і розміри пенсії були меншими.

Пенсійне забезпечення вдів і сиріт (грошова допомога виплачувалася сиротам до того часу, поки їм не виповнилося 20 років) залежали від стажу роботи і заробітної плати того чи іншого педагога. Передбачалася матеріальна допомога вчителям на випадок хвороби та на похорони його родини. Закон заклав передумови для заснування крайового пенсійного фонду. Одним із основних джерел доходів цього фонду були відрахування із вчительської платні. Обидва галицькі крайові закони були прийняті 2 травня 1873 р.

Слід відзначити те, що жоден з них не запроваджував чіткого механізму

захисту вчителями своїх прав, бо звернень до суду передбачено не було. Спорудження й утримання навчальних закладів залежало від фінансового становища громади та краю, яке інколи унеможливило виконання багатьох норм шкільних законів. Загалом крайові загальношкільні документи створили реальні умови для того, щоб норми державного закону від 14 травня 1869 р. були втіленими в життя, хоча й мали ряд суттєвих недоліків.

Під тиском безперервних індивідуальних і колективних прохань Галицький сейм змушений був змінювати законодавство, що стосувалося оплати праці вчителів. Такі зміни наступали у 1875, 1889, 1892, 1902, 1907 рр. Але жодна з поправок до закону про правові відносини учительства не могла реально покращити матеріального становища педагогів. Тільки у 1914 р. вчителям Галичини вдалося добитися прийняття законодавства, що суттєво збільшувало їхню заробітню платню. Не останню роль в цій справі зіграло й те, що Галицький сейм 1914 р. був вибраний на основі демократичного виборчого законодавства, що дозволило вибрати більше депутатів, яким були близькі проблеми незаможних людей.

Цього ж року шкільна комісія передала на розгляд депутатів сейму два законопроекти, які стосувалися виплат дотацій на проїзд та встановлювали нові принципи оплати праці педагогів. Їх прийняття як депутати сейму, так і народні вчителі сприйняли з великою радістю. Адже було скасовано четверту – найнижчу – категорію учительської платні і прирівняно її до третьої. Найменшу зарплату встановили на рівні 1300 крон, а не 1000, як було раніше. Крім того, вчителі третьої категорії могли одержувати ще й платню 1500 та 1700 крон (на кожному ступені платні припадала 1/3 частина всіх педагогів даної категорії). Половина вчителів другого класу (категорії) повинні були одержувати 1800 крон, а інша – 2100. Оплата першої категорії залишалася без змін (відповідно до попереднього закону). Одна половина освітян одержувала 2100 крон, а інша 2300 крон. Педагогам, що працювали у віділових школах, було встановлено платню на 200 крон більшу, ніж раніше, і вона складала від 2300 до 2700 крон. Всім вчителям закон передбачав виплату шести “п’ятилітніх додатків” (додаткових виплат в розмірі 200 крон після кожних п’яти років праці). Дотації на житло збільшилися в

середньому на 160 крон. До реальних здобутків цього врегулювання вчительської платні варто також віднести скасування так званого “материнського податку” (зменшення платні під час декретної відпустки).

При нарахуванні пенсій враховувалася не тільки основна зарплата педагога, стаж роботи, але й дотації на помешкання, які одержували освітяни. В середньому пенсія підвищувалася на 100 крон, і найменший її розмір для народного вчителя становив 600 крон, а для вдів та сиріт – 500 крон. Пенсійні виплати почали збільшувати для пенсіонерів, які пішли на заслужений відпочинок у 1907 р. Загалом, нове законодавство про оплату праці та пенсійне забезпечення вимагало витратити з цією метою 6 628 400 крон. Воно набрало чинності з 1 липня 1914 р. Проте через події першої світової війни педагоги ним так і не могли скористатися.

5. Не менш важливим питанням було забезпечення керівництва освітою в Галичині. З прийняттям державного закону від 25 травня 1868 р. докорінно перебудовувалася система управління шкільництвом. Зокрема, за новим законодавством, керівництво школами передавалося крайовим, повітовим та місцевим шкільним радам.

25 червня 1867 р. цісарською постановою в Галичині було створено КШР, а згідно розпорядження Міністерства освіти від 1 грудня 1870 р. також повітові та місцеві шкільні ради. Місцеві шкільні ради створювалися у громадах, де існували основні типи шкіл і до їхнього складу входили представники громади, школи та церкви. Кількість членів ради становила від 3 до 5 чоловік, які вирішували всі питання, пов’язані із утриманням школи. Вони слідкували, аби вчителі належним чином виконували свої обов’язки, за виплатою їм зарплат та пенсій.

Повітові ради засновували в кожному повіті краю чи автономному місті (їхній перелік строго визначався в правових документах) і до їх складу входили представники релігійних конфесій, двоє вчителів, один з яких обов’язково обирався повітовою вчительською конференцією, а інший був директором середньої школи або вчительської семінарії, також два представники крайової адміністрації. Серед основних завдань повітових рад були: захист інтересів шкільництва на вищому рівні, інспектування шкіл, нагляд за бібліотеками,

підвищення кваліфікації учителів.

Всі навчальні заклади Галичини підпорядковувалися КШР. Очолював її намісник краю або його заступник. Йому підпорядковувалися референти із адміністративних і економічних питань, від 2 до 4 представників навчальних закладів краю, члени шкільної комісії, що працювала в сеймі, священники, які представляли найбільші релігійні конфесії, делегати міст Львова та Кракова та ряд інших посадових осіб. Найважливішими завданням КШР були: керівництво шкільними радами нижчого рівня та всіма закладами, що давали початкову та середню освіту на території краю, схвалення навчальних планів і засобів навчання в народних, середніх та професійних навчальних закладах.

Щоб успішно здійснювати керівництво навчальними закладами, уряд також ввів ще й посади шкільних інспекторів. Для управління середніми навчальними установами призначала інспекторів КШР, народними школами – повітові та місцеві шкільні ради. Діяльність інспекторів регламентувалась спеціальними інструкціями. Місцеві, повітові та КШР Галичини обиралися терміном на 6 років.

Загалом слід сказати, що крайові законодавчі акти встановили ефективну систему керівництва освітою. Проте принцип формування шкільних рад, особливо це стосується повітових та крайових, був таким, що передбачав входження до них священників, педагогів та чиновників високого рангу. Це не сприяло тому, щоб українці мали в цих органах вагоме представництво в силу свого становища в тодішньому суспільстві. Переважно членами КШР в Галичині були поляки, що приводило до того, що проблемам національної школи в органах крайового та повітового управління не завжди приділялася належна увага.

Висновок. Отже, на законодавчому рівні в Австро-Угорщині було зроблено чимало для рівноправності національних мов у державі, демократичного створення громадських організацій, належного функціонування народного шкільництва, соціального захисту педагогів. Проте реальні обставини політичного, культурного та економічного життя держави не завжди сприяли тому, щоб українці Галичини могли захистити право на власний національний розвиток в багатонаціональній державі. Не сприяло цьому загальноавстрійське законодавство, що регламентувало діяльність класичних та реальних гімназій,

учительських семінарій, оскільки не заклало механізму для створення необхідної кількості україномовних середніх навчальних закладів.

Література

1. Шологон Л. Захист фахових інтересів педагогів товариством “Взаємна поміч українського вчителства” (1905–1914 рр.) / Л. Шологон // Питання історії України : збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 4. – С. 96–104.
2. Шологон Л. Боротьба українських педагогічних організацій Галичини та Буковини за поліпшення матеріального становища вчителів в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Шологон // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 5. – С. 15–26.
3. Шологон Л. Стан української початкової та середньої освіти в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л.Шологон // Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2005. – № 10. – С. 87–92.
4. Шологон Л. Законодавство в галузі освіти і розвиток шкільництва Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Л. Шологон // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” Вип. 13 / Гол. ред. Ю.І.Терещенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 31–38.

Питання для самопідготовки

1. Перелічіть загальнодержавні закони, що забезпечували народам Австро-Угорщини право на розвиток національної мови та культури.
2. Проаналізуйте закон про загальнообов’язкову початкову в Австро-Угорщині від 14 травня 1869 р.
3. Проаналізуйте особливості крайових шкільних законів Галичини другої половини XIX – початку XX ст.
4. Перелічіть органи державної влади, що згідно законодавство, здійснювали керівництво освітою в Галичині.

Лекція 9.

Тема: Загальнодержавна та крайова статистика як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Мета: ознайомити студентів із статистичними матеріалами, що розкривають різні аспекти національно-культурного руху українців Галичини впродовж 1848 – 1914 рр.

План.

1. Загальнодержавні переписи населення про чисельність краю.
2. Крайові статистичні матеріали про освітній та національно-культурний рух українців Галичини.

Вступ. Переписи населення, що регулярно проводилися в Австро-Угорщині мало неабияке значення, оскільки фіксували чимало статистичних відомостей, в тому числі і про українське населення Галичини. На їхній основі видавалися загальнодержавні та крайові статистичні матеріали, де дуже багато відомостей, що допоможуть зрозуміти специфіку національно-культурних процесів в краї. Саме тому ці джерела потребують уважного аналізу, що й зроблено в цій лекції.

Зміст лекції

1. Для дослідження національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. неабияке значення мають статистичні джерела. На відміну від інших документів державного чи громадського походження, що формувалися „стихійно” в процесі діяльності державних і громадських установ та організацій, а також окремих осіб, статистичні матеріали створювалися з наперед заданою метою. Серед іншого, вони з’ясовували відсоток письменного населення серед українців Австро-Угорщини, чисельність україномовних навчальних закладів, кількість учнів, що їх відвідували тощо. Ці та інші джерела статистичного характеру вимагають ретельного опрацювання та узагальнення. Їхні результати, на нашу думку, можуть бути досить цікавими для науковців, що вивчають національно-культурний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Важливим статистичним джерелом є матеріали державних переписів

населення, оскільки об'єктом їхнього обліку стала кожна людина, незалежно від її соціального становища. Відомий український учений С.Дністрянський виокремив три етапи у розвитку австрійської статистики щодо обліку населення та назвав їх – військовий, етнографічний і політичний.

Перший етап охоплює час від приєднання краю до Австрійської імперії й до середини XIX ст. Облік національного складу населення тоді не вівся. В статистичних переписах фіксувалася кількість сімей, загальна чисельність населення, статевий поділ, деякі соціальні характеристики. Статистика народонаселення повністю підпорядковувалася військовим потребам.

Другий етап у розвитку етнічної статистики Австрії (за С.Дністрянським – етнографічний) розпочався 1846 р. і тривав до 70-х рр. XIX ст. У цей час робиться перша спроба скласти науково обґрунтовану етнографічну карту Австрійської імперії. Ініціатором цього проекту виступив відомий учений-етнограф, тривалий час директор адміністративної статистики Австрійської імперії К.Чорнінг. За його розпорядженням 1846 р. проведено перше обчислення етнічного складу населення держави. Записи велися державними службовцями, які шляхом опитування визначали домінуючу розмовну мову у кожній громаді, а також фіксували інші мови, якими користувалося населення. Чиновникам на місця розсилалися спеціальні інструкції, в яких роз'яснювалася методика збору матеріалу. Вони нагромадили велику кількість статистичних даних, які критично опрацьовувалися під керівництвом К.Чорнінга. Вперше матеріали про етнічний склад населення, зібрані 1846 р. опубліковано в книзі міністра-секретаря адміністративної статистики Австрії Й.Гейна „Статистичний довідник Австрійської імперії”, яка вийшла у двох томах 1852–1853 рр. Автор зауважував, що публікує дані з дозволу К.Чорнінга.

В Австрії перепис населення за новою методикою був проведений 1857 р., наступні – 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 рр. Переписні формуляри (анкети), в які заносилися відомості про людину, були в усіх випадках однаковими. Вони передбачали запис імені, прізвища, прізвиська, сімейного стану, віку, статі, релігії, місця проживання, постійної прописки, громадянства, освіти тощо. Національна статистика офіційно не впроваджувалася, не зважаючи на вимоги

національного рівноправ'я, що проявилось під час „весни народів” 1848 р. та у наступний період.

Дослідник С.Дністрянський зазначив з цього приводу в одній з своїх праць: „При підготовці нового закону про перепис населення (1869 р.) «рубрику про національність» не прийнято, бо узнано її не відповідною, з огляду на те, що народність не може бути предметом індивідуального вивіду при списі населення, лиш може бути означена при помочі наукових дослідів для більших комплексів осіб».

Третій – політичний етап, розпочався наприкінці 70-х рр. ХІХ ст, коли 1878 р. Центральна статистична комісія Австрії створила спеціальний комітет для розгляду питання про статистику національного складу населення імперії. Наголошувалося, що у місцевостях із змішаним етнічним складом це особливо важливо для вирішення деяких політико-правових проблем. Наступного року цей комітет запропонував під час майбутнього перепису ввести окрему облікову рубрику „родинна мова”. Мотивувалося це тим, що мова є найважливішою ознакою національної приналежності. Але остаточно питання вирішувалося міністерством внутрішніх справ. Воно віддало перевагу назві рубрики „розмовна мова”. Цей термін був досить поширений у міжнародній статистичній практиці.

6 серпня 1880 р. опубліковано указ за підписом міністра внутрішніх справ Австро-Угорщини про проведення чергового загальноавстрійського перепису населення. Він базувався на законі про переписи від 29 березня 1869 р., але містив суттєві доповнення. Передбачалося облікувати населення за такими показниками: прізвище та ім'я, стать, рік та місце народження, громадянство, розмовна мова, професія і рід занять, додаткові заробітки, писемність, фізичні вади, власність, місце проживання. Облік мав проводитися шляхом безпосереднього опитування людей і занесення даних до окремих (для кожної громади карток). Отже, перепис 1880 р. передбачав ширший і ретельніший збір даних, ніж у попередні роки.

Щодо розмовної мови давалося окреме роз'яснення. Цим терміном для кожної особи визначали ту мову, яка вживалася для спілкування у родині, з односельцями, на побутовому рівні. Зазначалося, що фіксуються тільки такі мови: німецька, чеська, словацька, польська, рутенська (русинська), словенська,

сербохорватська, італійська, румунська, угорська. Щоб констатувати у зареєстрованої особи розмовну мову, комісар, що проводив перепис, мав опитати членів сім'ї і у першу чергу – голову сім'ї. Будь-який вплив сторонніх осіб заборонявся. 1878 р. Центральна статистична комісія Австрії створила спеціальний комітет для розгляду питання про статистику національного складу населення імперії. Наголошувалося, що у місцевостях із змішаним етнічним складом це особливо важливо для вирішення деяких політико-правових проблем. Наступного року цей комітет запропонував під час майбутнього перепису ввести окрему облікову рубрику „родинна мова”. Мотивувалося це тим, що мова є найважливішою ознакою національної приналежності. Але остаточно питання вирішувалося міністерством внутрішніх справ. Воно віддало перевагу назві рубрики „розмовна мова”. Цей термін був досить поширений у міжнародній статистичній практиці.

Через кілька років після проведення чергового перепису видавалося чимало тематичних томів з внутрішньою розбивкою інформації по регіонах під загальною назвою „Австрійська статистика”. Публікація матеріалів перепису здійснювалася в міру підготовки відповідних томів і зошитів. Наприклад, різні зошити за матеріалами перепису населення 1910 р. видавалися 1912, 1913, 1914, 1915 і 1916 рр.

Матеріали переписів населення особливо вимагають критичного підходу до їх аналізу, адже в Австрії результати перепису в гмінах обов'язково апробувалися на рівні повітових старост, тобто коригувалися у бажаному напрямі. Недарма в одному афоризмі статистика характеризувалася через призму брехні. Мовляв, є три види брехні: мала, велика і дуже велика, або австрійська статистика.

Оскільки переписи населення, починаючи з 1890 р. подають дані про населення за окремими ознаками (мова, віросповідання), то виникає питання за яким критерієм відносити населення до того чи іншого етносу, яку ознаку етносу брати за провідну: віросповідання чи мову.

У польській та українській історіографії використовуються два підходи до аналізу етнічного складу населення Східної Галичини. Перший підхід за основну

ознаку етнічної приналежності бере мову; він поширений у польській історіографії.

Другий підхід основною ознакою етнічної приналежності запроваджує віросповідання. Він переважає в українській історіографії. Перш ніж оцінити вказані підходи, треба зазначити, що питання національної приналежності не розв'язується за допомогою окремих ознак (мови, релігії, раси). Як підтверджують сучасні дослідники, головним критерієм тут є національна свідомість певної особи, яка ототожнює себе з певною етнічною групою. Національна свідомість не є вродженою рисою, а результатом суспільного виховання. Вона передбачає певний освітній і культурний рівень особи, на формування якого впливають як умови родинного і соціального середовища, так і суспільні обставини. Історично склалося так, що в Галичині довший час домінуючою групою у політичному й економічному відношеннях були поляки; вони контролювали ключові позиції в суспільстві (державний апарат, освіту), що сприяло розвитку їхньої національної свідомості. У свою чергу українці, євреї та інші національні групи таких можливостей не мали. Тому рівень національної свідомості в них був нижчий; вони часто піддавалися асиміляції у формі колонізації.

Проте розмовна мова стала основним критерієм, за яким визначався етнічний склад населення Східної Галичини під переписів 1890, 1900, 1910 рр. Варто зазначити, що в умовах політичного та економічного домінування польського етносу польською мовою як розмовною користувались, особливо у великих містах, також українці, євреї та інші національності. Також виникає питання, що робити з єврейським населенням, яке під час згаданих переписів населення в основній своїй масі називало розмовною польську мову.

Щодо національної ідентифікації за релігійною ознакою, то вона більш точно відображає картину національних відносин, оскільки здавна конфесійна приналежність була тісно пов'язана з етнічною приналежністю: українець – греко-католик або православний, поляк – римо-католик, єврей – іудей. Звичайно, такий методологічний підхід не враховує нетипових випадків, наприклад, греко-католик – поляк, або українець – римо-католик. Але в цілому, такий підхід є

об'єктивніший ніж мовний.

Порівняння даних переписів 1880 р. і 1890 р. дає такі результати: польською мовою 1880 р. в Галичині розмовляло 3 058 400 осіб або 54, 51 % всього населення, в 1890 р. – 3 516 793 або 53, 42 %. Українською мовою у 1880 р. розмовляло – 2 249 707 або 42, 97 % , а в 1890 р. – 2 831 946 або 43, 02 %.

Тих, хто розмовляє польською, але не належить до латинського віросповідання, було у 1880 р. 343 423, а в 1890 р. – 519 355. Отже приріст становить 175 932. Дослідниками встановлено, що близько 102 000 чол. перейшло на польську мову з німецької або з іудейського чи протестантського віросповідань. Залишається ще тільки 73 000 чол., які перейшли на польську мову з української.

Тих, хто розмовляє українською мовою і не належить до греко-католицької церкви, було у 1880 р. 39 299, а в 1890 р. – 41 497. Різниця становить майже 2000, але відповідає цифрі природного приросту кількості населення. Ця цифра пояснюється значним відсотком населення латинського віросповідання по містечках і селах у Східній Галичині, де майже всі розмовляють виключно українською.

Використовуючи іншу методику (за віросповіданням), населення Східної Галичини у 1910 р. становило 5 254 769 чол., з них українці склали 3 303 102 чол. (62,9 %), поляки – 1 227 577 чол. (23,4 %), євреї – 654 394 чол. (12,4 %), інші національності 869 696 чол. (1,3 %). Тому, цілком справедливими були домагання українських політичних партій про адміністративний поділ території Галичини на Західну та Східну, про створення в майбутньому окремого коронного краю з етнічних українських земель Австро-Угорщини – Галичини, Буковини, Закарпаття.

Щодо становища національностей у галузі освіти та культури, то у 1900/01 навчальному році в Галичині римо-католики склали 61,3 учнів середніх шкіл, греко-католики тільки – 18,4. У зимовому семестрі того ж навчального року римо-католики становили половину студентів Львівського університету й 78 % студентів вищої політехнічної школи (греко-католики відповідно 30 і 8,9 %).

В Галичині у 1881 р. в 3 тис. українських громад налічувалося 1529

відповідних початкових шкіл. Отже, близько для половини українських дітей доступ до освіти рідною мовою був ускладнений. Напередодні Першої світової війни в Галичині було близько 3 тис. народних шкіл, з них 2 тис. українських. До народних шкіл ходило близько 670 тис. дітей, в тому числі до українських – близько 440 тис. 97% українських дітей навчалися рідною мовою, і лише 3% польською. Незважаючи на поступове збільшення шкіл, у Галичині в 1914 р. було 500 українських громад, які не мали власної школи. Інша проблема галицької початкової школи – мала кількість класів. Всі державні українські народні школи були сільськими малокласівками, за винятком чотирикласної народної школи ім. М.Шашкевича у Львові.

Що стосується державних міських багатокласових шкіл, то ситуація була вкрай поганою. Якщо у 1911 р. в Австрії було 668 німецьких, 517 чеських, 6 сербсько-хорватських шкіл, то українських шкіл держава не створила жодної. До 1914 р. ситуація на краще не змінилася.

Готували педагогів для початкових шкіл учительські семінарії. В період з 1871–1874 рр. в Галичині було створено 5 утравістичних вчительських семінарій, де окремі предмети викладалися українською. Серед них три чоловічі та дві жіночі. В 1909 р. кількість таких семінарій становила 10. Діяли коєдукаційна (мала чоловіче й жіноче відділення) семінарія в Заліщиках, а також жіночі семінарії у Львові, Перемишлі, Станіславі, Коломиї та чоловічі у Станіславі, Львові, Тернополі, Самборі, Сокалі.

Розвиток україномовної гімназійної освіти в Галичині розпочався 1784 р., коли у всіх класах Львівської Академічної гімназії почали викладати українською. У 1900 р. працювало три українські гімназії, а в 1914 р. – 5 державних гімназій. В цей час поляки в Галичині мали 58 гімназій, а зростання числа українських середніх шкіл штучно стримувалося (Галицький сейм не давав дозволу на їх відкриття). Це привело до того, що майже половина учнів-українців середніх шкіл змушені були навчатися у польських середніх школах. В Галичині на 675140 українців припадала одна середня державна школа, в той час, коли одна така польська школа припадала на 69361 осіб цієї національності. Отже, створення українських та польських гімназій не було пропорційним кількості населення

обох національностей.

З 392 періодичних видань, що виходили в Галичині 1910 р., 312 були польськомовними, 42 – україномовними.

Серед українців Галичини і Буковини письменними були у 1900 – 19,9%, а в 1913 р. – 37,25%. Отже, завдяки розвитку початкового шкільництва вдалося збільшити кількість письменних серед українського населення. Проте це був досить низький показник. Ще нижчий був рівень письменності лише у сербохорватів – 35,48%. Це свідчило про значну кількість невирішених проблем в українському шкільництві.

Неабияк турбувала проблема масової неписьменності серед українців Галичини І.Франка. Зокрема, він вважав, що дуже повчальними були відповіді населення на питання про елементарну освіту. 1880 р. у нас 77,08 % неписьменних, а в 1890 р. – 68,24. Таким чином, кількість їх зменшилася незважаючи на приріст населення на 66 798 осіб або щороку майже на 6 680 чол. Хоча в Галичині працює близько 3000 початкових шкіл, виявляється, що кожна така щороку позбавляє наш край у середньому від двох неписьменних – діяльність, гідна подиву.

Розглядаючи повіти з точки зору ступеня освіти населення, побачимо, що лише у двох столицях краю, у Львові та Кракові, неписьменних менше половини. Відносно мало неписьменних мають західні повіти. У жодному з центральних і східних повітів не має менше 60 % неписьменних. Найбільша кількість їх в гірських повітах: Лісько, Турка, Богородчани, Надвірна й Косів.

В одній з своїх публіцистичних праць І.Франко спробував дати відповідь на запитання: чому серед українців краю так багато неписьменних поряд з тим, що початкова освіта є загальнообов'язковою для всіх дітей. Причина цього, на його погляд полягала в тому, що в народній школі не приділяли достатньої уваги тому, аби навчити учнів читати і писати. Адже окрім граматики і читання до шкільних програм було чимало інших предметів: історію, географію, ботаніку, польську мову тощо. Не сприяли цьому дуже часто погані умови навчання учнів в школах (приспосовані приміщення, переповнені класи), низька кваліфікація педагогів, статус народної школи, яка не давала права вступу до освітніх закладів вищого

рівня.

З приводу останнього письменник писав: „... очевидна річ, що по тому дитина не має до чого приткнути те, що винесла зі школи, і розгублює все по дорозі. Де в селі є читальня або де родичі мають звичай справити дитині щороку хоч одну-дві нові книжки, там ще яко-так, там здобутки шкільної науки не пропадають марно. А де того нема, де дитина, покинувши школу, не бачить більше книжки на очі, там її наука певно не дочекає до другої конскрипції (перепису населення).

Таким чином, можемо стверджувати, що владними структурами держави, незважаючи на те, що вони володіли статистичними даними про етнічний склад населення Галичини, було зроблено не достатньо, щоб підняти освітній рівень населення краю та вирішити інші проблеми національно-культурного характеру.

2. Для вивчення національно-культурного розвитку західноукраїнських земель варто також звернутися до довідкових церковних єпархіальних видань, які мали назву шематизмів. У них перерахувалися всі парафії, і подавалася відомості про конфесійний склад населення. В Галичині шематизми видавали Львівська, Станіславська та Перемишльська єпархії. Виходили також у світ окремі шематизми, де фіксувалася освітня статистика, наприклад, „Шематизм народних шкіл и учителей в архиепархии Львовской... на рокъ 1866” (Львов, 1866) [24, с. 230].

Оскільки, починаючи з 1869 р., згідно нового шкільного законодавства, освіта в Австро-Угорщині отримала світський характер, то Галицьке намісництво у Львові розпочало щорічне видання об'ємних шематизмів, де публікували відомості про діяльність органів державної влади коронного краю, навчальних закладів, окремих товариств, медичних установ тощо. Щодо освітнього життя Галичини, то в них подано склад Крайової шкільної ради, окружних шкільних рад, детальну інформацію про студентів Львівського університету (наприклад, на чотирьох факультетах у 1873 р. навчалося 200 греко-католиків і 62 римо-католиків), його структуру, академічний сенат, бібліотеку, кабінет нумізматики, навчальні аудиторії та кабінети; класичні та реальні гімназії, фахові школи (подавалася коротка довідка їх створення або тільки вказувалася дата,

публікували прізвища викладачів), початкові навчальні заклади (було вказано місцевість, де вона працювала, прізвище директора, інколи перелік педагогів) та інше. Проте вищевказане не дозволяє отримати ґрунтовні дані про розвиток українського шкільництва, досить обмеженою є інформація про гімназійні заклади освіти. Щодо народних шкіл, то не вказано їх загальної кількості, не зроблено диференціацію за мовою викладання.

Також в шематизмах один з розділів був присвячений діяльності громадських організацій економічного та національно-культурного спрямування, переважно різноманітним польським товариствам. Щодо українських, то тут лише інформація про „Галицько-руську матицю”, „Просвіту”, НТШ. Зокрема, повідомлялося про заснування громадської організації, її керівний склад, зміни статутів, кількість членів товариства, секцій, філій, видання, фінансовий стан тощо.

З щорічних виданнях Галицького Крайового статистичного бюро можна отримати інформацію про розвиток навчальних закладів різного рівня, чисельність неписьменних в різних повітах Галичини, кількість початкових навчальних закладів в шкільних округах краю (без диференціації за мовною ознакою), витрати з бюджету на освіту тощо.

Чимало статистичних даних було опубліковано у щорічних звітах Крайової шкільної ради про стан галицької освіти. Окремі з них лише містили відомості про розвиток середніх навчальних закладів, інші намагалися охопити увагою всі аспекти шкільництва краю. Завдяки звітам можна прослідкувати за динамікою зростання чисельності початкових освітніх закладів в Галичині. Якщо в 1901 р. їх було 4 062, то в 1912 р. – 5 580. В статистичних відомостях не подавали інформації про мову викладання в народних школах, тому вони не дозволяють з'ясувати досліднику скільки з них було українськими. Проте наведені цифри засвідчують досить низьку якість викладання і погані умови праці вчителів. Адже із 5 580 початкових освітніх закладів, що функціонували у 1911/12 навчальному році 4 626 були одно- і двокласними. Це означало, що в них працювали один або два педагоги, які в дві зміни або по чергово працювали з учнями шести різних класів. Лише 115 народних шкіл були виділовими, тобто їх закінчення давало

право вступу до класичної або реальної гімназії чи вчительської семінарії. Українських з них не було жодної. Також варто звернути увагу на те, що станом на 1912 р. 144 населених пункти Галичини не мали початкової школи.

Щодо середньої освіти, то Крайова шкільна рада публікувала інформацію про кількість гімназій і реальних шкіл, викладацький склад, адміністративне керівництво тим чи іншим навчальним закладом; таблиці, де було узагальнено дані про кількість учнів, що складало іспити до першого класу і вступило до гімназії чи реальної школи, оплату учнів за навчання, витрати на функціонування кожного з навчальних закладів. Також було підраховано скільки поляків, українців, німців та представників інших національностей їх відвідувало. Зокрема, в 1894/1895 навчальному році в гімназіях Галичини навчалось лише 18,6 відсотків українців, а в реальних школах 6,85. Окрім цього у звітах Крайової шкільної ради публікували різноманітні статистичні дані про діяльність вчительських семінарій, курсів для неписьменних тощо.

Таким чином, статистичні матеріали, що видавалися на території Галичини доповнювали інформацію, що публікувалася в загальнодержавних статистичних довідниках. Проте вони не містять вичерпної інформації про україномовні навчальні заклади, курси для неписьменних, громадські організації та інші установи, що мали вирішальний вплив на національно-культурний розвиток українців краю.

Висновок. Підсумовуючи огляд статистичних джерел, варто зазначити, що матеріали державних переписів населення та крайової статистики загалом містять дуже багато інформації про національно-культурний рух українців Галичини, зокрема, національний склад, розмовну мову, освітній рівень тощо. Загалом вони дозволяють стверджувати, що владними структурами держави було зроблено досить мало аби забезпечити українцям краю право на реалізацію своїх національно-культурних прав.

Література

1. Дністрянський С. Національна статистика // Студії з поля суспільних наук і статистики / За редакцією М.Грушевського. – Львів: З друкарні НТШ під зарядом К.Беднарського, 1909. – Т. 1. – С. 19–49.

2. Дністрянський С. Національна статистика. – Львів, 1909. – 48 с.
3. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 286–295.
4. Лозинський Р. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Василя Стефаника, 2005. – 358 с.
5. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.
6. Франко І. Скільки нас є ? // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 44. Кн.2. Економічні праці (1887–1907) / За редакцією Т. Дерев'янкін, А. Перковського. – Київ : Наукова думка, 1985. – С. 312 – 317.
7. Шологон Л. Загальнодержавна та крайова статистика як джерело до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Л.Шологон // *Spheres of culture : journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Volume I.* – Lublin : Maria Curi-Sklodovska University in Lublin, 2012. – S. 214–222.
8. Шологон Л. Статистичні матеріали та звіти як джерело до вивчення освітнього життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Шологон // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія : Історія. – Вип. 3. – Тернопіль, 2008. – С. 48–54.

Питання для самопідготовки

1. З'ясуйте з якою періодичністю в Австро-Угорській монархії проводилися переписи населення і характер інформації, що вдалося отримати в результаті їх проведення.
2. Проаналізуйте методологію аналізу статистичних відомостей загальнодержавного характеру, що стосуються національного складу населення краю.
3. Перелічіть назви крайових статистичних збірників, що містили інформацію про національно-культурний рух українців Галичини. Чи вдалося їхнім упорядникам зібрати вичерпні відомості про українців краю?

Лекція 10 – 11.

Тема: Програми політичних партій і статuti громадських організацій як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

План

1. Програми політичних партій як джерело з історії національно-культурного руху українців краю наприкінці XIX – початку XX ст.
2. Статuti громадських організацій другої половини XIX – початку XX ст. як джерело з історії національно-культурного руху впродовж зазначеного часового проміжку.

Вступ. Для дослідження національно-культурного руху українців Галичини неабияке значення мають програмові документи українських політичних партій та статuti громадських організацій з яких отримуємо інформацію відповідно про те як різні політичні сили бачили вирішення національно-культурних проблем та специфіку діяльності громадських організації різного спрямування.

Зміст лекції

1. На думку, дослідника А.Павка, за ідеологією та світоглядними засадами українські політичні партії Східної Галичини можна розділити на такі основні групи: 1) соціалістичні (Русько-українська радикальна партія, Українська Соціал-демократична партія; 2) ліберальні (Народна Рада, Українська національно-демократична партія; 3) консервативні (Католицько-руський народний союз, Християнсько-суспільна партія); 4) реакційні (Руська народна партія).

Першу українську політичну партію – Русько-українську радикальну партію (далі – РУРП) – галицько-українські соціалісти заснували у Львові 5 жовтня 1890 р. Її лідерами стали І.Франко та М.Павлик, а друкованим органом журнал «Народ», що видавався за значної матеріальної підтримки прогресивних сил Східної України. Вона утворилася як результат опозиції до двох провідних течій в суспільно-політичному житті краю – москвофільської та народовської, які починаючи з 1860-х рр. були найпопулярнішими серед українців Галичини. Незважаючи на те, що РУРП в основному орієнтувалися на вирішенні найнагальніших соціально-економічних проблем українського селянства, питання

національно-культурного характеру не залишилися поза увагою партійної програми, прийнятої на установчих зборах. Зокрема, в ній зазначалося: «Зваживши, що розвій мас можливий тільки на ґрунті національним, русько-українська радикальна партія в справах національних змагати буде до піднесення почуття національної свідомості і солідарності в масах усього русько-українського народу, через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. і.». Також в програмі-максимум РУРП чимало місця було відведено організації освіти. Лідери політичної партії поставили собі за мету домогтися безкоштовного навчання у вищих, середніх та початкових школах держави, створення умов для здобуття належної освіти дітям з незаможних сімей, рівного доступу чоловіків та жінок до університетських та гімназійних закладів держави, збільшення видатків на народне шкільництво, включення до навчальних програм природничих та соціально-економічних дисциплін замість класичних мов тощо.

У грудні 1895 р. на IV з'їзді РУРП до партійної програми був включений постулат політичної незалежності України. Його було сформульовано таким чином: «...заявляє русько-українська радикальна партія, що здійснення усіх її соціалістичних ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійності русько-українського народу і повнім праві його рішати самому у всіх справах його дотикаючих». Також в оновленій програмі було замінено положення про автономію Галичини вимогою створення окремої національної адміністративної одиниці на українських землях Східної Галичини та Північної Буковини. Окрім цього радикальна партія ставила перед собою завдання сприяти підвищенню національної свідомості всього українського народу, що мешкав на території Австро-Угорської та Російської монархій.

Вищевказані положення знайшли своє подальше пояснення в партійній програмі радикалів, прийнятій 1904 р. Провід РУРП домагався запровадження на українських територіях Галичини та Буковини української мови в державних установах, навчальних закладах, наукових інституціях, при цьому визнаючи право за національними меншинами на розвиток власної мови та культури

Варто зазначити, що РУРП стала першою масовою національною партією європейського зразка, зуміла заручитися неабиякою симпатією серед населення

краю, проте не мала вагомого представництва у віденському парламенті та галицькому сеймі, тому не могла активно відстоювати свої ідеї. Розкол у її лавах наприкінці 90-х рр. XIX ст. сприяв утворенню партій ліворадикального і центристського напрямків.

18 вересня 1899 р. за ініціативою лівого крила РУРП на конференції, скликаній у Львові, засновано Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП) як складову частину австрійської соціал-демократії. У першому номері партійного видання «Воля» були викладені основні ідейні засади діяльності новоствореного партійного осередку. Щодо вирішення питань національно-культурного розвитку українців Галичини, то в ній зазначалося, що УСДП виступала: «за піднесення освіти і культури серед народу...», «доступ кожного до науки, до світла...», «за автономію (самоуправу) народностей против автономії країв, за волю національну против національного гніту». Найсміливіше прагнення української секції австрійської соціал-демократії було «...змагаємо до того, щоби цілий народ український виборов собі національну волю та самостійність політичну; наша ціль – вільна держава українського народу, українська республіка».

Українські соціал-демократи не мали окремої партійної програми і організовували свою діяльність на основі статутних та програмних документів Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (далі – СДРПА). Проте, на сьомому з'їзді партії, що відбувся наприкінці вересня 1899 р. в місті Брюні за участю делегатів від національних осередків СДРПА (УСДП представляли М.Ганкевич і Р.Яросевич) було прийнято її національну програму. Суть Брюнської програми полягала в наданні народам Австро-Угорщини національно-територіальної автономії в її складі, де б всі найважливіші справи, як політичного, економічного, так і культурного характеру, вирішували національні ради.

На восьмому з'їзді СДРПА, що проходив впродовж 2 – 6 вересня 1901 р., за участю п'ятох українських соціал-демократів, на зміну старій партійній програмі, прийнятій ще в Гайнфельді 1889 р. було прийнято нову, де партія переглянула свої найрадикальніші марксистські ідеї та стала на шлях парламентаризму. Серед важливих вимог національно-культурного характеру, що

знайшли своє відображення у Віденській програмі СДРПА, забезпечення державою безоплатної обов'язкової початкової освіти та безкоштовне навчання здібних дітей у середніх та вищих навчальних закладах Австро-Угорщини.

УСДП не користувалася значно підтримкою серед населення Галичини. Зокрема, на виборах до австрійського парламенту 1911 р. лише один її представник (С.Вітик) здобув депутатський мандат. Керівництво партії на чолі з М.Ганкевичем і С.Вітиком виступали за тісну співпрацю із польською соціал-демократичною партією, яка повністю ігнорувала національні прагнення українського робітничого руху. Натомість «молоде крило партії», яке представляли Ю.Бачинський, В.Левинський, В.Старосольський закликали робітників, що належали до лав УСДП домагатися врахування своїх національних прав. Конференція українських соціал-демократів у Львові 29 січня 1911 р. зафіксувала розкол у їхніх рядах. Його вдалося подолати лише на початку березня 1914 р. на п'ятому з'їзді УСДП, серед рішень якого стало спільне видання нового періодичного видання партії – газети «Праця», до редакційного комітету якої ввійшли представники обох, раніше конкуруючих, течій.

Неабияке значення в суспільно-політичному русі Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. відіграла Українська національно-демократична партія (далі – УНДП), створена 26 грудня 1899 р. на зібранні представників політичного товариства «Народна рада», «Комітету львівських русинів» та національно-демократичної фракції РУРП. Останні, зокрема, Є.Левицький, В.Охримович, І.Франко й стали ініціаторами її заснування. З перших днів діяльності новоствореної партії до її лав долучився видатний український вчений М.Грушевський.

Вже 28 грудня 1899 р. в часописі «Діло» було опубліковано програму УНДП, в якій зазначалося, що «остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм...». Першим кроком на шляху цього була вимога створення окремого коронного краю на українських етнічних землях Галичини та Буковини, використання української мови в роботі державних установ на її території,

неухильне забезпечення громадянам Австро-Угорської монархії, гарантованих конституцією демократичних прав, зокрема, свободи слова, друку, громадських об'єднань тощо.

Чимало місця в політичній програмі УНДП було відведено освітнім перетворенням в краї. Зокрема, партія прагнула заснування українського університету у Львові, створення окремої Крайової шкільної ради в Східній Галичині, демократичного принципу формування окружних та повітових шкільних рад, домінуючий вплив на створення яких мали б представники українських громад та навчальних закладів; відкриття україномовних народних шкіл, реальних та класичних гімназій, вчительських семінарій у всіх селах та містах, де була в цьому необхідність, запровадження української мови як обов'язкової в польських, румунських та німецьких навчальних закладах, що працювали на етнічних українських землях.

Неабияке значення в основоположному документі новоствореної партії відводилося зростанню національної свідомості як українців Австро-Угорщини, так і Наддніпрянщини. Зокрема, в програмі УНДП зазначалося: «Будемо змагати, щоби серед угорських русинів викликати подібний рух національний, який є між галицькими і буковинськими русинами, щоби заіти їх до плекання і уживання рідної мови... Будемо піддержувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдності з російськими українцями та змагати до витворення разом з ними культурної цілісності».

Прагнення лідерів УНДП, викладені в політичній платформі від 1899 р. суттєво не змінилися до початку Першої світової війни. Проте в новій програмі, прийнятій напередодні 1914 р., було дещо конкретизовано та деталізовано окремі положення попередньої. Так, щодо реформ в галузі шкільництва, то націонал-демократи домагалися поділу діючої в Галичині Крайової шкільної ради на два окремих, незалежних один від одного відділи – український та польський, яким мали підпорядковуватися відповідно українські та польські навчальні заклади, створення національних повітових та місцевих шкільних рад, суттєвого розширення повноважень останніх. «Взагалі наша партія стоїть за тим, щоби наші школи підлягали тільки нашим людям і щоби в наших школах учили тільки наші

учителі», – було записано в програмі УНДП. Окрім вимог негайного відкриття українського університету у Львові, створення розгалуженої мережі україномовних середніх та початкових навчальних закладів, партійний провід висунув й інші, досить справедливі ідеї національно-культурного характеру: «Домагаємося в кінці, безоплатної науки у всіх публічних школах і публичної помочи від держави, краю, повіту і громади для улекшення науки убогим дітям в народних школах через достарчене їм поживи, одежи і шкільних книжок та шкільних знадобів (шкільного приладдя. – Л.Ш.), а се тому, щоби весь наш нарід став народом письменним і просвіченим».

Варто зазначити, що УНДП впродовж досліджуваного періоду була найпопулярнішою українською партією, яка зуміла об'єднати навколо своїх ідей чимало національно свідомої інтелігенції, духовенства, частково селян та міщан. Її лідерам вдалося створити розгалужену мережу партійних осередків і запровадили чіткий принцип вертикальної підпорядкованості. Про неабияку підтримку галичанами цього політичного об'єднання засвідчили вибори до крайового сейму 1913 р., на яких українські націонал-демократи здобули 23 мандати.

З виходом УНДП на політичну арену в основному завершився процес формування партійно-політичної системи українського суспільства у Галичині, характерною рисою якої була наявність впливової центристської національно-демократичної партії, двох лівих – Української радикальної партії і Української соціал-демократичної партії та однієї правої організації – Католицького русько-народного союзу (далі – КРНС).

Останню було створено на початку січня 1897 р. за ініціативи О.Барвінського, А.Вахнянина та інших. Незважаючи на те, що в партійній періодиці її лідери кваліфікували КРНС як політичне товариство, насправді він став першою українською консервативною партією європейського зразка, яка об'єднала довкола себе переважно греко-католицьке духовенство, хоча й орієнтувалася на інші соціальні верстви краю. У статуті КРНС зазначалося, що основна його мета – «дбати про релігійно-моральні, народні і економічні справи руського народу в Галичині, особливо ж про справи руських селян і міщан, на

основах католицьких». На основі цього політичного об'єднання 29 червня 1911 р. було засновано Християнсько-суспільний союз (далі – ХСС), який очолив відомий в краї український політик-консерватор В.Барвінський. Основні програмні засади новоствореної партії були опубліковані на сторінках періодичного видання ХСС – часопису «Руслан», де зазначалося, що партія визнає лише легальні, парламентські методи боротьби за національно-культурні та громадянські права у державі, вимагає реформ у всіх сферах життя суспільства і буде «добиватися повної рівноправності українців з усіма народами Австрійської держави на всіх полях прилюдного і державного життя». Незважаючи на те, що провідні українські політики як Галичини, так і Наддніпрянщини з недовірою ставилися до ХСС, звинувачували політичне об'єднання не лише у підтримці вузько станових інтересів, але й у антидержавній політиці, партійні лідери, навіть відмовляючись брати участь у передвиборчих кампаніях, закликали голосувати галичан виключно за українських кандидатів.

Окреме місце в українському політичному спектрі займав москвофільський рух, який 7 лютого 1900 р., на з'їзді представників політичного товариства «Руська Рада», оформився у Руську народну партію (далі – РНП). Її засновниками та лідерами стали В.Давидяк, В.Дудикевич, І.Пелех та інші. Основні програмні засади були викладені на сторінках партійних часописів «Галичанин» та «Русское слово», де новостворену партію було оголошено представником більшості «русского» населення Галичини. В них також зазначалося, що створення РНП мало неабияке значення для активізації просвітницької діяльності серед місцевого населення. Для цього передбачалося використовувати такі важливі засоби, як «общерусский языкъ и общерусская литература». Варто також зазначити, що РНП відкидала будь-які прояви національної свідомості українців, пропагувала ідею об'єднання із росіянами і орієнтувалася на світську та духовну інтелігенцію, селянство, що сповідувало консервативні ідеї. Загалом, на початок ХХ ст., вона мала досить сильні позиції в суспільно-політичному житті краю. Про це свідчить і те, що провідний друкований орган партії – газета «Галичанин» 1908 р. виходила тиражем у 2500 примірників, тоді як часопис УНДП «Діло» мав 3500 читачів, а періодичне видання ХСС лише 400. Натомість інші політичні

партії краю: ліві, праві, центристи розцінювали її ідеологію як деструктивну, реакційну та антинаціональну і закликали українську громадськість ігнорувати політичну агітацію москвофілів.

Таким чином, аналіз партійних програм українських політичних партій Галичини кінця XIX – початку XX ст. дозволяє стверджувати що, впродовж цього періоду в краї сформувалися сильні політичні об'єднання, які зуміли поставити на порядок дня досить серйозні вимоги, в тому числі й національно-культурного характеру. Зокрема, РУРП, УСДП, УНДП заявили про прагнення українського народу до державної незалежності, соборності всіх його земель. Проте, працюючи в правовому полі Австро-Угорської держави та сповідуючи принципи парламентаризму, вони могли в найближчій перспективі розраховувати лише на створення окремої адміністративної одиниці на українських землях з широкими автономними правами. Ця вимога в різній формі також знайшла своє відображення в програмах згаданих партій. Окрім цього, РУРП та УНДП прагнули запровадження української мови в роботі державних установ, навчальних закладів різних рівнів, реформ у галузі культури, вільного національного розвитку всіх народів Австро-Угорщини. Дещо обережніших поглядів з цих питань дотримувалася УСДП, що працювала в рамках австрійської соціал-демократичної партії і користувалася загальнопартійними програмовими документами.

Варто зазначити, що найпрогресивніших позицій щодо національно-культурного розвитку українців Галичини дотримувалася УНДП, що єдиною в партійній програмі висунула вимогу створення українського університету у Львові, реформування системи керівництва освітою в краї, поставила перед собою завдання працювати над зростанням національної свідомості українців, що мешкали як в Австро-Угорській, так і Російських імперіях. Натомість найбільш реакційні погляди на національно-культурний рух українців мала РНП, яка заперечувала самостійне існування української нації і пропагувала її культурну єдність із російський народом.

2. У другій половині XIX – початку XX ст. в Галичині неабияке значення у національно-культурному русі відігравали неполітичні об'єднання громадян –

товариства, діяльність яких строго регламентувалася тодішнім законодавством. Перший загальнодержавний закон про об'єднання та збори в Австро-Угорщині був прийнятий 19 жовтня 1843 р. Згодом чимало його норм було змінено 17 березня 1849 р., 26 листопада 1852 р. та 15 листопада 1867 р. В результаті наприкінці 60-х рр. ХІХ ст. сформувалася система реєстрації громадських об'єднань, на основі затверджених органами державної влади статутів.

Провідне значення в українському науковому русі впродовж досліджуваного періоду відіграло Наукове товариство імені Шевченка (далі – НТШ). Створене 1873 р. як Товариство імені Шевченка, у 1892 р. перетворилося на наукову інституцію, що згодом цілком законно претендувала на отримання статусу української академії наук. До роботи в секціях та комісіях НТШ були залучені провідні українські вчені, що мешкали не лише в Австро-Угорській та Російських монархіях, але в інших країнах. Серед них були як ті, що належали до солідних наукових установ, так і дослідники-аматори.

Неабияку роль в процесі трансформації видавничої фундації – Товариства імені Шевченка у наукове та перетворення його в академічну інституцію відіграли статuti НТШ. Згідно першого такого документу товариства за 1873 р. його завдання полягало в тому, щоб «вспомогати розвій рускої (малоруської) словесності». З цією метою передбачалося відкрити власну друкарню, видавати літературні та наукові твори, надавати матеріальну допомогу українським письменникам. У наступному статуті, що був затверджений Галицьким намісництвом 16 листопада 1892 р., товариство було перейменоване у наукове. Найважливішим його завданням відтепер стало: «плекати та розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинності і предмети наукові України-Руси». Для її досягнення НТШ планувало проводити дослідження з різних галузей знань, видавати «Записки» товариства тощо. Укладачі статуту вважали, що його наукова діяльність повинна проходити в рамках трьох секцій: філологічної, історично-філософської, математично-природописно-лікарської та наукових комісій, що створювалися в рамках окремих секцій. Варто зазначити, що саме в статуті за 1892 р. було закладено структуру товариства, яка залишалася незмінною впродовж всього

досліджуваного періоду. В свою чергу «Записки НТШ» згодом стали провідним науковим виданням Галичини.

Чергова зміна статуту НТШ відбулася в 1898 р. і вона стала серйозним кроком на шляху до того, щоб наблизити його структуру до академічних параметрів. В результаті затверджених нововведень, були висунуті досить серйозні вимоги, які дозволяли отримати статус дійсного члена НТШ. Якщо раніше ним могла стати будь-яка особа, яку погодився прийняти провід товариства, то з 1898 р. для цього необхідно було мати наукові праці, опубліковані перш за все у виданнях товариства та рекомендацію однієї із секцій. Дійсні члени НТШ не сплачували членських внесків і мали право вирішального голосу на загальних зібраннях товариства. Ті, хто не мав вагомого наукового доробку, вважалися звичайними членами товариства. Норми статуту надавали їм можливість також приймати активну участь в діяльності НТШ. Проте, при голосуваннях на засіданнях секцій та наукових комісій їхній голос вважався дорадчим.

Серйозна дискусія навколо змін організаційних засад діяльності товариства відбулася 1904 р. В результаті загальні збори 29 червня цього ж року внесли ряд суттєвих поправок до попереднього статуту, які Галицьке намісництво затвердило 25 серпня 1904 р. Щодо основного завдання товариства, то в ньому зазначалося: «плекати та розвивати в українській мові науку без прямого дидактичного завдання». Серед засобів діяльності товариства, серед іншого, зазначалося про роботу друкарні, майстерні з переплетення книг, книжкового магазину. Дійсним членам НТШ, що постійно мешкали за межами Австро-Угорщини, надавалося право голосувати через своїх представників.

Наступна спроба змінити статут товариства відбулася 1913 р. Її ініціаторами стали представники так званої опозиції, які не лише хотіли вдосконалити організаційні засади діяльності товариства, ще більше наблизити його структуру до академічних стандартів, але й обмежити владу багатолітнього голови НТШ М.Грушевського. Проте, загальне зібрання не підтримало пропозицію про створення Наукової ради (вважали, що для цього в товариства не було необхідних коштів), запровадження безпосередньої участі у голосуваннях

закордонних членів НТШ тощо. Таким чином, подальша діяльність наукового товариства відбувалася на основі статуту 1904 р., який був важливим документом для його подальшої плідної праці.

Статути переважної більшості інших українських громадських об'єднань заклали однакові принципи організації роботи. Зокрема, найбільшими повноваження користувалося загальне зібрання членів товариства, яке вибирало його голову, постійно працюючий провід (виділ), затверджувало статут, спеціальні комісії, що контролювали стан фінансів, приймало бажаних вступити до тієї чи іншої громадської організації та виключало тих, хто не сплачував членські внески, могло ухвалити рішення про припинення її діяльності. Як правило, всі члени товариств поділялися на звичайних (сплачували на користь товариства незначні кошти, про які зазначалося в статуті), добродіїв, спомагаючих (підтримували громадську організацію благодійними внесками), почесних (ті, що зробили вагомий внесок у розвиток національного руху) та інших. Серед джерел фінансування товариств, окрім вже згаданих членських внесків та пожертв, були прибутки від видавничої діяльності, організованих концертів, вистав, вечорниць тощо. Звіти про роботу громадських об'єднань та архівні документи дозволяють стверджувати, що важливе значення мали також щорічні дотації галицького крайового сейму.

Щодо структури товариств, то варто зазначити, що керівні органи переважної більшості з них працювали у Львові, а для того аби залучити якомога більше українців з містечок і сіл краю до роботи в громадських об'єднаннях на місцях створювалися філії (могли мати й інші назви – кружки, секції, окружні відділи тощо), які діяли на основі статутів, затверджених органами влади і їхня діяльність повністю підпорядковувалася головному відділу.

Плідною та багатогранною була робота українських педагогічних товариств краю: «Руського педагогічного товариства», «Взаємної помочі українських вчителів» та «Учительської громади». Перше з названих було створено 1881 р., а в статуті, затвердженому ц. к. намісництвом 6 серпня 1881 р. зазначалося, що основним завданням товариства було: «а) промишляти над проблемами руського народу на полі шкіл народних, середніх і висших, займатися основуванем руських

шкіл, і піддержувати всякі спроби виховання публічного і домашнього на основі матерного язика руського; б) подавати членам поміч як моральну, так матеріальну».

Неабияке значення для активізації роботи товариства мало затвердження нового статуту учительського об'єднання 15 червня 1912 р., згідно якого воно змінило назву на Українське педагогічне товариство, зафіксувало основні напрямки своєї діяльності, серед яких, окрім вищезгаданих, варто відзначити видання науково-популярних книг для учнів, шкільних підручників, методичної літератури для вчителів, організацію та проведення різноманітних курсів для підготовки до вступу у гімназії і учительські семінарії після закінчення початкової школи, навчання неписьменних та інших, створення бібліотек, призначення стипендій талановитій, але незаможній молоді. Також було дещо реорганізовано структуру УПТ. Зокрема, гуртки товариства об'єднувалися в секції за територіальним принципом. Статут від 1912 р. передбачав створення Секційної ради та Старшини кружка, що дозволило надати більше повноважень структурним підрозділам на місцях при вирішенні найважливіших питань, що стояли перед українським шкільництвом. Зважаючи на те, що кількість членів УПТ постійно зростала, новий статут затвердив представницьку систему скликання його загальних зборів, де 20 членів гуртка вибирали на загальне зібрання одного свого делегата.

Складне матеріальне становище педагога в державі, беззахисність українських освітян перед владними структурами, непрості умови побуту народного вчительства вимагали більшої уваги з боку громадських інституцій. Саме тому, за ініціативою УПТ і при його організаційному сприянні, було створено товариство для захисту фахових інтересів педагогів початкових шкіл – «Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок». Як правило, дане товариство називали «Взаємна поміч українських вчителів» (ВПУВ). Таку назву офіційно воно одержало у 1922 р. Статут товариства затвердило Міністерство внутрішніх справ у Відні 13 липня 1905 р. Згідно нього, метою товариства було згуртувати учительство Галичини і Буковини для забезпечення моральної та матеріальної допомоги. Основним напрямком його діяльності стало

надання грошових допомог потребуючим, безпроцентних позик педагогам, участь у акціях політичного характеру з вимогами покращення матеріального становища педагога в державі.

РТП 1902 р. було ініціатором створення українського товариства вчителів середніх шкіл – «Учительська громада», статут якого був затверджений Міністерством внутрішніх справ 13 червня 1908 р. В ньому зазначалося, що громадське об'єднання ставить перед собою завдання: «а) підтримати всі справи, що мають на меті розвій і добро вищих шкіл, виховання і добро шкільної молодіжі, добро учителів і їх родин; б) взаємне ознайомлювання з новітніми здобутками науки, взаємне подаване собі помічень і досвідів з обсягу учительської діяльності; в) познайомлюване загалу суспільності зі справою вищих шкіл і здобутками науки». Товариство об'єднало в своїх рядах, в основному, українських гімназійних викладачів і переймалося, переважно, справами підвищення їхнього професійного рівня, хоча інколи піднімало на сторінках свого періодичного видання «Наша школа» питання, що стосувалися оплати праці і зміни дисциплінарного законодавства педагогів середніх шкіл. Серед методів роботи «Учительської громади» статутом було передбачено: «а) сходини і з'їзди членів для відчитів і обговорення педагогічно-дидактичних справ, фахових, організаційних... б) виклади, відчити і конференції публічні, уряджувані заходом Товариства; в) видаване часописий, підручників і творів педагогічного і наукового змісту».

Не менш плідною в Галичині впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. була робота культурно-просвітніх товариств, зокрема, «Галицько-руської матиці», «Народного дому», «Просвіти», «Общества ім. Качковського», «Товариства українських наукових викладів імені Петра Могили», «Товариства прихильників української літератури, науки і штуки» тощо. На створення першого з них безпосередній вплив мали революційні події в краї 1848 – 1849 рр.

Провідну роль серед українських культурно-просвітніх товариств Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відігравала «Просвіта». Впродовж досліджуваного періоду громадська організація неодноразово

змінювала документ, що регламентував її діяльність, намагаючись при цьому вдосконалити форми і методи своєї праці. Перший статут товариства міністерство віросповідань та просвіти затвердило 2 вересня 1868 р. Згідно з його нормами «Просвіта» була науково-просвітньою організацією і, окрім підвищення освітнього рівня українців шляхом публікації усіх здобутків його словесності та наукових праць, що дозволять вивчати національну історію, товариство поставило перед собою завдання видавати популярні книжечки для народу. Проте, напрямки діяльності, викладені в першому статуті «Просвіти» не передбачали залучення до роботи в товаристві народних мас. Не сприяли цьому високий вступний внесок, що становив 4 крони та щомісячний – більш ніж одну крону.

Згідно рішення другого загального зібрання від 26 травня 1870 р., товариство в черговий раз звернулося до органів державної влади з проханням затвердити інший варіант статуту і отримало позитивну відповідь. Він, окрім діяльності Головного віділу, що мав працювати у Львові, передбачав створення місцевих осередків громадської організації. Також було зроблено ще один важливий крок на шляху до трансформації «Просвіти» у масову культурно-освітню організацію – наполовину зменшено вступний та щомісячний внески рядових членів товариства. Вони також могли отримувати два примірники кожного видання «Просвіти» за половину номінальної вартості. В статуті товариства за 1876 р. з'явилася норма згідно якої кожен її член за рахунок місячного внеску отримував щомісяця в середньому 4 популярних видання. Також були ліквідовані вступні внески нових членів організації.

Серйозні зміни в роботі «Просвіти» передбачав статут, затверджений Галицьким намісництвом 18 серпня 1891 р., оскільки на його основі товариство отримало право організовувати читальні, позичкові каси, створювати земельно-господарські промислові спілки, громадські комори. Допомогати в роботі та контролювати діяльність читалень мали філії «Просвіти». Члени читалень за користування бібліотекою товариства платили невеликі щомісячні внески. Далеко не всі вони були дійсними членами «Просвіти».

Таким чином, можемо стверджувати, що вищевказане товариство постійно працювало в напрямку вдосконалення своїх організаційних засад діяльності та

розширення впливу серед населення. В результаті в статуті «Просвіти» в 1913 р. зазначалося, що найважливішим її завданням були: «просвіта і піднесенє культури та добробуту українського народу у всіх його верствах і напрямках життя». Для цього передбачалася широка система заходів. Окрім вже згаданого, видання науково-популярних видань, часописів, організації філій та читалень, сільськогосподарських спілок та інших економічних структур, товариство мало намір створювати бібліотеки, музеї, народні та господарські школи з українською мовою викладання, курси для неписьменних, інтернати, захоронки (дитячі садки. – Л.Ш.); оголошувати конкурси та надавати премії за кращі літературні твори, надавати стипендії українським вченим, митцям, студентам, проводити промислово-господарські та етнографічні виставки, конгреси та інші зібрання. Варто зазначити, що провід «Просвіти» намагався ефективно працювати у всіх зазначених напрямках. В результаті йому вдалося створити масову українську громадську організацію з розгалуженою структурою. Саме тому, було запроваджено представницьку систему участі членів товариства у загальних зібраннях, коли вибирали одного представника від 50 осіб філії «Просвіти» і висували своїх делегатів читальні (лише по одному).

Неабияке значення у національно-культурному русі українців краю відігравали театральні товариства, зокрема, «Руська бесіда». Ознайомлення з першим статутом громадської організації, що була створена 1861 р. дозволяє стверджувати, що основне її завдання полягало в об'єднанні освічених русинів для змістовного проведення вільного часу. Передбачалося, що члени товариства зможуть безкоштовно скористатися його періодичними виданнями, відвідувати, організовані ним, музичні вечірки та театральні вистави. Таким чином, в статуті товариства за 1861 р. лише побіжно згадувалося про його театральну діяльність.

Про те, що пріоритетним напрямком діяльності «Руської бесіди» став розвиток українського театального мистецтва, можемо стверджувати після ознайомлення з новим статутом товариства за 1892 р. В ньому було зазначено: «Ціллю товариства є плекати та розвивати драматичну штуку в українсько-руській мові». Для реалізації цієї мети передбачалося: організація роботи української мандрівної театальної трупи, створення постійно діючого театру у

Львові та побудова для нього відповідного приміщення, допомога аматорським театральним колективам в містечках і селах Галичини, створення навчального закладу для підготовки театральних акторів та режисерів, оголошення конкурсів і визначення премій за кращі п'єси, створення бібліотеки до якої б увійшли театральні постановки і праці з теорії та практики театального мистецтва. Опрацювання архівних та опублікованих джерел дозволяє стверджувати, що чимало з того, що було передбачено в статуті товариства не вдалося втілити в життя впродовж зазначеного часового проміжку і, в основному провід, «Руської бесіди» зосередив свою увагу на утриманні мандрівного театру та підборі репертуару для нього.

Висновок. Таким чином, в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. діяло чимало громадських організацій різноманітного спрямування, що ставили перед собою завдання об'єднати українців краю для вирішення найнагальніших проблем національно-культурного розвитку. Аналіз їхніх статутів дозволяє отримати інформацію про мету діяльності того чи іншого товариства, найважливіші заходи, які організатори громадської організації планували використовувати для її досягнення, їхню структуру, розміри членських внесків, розподіл обов'язків між членами товариства, джерела фінансування, вирішення суперечок тощо. Варто зазначити, що в статутах багатьох громадських організацій є чимало норм, які дублюються. Також було немало тих, які ставили перед собою схожі завдання та й засоби для втілення їх в життя не відзначалися особливою різноманітністю.

Безперечно, опрацьовані нами статuti вищевказаних товариств дозволяють отримати вичерпну інформацію про організаційні засади їхньої діяльності. Проте, вони не дають можливості дізнатися про ефективність роботи тієї чи іншої громадської інституції. Варто зазначити, що нерідко, програма накреслена в основному документі товариства та заходи для її виконання, так і залишалися, в силу тих чи інших причин, не зовсім нереалізованими. Для того, аби з'ясувати основні напрямки діяльності тієї чи іншої громадської організації, необхідно проаналізувати звіти про діяльність товариств, матеріали періодичних видань, окремі статистичні джерела тощо.

Література

1. Алексієвець М., Савенко В. Роль наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.). – Тернопіль, 1999. – 188 с.
2. Савчук Б. Просвітницька і соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 136 с.
3. Пашук В. «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 р. і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 370–377.
4. Нарис історії «Просвіти» // Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А.Середяк. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 232 с.
5. Шологон Л. Джерела з історії театрального життя українців Галичини (1848–1914 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Вип. XVI. – С. 100–111.
6. Шологон Л. Звіти про діяльність громадських організацій Галичини як джерело з історії національно-культурного руху українців краю другої половини XIX – початку XX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – №. 4. – С. 37–45.
7. Шологон Л. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 18. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 167–174.

Питання для самопідготовки

1. Проаналізуйте вимоги національно-культурного характеру в програмах українських політичних партій наприкінці XIX – початку XX ст.
2. Охарактеризуйте організаційні засади діяльності українських національно-культурних товариств Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Лекція 12–13.

Тема: Звіти про діяльність громадських організацій та навчальних закладів як джерело до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

План

1. Звіти про діяльність громадських організацій як джерело до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.
2. Звіти навчальних закладів та інтернатів як джерело до вивчення національно-культурного руху українців зазначеного часового проміжку.

Вступ. Звіти про діяльність громадських організацій і навчальних закладів містять чимало такої інформації, яку не подавали офіційні джерела статистичного характеру. Саме тому вони потребують неабиякої уваги і особливого аналізу.

Зміст лекції

1. Важливим інформаційним джерелом з історії національно-культурного життя краю другої половини XIX – початку XX ст. є звіти товариств. Громадські організації створені за ініціативою провідних українських політиків та культурних діячів Галичини, намагалися залучити до своїх рядів якомога більше свідомих громадян, щоб мати можливість виконати зазначені в статутах завдання. Оскільки, члени товариств сплачували членські внески, то необхідно проінформувати їх та громадськість Галичини, як провід того чи іншого товариства витрачав довірені йому кошти. В результаті чимало українських громадських організацій видавали за власні кошти брошури, де було детально висвітлено основні напрямки їхньої діяльності та подано детальний фінансовий звіт.

Літературу інформаційного характеру традиційно публікували вищі та середні навчальні заклади держави, зокрема, польські, німецькі, українські гімназії та реальні школи, приватні навчальні заклади, де було чимало відомостей про організацію навчального процесу в них, викладацький склад, матеріальне забезпечення, плату за навчання, умови вступу тощо.

Важливою складовою навчально-виховного процесу молоді другої

половини XIX – початку XX ст. також були бурси та інтернати, які намагалися створити для учнів, що навчалися середніх освітніх закладах Галичини належні умови для проживання, навчання та проведення дозвілля. Їхнє керівництво також за допомогою видання спеціальних брошур намагалося повідомити громадськість про свою роботу.

Варто зазначити, що товариства, навчальні заклади, бурси та інтернати, у тому числі й українські, в такий спосіб робили спробу популяризувати свою діяльність: залучити до своїх рядів якомога більше членів, спонукати учнів та їхніх батьків вибрати той чи інший навчальний заклад тощо. Чимало звітів про роботу українських громадських організацій та освітніх установ було опубліковано на сторінках періодичних видань, які видавали окремі товариства, де інформували як про свою діяльність так і про створені ними навчальні заклади. Згадані матеріали становлять неабияку цінність для дослідження національно-культурного руху українців Галичини, тому, безперечно, потребують ґрунтовного аналізу.

Під час революції 1848 – 1849 рр. демократично настроєні верстви української інтелігенції започаткували нові форми культурно-просвітницької роботи. У 1848 р. у Львові засновано “Галицько-Руську Матицю” – українське видавництво дешевих книг для народу; через рік на кошти, зібрані в цілім краї, побудовано Народний дім – центр культурно-просвітньої роботи серед галицьких українців. Активне поширення на початку 50-х рр. XIX ст. москвофільського руху в Галичині привело до того, що згадані установи стали його пропагувати. Окрім цього, в цей час розгорнув свою діяльність відомий популяризатор москвофільства, меценат галицько-українського письменства, судовий радник Михайло Качковський.

Звіти про діяльність вищевказаних товариств дозволяють прослідкувати за поширенням москвофільських ідей у Галичині. Зокрема, збереглися опубліковані інформаційні матеріали про роботу “Галицько-Руської Матиці” впродовж 1853 до 1890 р., де подано детальні відомості про засновників товариства та його провід, кошти, якими щороку розпоряджалася громадська організація, що складалася із членських внесків, пожертв засновників та прибутку від видавничої діяльності.

Основні статті видатків товариства впродовж зазначеного часу залишалися майже незмінними: друкування і оправа книг, витрати на канцелярські і поштові потреби, матеріальне заохочення членів “Галицько-Руської Матиці” за плідну громадську працю, купівля цінних паперів. Опрацювання звітів про діяльність, фінансовий стан, загальні зібрання дозволяють зробити висновок, що основне завдання товариства зводилося на видання і розповсюдження книг москвофільського спрямування серед населення Галичини. Якщо спочатку зусиллями так званої літературної організації виходили у світ молитвеники, популярні книжечки релігійного характеру, граматики, читанки, то в звіті про засідання провуду товариства від 15 лютого 1890 р. серед виданих праць зазначено такі: “Галицько-руська бібліографія за р. 1887” І.Левицького, “Свободная галицко-русская Летопись” А.Петрушевича (1700–1800 рр.), новий статут товариства тощо.

Щодо кількості членів, що належали до літературного товариства “Галицько-Руської Матиці”, то варто зазначити, що в його інформаційних виданнях статистичні дані з цього приводу публікувалася рідко. Зокрема, в 1887 р., за підрахунками автора, на основі одного із звітів, до його рядів належали 431 особа. Безперечно, зазначена цифра засвідчувала дуже низький рівень популярності як ідей, що пропагували товариство так і літератури, що розповсюджувало.

1874 р. москвофільські провідники, на протипагу заснованій народовцями “Просвіті” створили у Коломиї Общество ім. М.Качковського, яке видавало дешеві популярні книжки про релігію, моральність, ведення домашнього господарства. Вони виходили частково українською мовою, частково язичієм. 1876 р. керівні структури Общества ім. М.Качковського розгорнули свою роботу у Львові. Із опублікованих звітів про діяльність товариства отримуємо інформацію про чисельність громадської організації, якій вдалося об’єднати в своїх рядах чимало прихильників, та динаміку її зростання, створення окремих філій, читалень тощо. Якщо в 1876 р. до Общества ім. М.Качковського належали 4791 особа, то в 1911 р. – 10700. Окрім цього, станом на 1911 р. в товариством було організовано 25 місцевих осередків, 897 читалень, видано чимало

популярної літератури, в основному різних календарів та церковної літератури, за сприяння друкарні Ставропігійського інституту. В одному із звітів провід товариства в такий спосіб обґрунтовував тематику свої видань та етимологічний правопис: “Нині наш народ видить до яких печальних последствий довель наглый розривь съ историческим русским языком и его правописаньем и требует, щоби опять навязати нить, соединяющую его современную жизнь съ историческим прошлым и церковю”.

Таким чином, підсумовуючи аналіз інформаційних матеріалів про діяльність громадських організацій москвофільського спрямування, маємо достатньо підстав стверджувати, що робота згаданих товариств зводилася до пропаганди постулату єдності галицьких українців з російським народом, поширення етимологічного правопису. Саме з цією метою здійснювалася видавнича діяльність, створювалися читальні та окремі освітні заклади. Варто також зазначити, що методи, які застосовували в своїй роботі згадані товариства не відзначалися різноманітністю. Окрім цього, із звітів дізнаємося, що вони, як правило, не користувалися належною підтримкою серед українців Галичини, про що свідчить кількість членів москвофільських організацій. Тільки Общество ім. М.Качковського змогло залучити до своїх рядів чимало осіб.

Натомість провідний вплив на розбудову галицько-українського громадського життя протягом семи десятиліть мало товариство “Просвіта”. Необхідність її появи з’ясовує історична відозва від 11 лютого 1869 р. У ній, зокрема, відзначалося, що з 1848 р. русини “мало посунули” в національному житті, а інтелігенція опинилася під загрозою денационалізації. У той час, коли сербська та чеська “Матиці” за одне покоління пройшли шлях кількох століть, „Галицько-руська матиця”, не виконавши свого покликання, пішла “блудною дорогою” і, як наслідок, „чужі інституції” нав’язували народу “неприродні” впливи.

Заслугує уваги звіт з перших загальних зборів товариства “Просвіта”, з якого отримуємо інформацію, що вже перше загальне зібрання громадської організації, 8 грудня 1868 р., де зібралося 64 делегати, висунуло програму піднесення національного життя через просвітництво. Її провідна думка

пролунала в історичній промові М.Січинського, який, виходячи з ідеологічної доктрини 1848 р. про єдину “15-мільйонну українську націю”, стверджував, що вона “має незаперечне право до самостійності”. Шлях досягнення цього бачився у просвіті, щоб маса народу “відчула своє громадянське і національне достоїнство і зрозуміла потребу існування своєї нації як окремішньої народної індивідуальності”. На них також виступав священник Й.Заячківський від імені “німого сільського люду”, звертаючись до інтелігенції, закликав до жертвовної праці для піднесення культури, бо лише тоді вона буде в народі сильна, а народ нею славний. Головою “Просвіти” було обрано гімназійного професора Анатолія Вахнянина.

Інформаційні матеріали про діяльність товариства почали регулярно видаватись на початку 80-х рр. XIX ст., як окремими виданнями, так і на сторінках періодичних видань краю. Вони дозволяють стверджувати про досить плідну динаміку розвитку громадського об'єднання, яке вже на початку XX ст. зуміло залучити до своїх рядів більше ніж 14 тисяч прихильників, створити понад 1000 читалень, до яких належало 50 тисяч членів, організувати роботу на місцях у 21 філії. В середньому, в кожному повіті краю працювало 20 читалень. У 1914 р. товариство налічувало 197 тисяч членів, майже 3 тисячі читалень. Це була найчисельніша українська громадська організація впродовж досліджуваного періоду.

Варто зазначити, що звіти про діяльність “Просвіти” відзначаються неабиякою змістовністю. Вони дозволяють чимало дізнатись про роботу структурних одиниць товариства: окремих відділів та комісій, видавничу діяльність, стан бібліотеки, зокрема, як про подаровані книги так і придбані за кошти громадської організації, збір експонатів для музею, різноманітні благодійні фонди, за допомогою яких збирали кошти для надання стипендій на навчання українській талановитій, але незаможній молоді, спорудження будинку “Просвіти” тощо. Провід товариства, звітуючи про свою роботу, точно вказував, наприклад, кількість книг виданих товариством впродовж року, придбаних експонатів до музею та кошти, витрачені з тою чи іншою метою; публікував також чимало статистичних матеріалів, що дозволяють прослідкувати за

основними тенденціями розвитку “Просвіти”.

Чимало звітів про роботу вищевказаного добровільного об’єднання опубліковано в ілюстрованих календарях товариства. Їх видання розпочалося з 1896 р., а останній довоєнний випуск побачив світ 1913 р. Тут, окрім календаря світського і церковного, було чимало іншої важливої інформації: поштові та залізничні правила, основні метричні одиниці, запроваджені в державі з 1875 р., перелік українських громадських об’єднань, практичні поради з різних сфер побутового життя та інше. На сторінках згаданих видань публікувалися також розвідки з ботаніки та астрономії, літературні та публіцистичні твори тощо.

Важливою віхою в історії наукового руху українців краю кінця ХІХ – початку ХХ ст. стало створення та діяльність Наукового товариства ім. Шевченка. Його організаційні витoki сягають 1873 р., коли група відомих в краї громадських діячів та політиків створила у Львові видавничу установу – Товариство ім. Шевченка. Звіт з перших загальних зборів, які відбулися 4 червня 1874 р., дозволяє стверджувати, що члени-засновники товариства основним його завданням вважали видавничу та культурно-просвітницьку роботу. Таким чином, новостворене товариство в деякій мірі мало дублювати діяльність відомої в краї “Просвіти”. Детальну інформацію про роботу товариства впродовж першого десятиліття його праці було опубліковано на сторінках першого тому “Записок НТШ”, що побачив світ 1892 р. Автор розвідки “Про заснуванє і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові” О.Барвінський написав про його створення, найважливіші напрямки роботи впродовж першого десятиліття, зміну назви тощо. Щодо ефективності роботи товариства в цей час, то він зазначив наступне: “А все-ж таки при найщиріших змаганнях своїх членів не змогло товариство ім. Шевченка вповні стати осередком і огнищем розвитку літератури і науки українсько-руської... Коли тим часом інші навіть дрібніші народи слов’янські плекають свою мову і розвивають літературу і науку в своїх академіях наук, нарід українсько-руський не тільки не має академії наук, але не витворив навіть справді наукового товариства, котре могло б положити підвалини для будучої святині наук”.

З інформаційних звітів про хід загальних зібрань товариства дізнаємося,

що на загальних зборах 7 квітня 1890 р. було запропоновано змінити його назву на Наукове товариство ім. Шевченка. Шосте загальне зібрання вищезгаданої організації 1 березня 1892 р. прийняло рішення про зміну назви, яка разом із статутом була затверджена Галицьким намісництвом. Воно стало першим кроком на шляху активізації роботи товариства та перетворення його на академічне, чого вимагали як вчені та меценати із Наддніпрянської України, завдяки зусиллям яких воно отримувало значну частину фінансових засобів для своєї діяльності, так і галицькі громадсько-політичні діячі, які бачили в ньому фундамент для створення української академії наук, на зразок тих, які мали інші слов'янські народи Австро-Угорщини.

Не зважаючи на те, що сподівання українських політиків Галичини, багатолітнього голови товариства М.Грушевського та чималої когорти науковців, які працювали в товаристві щодо перетворення його на академічну установу виявилися марними, НТШ впродовж досліджуваного періоду розгорнула плідну роботу в різних наукових напрямках. Про це засвідчують звіти про діяльність товариства та його окремих секцій та комісій, які постійно друкували на сторінках “Записок НТШ”, інформаційному виданні “Хроніка НТШ” та окремими брошурами.

Вони дозволяють прослідкувати за окремими організаційними аспектами діяльності товариства, зокрема, за зміною його статутів, окрім 1892 р., у 1899 і 1904 рр., які супроводжувалися неабиякою полемікою між членами товариства. Окрім цього на сторінках вищевказаних періодичних видань знаходимо детальну та змістовну інформацію про діяльність секцій товариства: історико-філософської, філологічної, математично-природописно-лікарської; про їхніх голів, заступників та секретарів, прочитані та обговорені на засіданнях секції наукові доповіді, рекомендовані до друку у виданнях НТШ статті тощо.

Роботу секцій товариства доповнювали наукові комісії, які згідно статуту та спеціальної інструкції, що регламентувала їхню діяльність, вважалися допоміжними органами секцій і за їх дорученнями виконували спеціальну наукову роботу. З інформаційного періодичного видання “Хроніка НТШ” дізнаємося чимало про передумови та процес створення Археографічної,

Лікарської, Етнографічної, Правничої, Мовної, Статистичної, Бібліографічної та Фізіографічної комісій, їхніх керівників та членів, кількість проведених засідань, основні напрямки діяльності комісій.

Оскільки одним із найважливіших результатів роботи товариства була підготовка до друку і видання академічних періодичних журналів, то відомості про них не залишилися поза межами інформаційних матеріалів НТШ. Зокрема, з них дізнаємося чимало про вихід у світ найавторитетнішого академічного видання товариства “Записок НТШ”, ЛНВ, наукових журналів окремих секцій: “Збірника Історично-філософської секції”, “Збірника філологічної секції”, “Збірника математично-природописно-лікарської секції”, “Лікарського збірника”, “Руської історичної бібліотеки”, “Часописі правничої”, “Українсько-руського архіву”, “Етнографічного збірника”, “Матеріалів до українсько-руської етнології”, “Жерел до історії України-Руси”, “Пам’яток української мови та літератури”, “Студії з поля суспільних наук та статистики” тощо.

Таким чином, в статистичних матеріалах НТШ, що видавалися в основному на сторінках періодичних видань товариства, вміщено змістовну та детальну інформацію про організаційні засади діяльності товариства, основні напрямки роботи секцій та наукових комісій, їхній кількісний склад, публікацію академічних часописів тощо. Вони є цінним джерелом для дослідження як діяльності НТШ зокрема, так і українського наукового руху загалом.

Важливу роль в становленні системи національного шкільництва та захисту прав педагогів відіграли українські учительські організації краю „Українське педагогічне товариство”, „Взаємна поміч українських вчителів”, „Учительська громада”. Чи не найбільше інформаційних матеріалів про свою роботу опублікувало УПТ: звіти про засідання провуду товариства, проведення загальних зібрань, видавничу та просвітньо-виховну діяльність, роботу осередків товариства на місцях, що регулярно публікувались в часописі “Діло”, “Руслан”, “Шкільна часопись”, “Учитель”. Їхні автори зробили спробу за допомогою коротеньких заміток ознайомити українського читача із найважливішими напрямками роботи товариства, інколи закликали всіх небайдужих до розвитку національного шкільництва вступати в його ряди. Проте набагато більше змістовної інформації

про діяльність УПТ вміщено в звітах про діяльність, що виходили окремими брошурами, починаючи з 1905 р. З них дізнаємося про роботу комісії товариства, які відповідали за окремі ділянки його діяльності, адміністративно-економічну (займалася веденням документації та фінансовими справами УПТ), педагогічно-організаційну (контролювала роботу філій та гуртків згаданого учительського об'єднання, організовувала заходи для захисту фахових інтересів педагогів та належного розвитку українського середнього та початкового шкільництва краю), шкільну (до її обов'язків входило створення і організація мережі освітніх закладів товариства у Львові та народних шкіл, різноманітних курсів в інших містах і селах краю), видавничу (відповідала за редагування і вихід у світ періодичних видань УПТ, зокрема, часописів “Учитель”, “Дзвінок” підручників, художніх творів, популярних книжечок для дітей молодшого шкільного віку тощо), для бурс і інститутів (займалася створенням та організовувала роботу інтернатів товариства, де отримували помешкання та харчування українська молодь, що, як правило, навчалася у гімназійних закладах краю).

Варто зазначити, що найбільш плідною була робота товариства спрямована на організацію розгалуженої мережі українського шкільництва. Зокрема, звіти про його роботу дозволяють прослідкувати за створенням жіночої учительської семінарії і так званої “школи вправ” при ній, тобто початкової школи, де б семінаристки могли проходити практичне навчання; народних шкіл ім. Б.Грінченка та короля Данила, чоловічої учительської семінарії у Львові, учительської семінарії в Коломиї. Щодо менших міст та сіл Галичини, то філіям та гурткам УПТ тут також вдалося організувати та утримувати початкові школи. Першою із них була народна школа в Зарваниці на Тернопільщині, створена у 1906 р. В 1908 р. з'явилися заклади УПТ в Іванівцях та Щастівці (на Збаражчині), Гвіздці (Коломийщина) та Чорткові. Початкові школи в Білозірці (неподалік Збаражу) та Перемишлі розпочали свою роботу у 1910 р. Через два роки з'явилися навчальні заклади також типу в Золочеві, Коломиї, Станіславі та Кнігині (Станіславщина), а також в Яглотині і Забойках, що на Тернопільщині й інші. Окрім цього УПТ стало ініціатором створення приватних гімназій у невеличких містах Галичини.

З інформаційних матеріалів про роботу товариство дізнаємося наскільки непросто проводу було знайти кошти на купівлю приміщень для власних навчальних закладів, придбання належного шкільного обладнання, бібліотеки тощо. Тому на їхніх сторінках постійно повідомляли про заходи спрямовані на те, щоб залучити якомога більше коштів для потреб УПТ, повідомляли про солідні пожертви на рахунок товариства від окремих осіб тощо.

Із звіту про діяльність учительського об'єднання за 1909 р. дізнаємося про придбання двохповерхового будинку на вулиці Мохнацького у Львові (сьогодні Драгоманова). При цьому товариство скористалося банківським кредитом в розмірі 33 тис. крон. Адже ціна будинку складала 95 тис. крон. Для того, щоб зробити все необхідне, аби умови в приміщенні відповідали потребам навчальних закладів, було витрачено більше, ніж 11 тис. крон. Це дозволило 1909/10 н. р. учительській семінарії, початковій та виділовим школам УПТ розпочати роботу вже у новому просторому приміщенні.

Для того, щоб створити належні побутові умови для навчання молоді із провінції, вищезгадане товариство, починаючи з 1888 р. і до Першої світової війни, створили ряд інтернатів, які називали інститутами та бурсами. Зокрема, у Львові працювали Інститут Руського Товариства Педагогічного у Львові під покровительством св. Миколая (1888 р.), бурса ім. Франса Йосифа I (1898 р.), інститут для дівчат ім. св. Софії (1899 р.), бурсу для дівчат ім. св. Ольги (1902 р.), бурси ім. Кардинала Сембратовича (1908 р.). Ряд інтернатів товариства організували також його філії. Інформацію про їхню діяльність публікували в періодичних виданнях УПТ або як складову частину звітів про роботу товариства. Вони дозволяють прослідкувати за процесом їх створення, фінансування, організацією дозвілля української молоді в поза навчальний закладах, динамікою зростання кількості учнів, що мешкали в тому чи іншому інтернаті тощо.

В опублікованих товариством статистичних матеріалах чимало місця відведено видавничій діяльності. Варто зазначити, що провід УПТ повідомляв окремо про кожну видану ним книгу. Серед них більше десяти шкільних підручників із грецької та латинської граматики, географії, природознавства, хімії, зарубіжної літератури, алгебри, геометрії та німецької мови. Загалом, за період від

1884 р. до 1913 р. вдалося випустити в світ, згідно каталогу, 190 видань, серед яких методична література для вчителів, позакласні твори для дітей різного шкільного віку. Окремі книги було видано тиражем в 100 тис. примірників.

Аналіз інформаційних матеріалів УПТ дозволяє стверджувати, що воно зуміло належним чином організувати роботу своїх осередків на місцях. За нашими підрахунками станом на 1914 р. товариство налічувало майже 80 гуртків. Зі звітів про його діяльність дізнаємося про курси, організовані філіями. Зокрема, в 1914 р. діяло 36 курсів УПТ, котрі готували учнів до вступу у гімназії та вчительські семінарії. Також товариство створило курси для неписьменних у Львові, Бережанах, Мостиськах, Чорткові, Терєбовлі, Стрию, а також в селах Болехівського, Надвірнянського, Тернопільського, Гусятинського та Косівського повітів.

Варто зазначити, що учительське об'єднання досить активно шукало шляхи вдосконалення своєї діяльності та робило все можливе, аби залучити до УПТ якнайбільше членів. Саме тому, як засвідчують статистичні матеріали, воно було найчисельнішою українською педагогічною організацією, яка в 1914 р. налічувала 4 тис. 814 членів. Звіти про діяльність товариства дозволяють прослідкувати за динамікою зростання його чисельності, яка найбільш інтенсивно зростала в період із 1903 до 1906 рр., що не можна сказати про 1910 та 1911 рр. Затвердження нового статуту товариства у 1912 р. дало новий поштовх для успішної праці.

Якщо УПТ, приділило чи не найбільше уваги в своїй роботі створенню та організації роботи навчальних закладів, інтернатів, видавничій діяльності, то найважливішим завданням, іншого педагогічного об'єднання “Взаємна поміч українських вчителів”, що розпочало свою роботу 1905 р. став захист фахових інтересів педагогів. Звіти про діяльність товариства, починаючи з 1906 р. виходили окремими брошурами. Чимало інформаційних та статистичних матеріалів провід цієї громадської організації опублікував на сторінках власного періодичного видання – “Промінь”, “Прапор”, “Луна”, “Учительське слово” тощо.

Опрацювання звітів дозволяє стверджувати, що однією із найважливіших сфер діяльності товариства була матеріальна допомога українським педагогам. З

1905 р. при учительському товаристві діяв так званий “допомоговий фонд”, для того, аби надати вчителям кредити, безпроцентні позики, матеріальні виплати на випадок нещастя. Були й інші заходи, аби покращити фінансове становище педагогів. Проте слід сказати, що суми, якими розпоряджалося товариство ВПУВ, були невеликими, як і кількість тих, хто отримав допомогу. Наприклад, у 1911 р. ВПУВ надала матеріальну допомогу 98 членам від 100 до 1000 крон на суму 30 492 крони.

Як засвідчують інформаційні матеріали, товариство робило немало для належної організації роботи у містах та селах краю. Зокрема, 1 січня 1910 р. його провід створив секцію для окружних відділів. На неї було покладено такі обов’язки: залучити вчительство до роботи в своїх місцевих осередках; слідкувати, щоб члени товариства регулярно платили членські внески та брали участь у всіх інституціях, створених при даній учительській організації.

Звіт про діяльність товариства за 1913 р. містить чимало статистичних даних про діяльність його окружних відділів і дозволяє стверджувати, що робота вищевказаної секції була результативною, оскільки ВПУВ до 1914 р. вдалося створити 65 окружних відділів. Найчисельніші із них були в таких містах, як Тернопіль, Яворів, Коломия, Жидачів, Дрогобич, Снятин. При місцевих осередках товариства діяли підручні каси, секції правового захисту педагогів, аматорські, туристичні та етнографічні гуртки. При 18 окружних відділах товариства ВПУВ в 1913 р. були організовані бібліотеки та діяли спеціальні комісії, які працювали над тим, щоб бібліотеки поповнювалися новою літературою. Найчисельнішою була бібліотека Коломийського окружного відділу, яка налічувала в цей час 8 тис. 229 томів. Непогано розвивалися бібліотеки в Зборові, Болехові, Калуші, Снятині, Войнилові.

Українські педагоги середніх навчальних закладів Галичини з 1908 р. працювали в товаристві “Учительська громада”, яке до квітня 1912 р. очолював видатний український історик М.Грушевський. 30 квітня 1912 р. його головою було вибрано віце-президента Державної ради, професора Ю.Романчука.

Провід “Учительської громади” разом із буковинським “Товариством учителів вищих шкіл ім. Сковороди” видавали фахове періодичне видання “Наша

школа”, яке повідомляло читачів про діяльність виділу, обговорення найважливіших засад діяльності громадської організації на загальних зборах, роботу філій. Інформаційні матеріали про роботу “Учительської громади” окремими брошурами виходили рідко.

Вищевказане видання дозволяє прослідкувати за зростанням кількості її членів. Коли проводилося перше загальне зібрання (1 листопада 1908 р.) їх було 298. Наприкінці 1909 р. чисельність товариства склала 304 члени, в 1910 р. – 314, а в 1914 р. – 398 осіб. Це була значна цифра, бо всіх педагогів середніх навчальних у Галичині було 550. Таким чином, не вступили до даного товариства лише півтори сотні із них.

Інформаційні матеріали опубліковані на сторінках часопису “Наша школа”, дозволяють стверджувати, що на загальних зібраннях “Учительської громади” із неабияким зацікавленням обговорювалися освітні справи. Їхнє ретельне вивчення дозволило підрахувати, що до 1914 р. відбулося три звичайні загальні зібрання (у 1908, 1909 та 1912 рр.) два надзвичайні (в 1909 та 1912 рр.) та двічі скликалися з’їзди представників філій (у 1911 і 1913 рр.). Управа товариства кожного року збиралась більше десяти разів. Протоколи свідчать про те, що особливо насиченою робота проводу “Учительської громади” була в 1909 і 1910 рр. Слід сказати, що дане товариство, хоча і об’єднувало в основному педагогів середніх шкіл, фаховим за змістом своєї роботи не було. Його члени головним своїм завданням вважали розбудову середньої школи.

Провід “Учительської громади” чимало працював для того, щоб створити філії в тих галицьких містах, де працювали і жили педагоги навчальних закладів середнього рівня та на належному рівні організувати їхню роботу. В кожному випуску журналу “Наша школа” була рубрика, присвячена діяльності місцевих осередків. Аналіз її матеріалів дозволяє прослідкувати за динамікою створення філій “Учительської громади” на місцях. Зокрема, в 1909 р. їх було організовано п’ять: в Коломиї, Тернополі, Бережанах, Перемишлі, Станіславі. Філії в Стрию, Сокалі та Рогатині запрацювали в 1910 р. А ще через рік з’явилися вони в Городенці, Яворові та Львові. Таким чином, до 1914 р. вдалося організувати 11 осередків “Учительської громади” в Галичині. Найбільш активними були філії,

що діяли в Коломиї, Станіславі та Тернополі. Непогано працювали педагоги середніх навчальних закладів при рогатинському, стрийському, бережанівському та городенківському осередках “Учительської громади”.

Таким чином, ознайомлення з інформаційними та статистичними матеріалами, що публікували українські педагогічні товариства Галичини, дозволяє стверджувати, що вони намагалися якомога змістовніше ознайомити населення з найважливішими аспектами своєї інформаційної, просвітньо-виховної та фахової праці. У великій мірі цьому сприяли періодичні видання учительських організацій. Натомість звіти, видані окремими брошурами виходили у світ не регулярно.

Таким чином, аналіз звітів про діяльність українських громадських організацій дозволяє стверджувати, що вони є цінними джерелами до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. В них вміщено чимало інформації про організаційні засади їхньої праці, просвітньо-виховну роботу, видавничу діяльність. Проте, варто зазначити, що товариства не в однаковій мірі регулярно і змістовно повідомляли громадськість про найважливіші аспекти своєї праці.

2. Натомість з інформаційні звіти гімназій та вчительських семінарій виходили регулярно. Вони були своєрідним підсумком їхньої роботи впродовж року і виходили друком в кінці кожного навчального року за кошти закладу. Усі звіти, в тому числі й приватних середніх шкіл, склалися з двох частин: наукової та урядової. В першій частині друкувалися статті наукового або методичного характеру чи літературні розвідки викладачів гімназії чи вчительської семінарії. Урядова частина налічувала кілька підрозділів, які висвітлювали практично всі сторони шкільного життя. Вона складалася на основі директорської книги наказів і розпоряджень, в яку записувалися всі циркуляри, що стосувалися роботи навчального закладу.

Кожна з п'яти українських державних гімназій Галичини публікувала звіти про свою діяльність. Незважаючи на те, що звіти різних навчальних закладів мали подібну структуру, вони відрізнялися один від одного способом викладу матеріалу та інформаційною насиченістю. Серед найбільш змістовних звіти про

діяльність Львівської академічної гімназії впродовж 1875 – 1914 рр., що дозволяють прослідкувати за зміною керівництва навчальним закладом, учительськими кадрами, поповненням матеріальної бази, кількістю учнів, що навчалися в різних роках тощо. В них публікували інформацію про педагогів, що викладали обов'язкові та факультативні предмети, навчальні плани, бібліотеку і кабінети, стипендії, що отримували учні, допомогу малозабезпеченим. Щодо кількості учнів, що навчалися в різних роках, то з спеціальної статистичної таблиці, підготовленої довголітнім директором Едвардом Харкевичем, спостерігається наступна динаміка: 1839 р. – 467, 1848 р. – 581, 1880 р. – 391, 1900 р. – 596. В 1910 р. академічну гімназію відвідувало 639 учнів, а в кінці другого півріччя 1913/14 навчального року – 495. У навчальному закладі постійно поповнювалися новими книгами учительська та учнівська бібліотеки, були належно обладнані фізичний та природничий кабінет (мав необхідні унаочнення для навчання ботаніки, зоології, мінералогії, географії), хімічна лабораторія. Щодо позакласної роботи, то в гімназії працювали читальня, історично-географічний, природничий та хімічний гуртки. З 1894 р. при академічній гімназії було створено товариство “Руслан”, щоб надати матеріальну допомогу учням з бідних родин. Впродовж 1910/11 навчального року воно витратило більш ніж дві тисячі крон на потреби незаможної молоді.

Не менш цікавими та інформаційно насиченими є звіти інших українських гімназій. Зокрема, підсумовуючи роботу Коломийської гімназії за рік, традиційно публікували рубрику “Літопись гімназії”, де написали про передумови створення навчального закладу, урочисте відкриття 3 вересня 1900 р. та подальший розвиток. Заслуговує уваги й інша рубрика: “Справа скріплення фізичних сил молодежи”, що мала наступні підрубрики: “Наука гімнастики”, “Кружок копаного м'яча”, “Пластовий кружок”, “Наука стріляння”. Це дозволяє зробити висновок, що в гімназії неабияка увага приділялася фізичному вихованню учнів. Щороку зростала кількість в гімназистів. У розділі “Статистика учеників” зафіксовано, що в 1900/01 навчальному році гімназію відвідувало 338 вихованців, а в 1913/14 навчальному році їх кількість зросла до 583.

Щодо Перемишлянської гімназії, то вона мала чи не найбільше учнів: в

1909/1910 навчальному році їх було 880, 1912/13 – 795, 1913/14 – 812. Окрім того, тут діяло чимало організацій, що надавали матеріальну допомогу гімназістам: запомогова каса дирекції, товариства шкільної допомоги ім. св. Кирила, “Українське жіноцтво”, “Дешева кухня”. Також варто звернути увагу на численні світлини, що вміщені в звітах дирекції про роботу навчального закладу, які наочно підтверджують, що в гімназії була добра матеріальна база і на належному рівні проводилася культурно-масова робота.

Історію Тернопільської і Станіславської державних гімназій також можна вивчати за допомогою звітів про їх діяльність. Тут традиційна інформація про викладацький склад, кількість учнів, викладання обов’язкових та вибіркових предметів, матеріально-технічне забезпечення гімназії, позакласне життя молоді. Загалом, вони свідчать про високу якість навчальної та виховної роботи. Якщо до Станіславської гімназії на час її створення у вересні 1905 р. записалося 135 учнів, то в 1914 р. їх кількість складала 350. Серед викладачів гімназій були письменник Антін Крушельницькій, Омелян Бачинський, Тарас Франко. Вражає кількість та різноплановість творів українською, польською та німецькою мовами, що зберігалися в учительській та учнівських бібліотеках. Те ж саме можна сказати і про обладнання кабінетів.

Перший звіт про діяльність гімназії в Тернополі з українською мовою викладання було опубліковано 1906 р. В розділі “Хроніка ц.к. гімназії ім. Франца-Йосифа I від 1899 до 1905 р.” вміщено інформацію про передумови створення навчального закладу, педагогів, предмети, які викладалися гімназістам, теми письмових робіт, які писали учні, найважливіші заходи, що проводилися в гімназії тощо. Надалі звіти про роботу гімназії видавалися щороку окремими брошурами. В них особливої уваги заслуговую розділ “Статистика закладу”, де в окремих таблицях вміщено детальні відомості про кількість учнів, що навчалися в різних класах (зазначалися їхні прізвища), місце народження, рідну мову, віросповідання, соціальний статус батьків, оплату за навчання (також зазначалися прізвища звільнених від плати), стипендії і допомоги, які отримували гімназісти тощо. Його аналіз дозволяє прослідкувати за чисельністю гімназістів: якщо у 1899 р. тут навчалася 62 учні, то в 1900 р. – 145, 1910 р. – 674, 1914 р. – 624.

Важливою для батьків учнів була інформація про умови вступу, перелік підручників необхідний для наступного навчального року, результати іспитів зрілості та інше. Впродовж всього довоєнного періоду директором навчального закладу був Омелян Савицький.

Незважаючи на те, що українські гімназії Галичини належним чином забезпечували навчально-виховний процес, вони не могли прийняти всіх, хто бажав навчатися українською мовою. Вимоги депутатів австрійського парламенту та галицького сейму, політичних партій і громадських організацій щодо збільшення числа україномовних навчальних закладів не приносили необхідних результатів, тому громадськість, за ініціативою УПТ, активно долучилася до створення приватних класичних та реальних гімназій, вчительських семінарій тощо. Вони, згідно законодавства про середню освіту, повинні були організувати свою роботу таким чином як і державні. Проте отримували на свій розвиток лише незначну субсидію від галицького сейму, а решту грошей складала оплата учнів за навчання та пожертви окремих громадян та товариств на власне шкільництво.

Проте, українські приватні гімназії, що працювали в непростих фінансових умовах, зуміли досить непогано організувати свою роботу. Про це свідчать звіти навчальних закладів УПТ: дирекцій приватних гімназій в Рогатині, Городенці, реальної гімназії в Буську, вчительських семінарій у Львові та Коломиї; жіночої гімназії св. Василянок у Львові та Станіславі тощо.

Щоб створити належні умови для проживання української молоді, що поїхала навчатися до гімназій, вчительських семінарій, професійних шкіл із сіл та провінційних містечок українська громадськість активно долучилася до створення бурс та інститутів. Проте лише незначна частина з них видавали інформаційні матеріали про свою діяльність.

Звіти про роботу інших інтернатів, які давали помешкання, харчування та організовували дозвілля української молоді виходили у світ нерегулярно, тому вони не дають можливості прослідкувати за динамікою їхнього розвитку. Натомість на сторінках українських періодичних видань з'являлося інформаційних матеріалів з цього приводу. Як правило вони виходили напередодні нового навчального року, коли до інтернатів поступали нові учні. За

підрахунками часопису “Руслан” в 1903 р. в Галичині працювало 23 бурси, де мешкало 776 учнів. Загалом, в краї, за інформацією Крайової шкільної ради, в подібних інституціях мешкало 1780 учнів. Це з одного боку свідчило про належну діяльність українських шкільних товариств, а з іншого боку мало стати стимулом до праці. Адже, якщо поляки та євреї мешкали у містах і практично не мали потреби в таких закладах, то українці і надалі мали працювати над їх розвитком, щоб охопити якомога більше учнів. Станом на 1914 р. в Галичині працювало майже 100 інтернатів, створених різними українськими установами, де навчалось понад 3000 учнів, які отримували належне помешкання та харчування, відповідні умови для позакласного навчання, цікаво організоване дозвілля тощо.

Висновок. Таким чином, не зважаючи на те, що звіти про роботу багатьох громадських організацій виходили щороку, подавали різнопланову інформацію про організаційну, просвітньо-виховну, культурно-масову, видавничу роботу товариств, витрачені кошти тощо, вони не дозволяють отримати цілісну картину діяльності українських добровільних об’єднань національно-культурного спрямування впродовж зазначеного часового проміжку. Адже робота багатьох товариств залишалася поза межами інформаційних звітів, і не могла стати доступною для української громадськості.

Натомість, звіти про роботу українських державних гімназій Галичини видавалися щороку, впродовж всього часу функціонування того чи іншого навчального закладу. Їх опрацювання та ґрунтовний аналіз дають можливість досліднику не лише дізнатися важливі статистичні дані про кількість учнів, що навчалися в таких гімназіях, соціальний статус їхніх батьків, віросповідання, але й отримати вичерпні відомості про організацію навчального процесу, позакласну роботу тощо. Що стосується інформаційних матеріалів українських приватних навчальних закладів, то вони також не дають можливості отримати цілісне уявлення про їхню роботу, оскільки деякі навчальні заклади звітів не видавали, інші друкували їх не регулярно. Не мали фінансової можливості належним чином повідомляти про свою роботу переважна більшість інтернатів, що надавала житло, харчування та організовувала дозвілля української молоді. Окремі звіти про свою діяльність видавали лише декілька таких закладів, інші з різною

періодичністю інформували про свою роботу на сторінках періодичних видань краю. Їх опрацювання та різноманітні анкетування українських громадських організацій загалом дають можливість отримати статистичні дані про їх кількість, учнів різних навчальних, що до них належала, оплату за проживання тощо.

Література

1. Барвінський О. Про заснованє і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові // Записки НТШ. – 1892. – Кн. 1. – С. 209–211.
2. Звіт Дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1913/14. – Львів: З друкарні НТШ, 1914. – 114 с.
3. Звіт Дирекції ц. к. гімназії з рускою мовою викладовою в Станіславові за рік шкільний 1913/14. – Станіславів: З друкарні Льва Данкевича, 1914. – 105 с.
4. Звіт дирекції ц.к. гімназії Франца-Йосифа I в Тернополі за рік шкільний 1913/14. – Тернопіль: Накладом шкільного фонду, 1914. – 88 с.
5. Звіт Дирекції приватної гімназії з українською викладовою мовою Кружка Українського Товариства Педагогічного в Рогатині за шкільний рік 1912/13. – Львів: Українське Товариство Педагогічне, 1913. – 108 с. С. 68.
6. Звіт Дирекції приватної гімназії з українською викладовою мовою Кружка Українського Товариства Педагогічного в Рогатині за шкільний рік 1913/14. – Львів: Українське Товариство Педагогічне, 1914. – 94 с.
7. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Київ: КНЕУ, 2006. – 368 с.
8. Ловицький Ю. Матеріяли до статистики бурс. – Львів, 1914. – 13 с.
9. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х рр. ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.
10. Хроніка НТШ. – 1914. – Ч. 57.
11. Шологон Л. Звіти про діяльність громадських організацій Галичини як джерело з історії національно-культурного руху українців краю другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Шологон // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – №. 4. – С. 37–45.

Питання для самопідготовки

1. Проаналізуйте настільки інформативними були звіти про діяльність громадських організацій другої половини XIX – початку XX ст.
2. З якою метою та періодичністю видавалися звіти приватних та державних навчальних україномовних закладів, інтернатів впродовж зазначеного часового проміжку?

Лекція 14–15.

Тема: Джерела особового характеру як джерело до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

План

1. Автобіографії українських науковців, літераторів, громадських діячів.
2. Епістолярні джерела.
3. Спогади про національно-культурний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Вступ. Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. особливе місце в національному русі українців Галичини відігравали українські вчені, літератори, митці, громадсько-культурні діячі. В процесі їхньої діяльності відклалося чимало джерел особового характеру, які дозволяють нам побачити події національно-культурного руху краю крізь призму особистого світосприйняття. Вони неабияк доповнюють розширюють кругозір дослідника, тому, безперечно, заслуговують на увагу.

Зміст лекції

Одними із найцікавіших джерел особового походження є автобіографії, оскільки вони дають можливість авторам оцінити вагомі події власного життя та непересічних особистостей з якими довелося зустрічатися. Чимало з них знаходиться у фонді бібліографа Івана Левицького, що зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника НАН України. Готуючи до друку фундаментальну працю «Галицько-руська бібліографія XIX ст.», він 1887 р. надіслав короткий лист-відозву до осіб, яких вважав видатними діячами в різних галузях суспільно-політичного і культурного життя Галичини, Буковини, Закарпаття. У ньому листі він виклав мету своєї праці і просив надсилати відомості, згідно з доданим питальником, що складався з 14 пунктів. Крім звичайних, шаблонних у таких випадках запитань про дату та місце народження, освіту і напрям діяльності, друквані праці, були ще й такі: «Чи у вищих школах не слухали Ви одного з славніших педагогів і якого саме? Чи крім творів рідною мовою друкували Ви, може, твори свого пера також іншими мовами?».

Серед надісланих на прохання Івана Левицького різні за об'ємом та інформаційною насиченістю автобіографії громадсько-політичних діячів краю – Ю.Желехівського, Т.Реваковича, К.Студинського, В.Охримовича. Неабиякою змістовністю відзначається автобіографія останнього, на відміну від вже згаданої, що зберігається у фондах ЦДІА України у м. Львові. В ній автор детально написав не лише про батьків, братів та сестер, роки навчання в гімназії в Стрию та Львівському університеті, але й чималу увагу приділив українському громадському руху в краї кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, діяльності таємного гуртка руських гімназистів в Стрию, студентських товариств «Академічне братство» (1891 р. очолював його), «Ватра»; боротьбі українських студентів за український університет у Львові, їхній незгоді з політикою так званої «нової ери». Не оминув В.Охримович свою співпрацю із І.Франком, М.Павликом, часописами «Народ», «Громадський голос», «Радикал», оскільки був серед засновників Української радикальної партії тощо.

Чимало автобіографій належать перу українських літераторів та педагогів кінця XIX – початку XX ст., зокрема, Михайлу Пачовського, Дмитру Вінцковського, Омеляну Калиновського, Іллі Кокорудзу, Роману Заклинському, Теофілу Грушкевича та ін. Із них довідуємося чимало цікавого про дитячі та шкільні роки авторів, їх навчання в гімназіях та університетах, громадську працю, а також перелік опублікованих творів. Варто зазначити, що їхні автори приймали активну участь у діяльності практично всіх педагогічних, культурно-просвітніх та наукових товариств краю, тому написали чимало цікавого з приводу їхньої роботи. Хотілося б виділити життєпис управителя української гімназії в Яворові та головного редактора педагогічного часопису «Учитель» впродовж 1890 – 1892 рр. Т.Грушкевича – завдяки дуже цікавому викладу матеріалу, детальній інформації про сучасні йому події громадського і щоденного, побутового життя українців Галичини.

Серед автобіографій відомих буковинських письменників, що збереглися в архіві І.Левицького, певні аспекти національно-культурного руху краю розкриває автобіографічна розвідка Євгенії Ярошинської. З неї отримуємо інформацію про перелік творів, опублікованих літераторкою на сторінках галицьких періодичних

видань до 1896 р.

На неабияку увагу заслуговують автобіографії українських митців – живописця та графіка Юліана Панькевича, архітектора Василя Нагірного. Окрім інформації біографічного характеру, в них немало цікавого про здобуття художньої освіти згаданими майстрами, найрізноманітніші аспекти їхньої творчої праці. Зокрема, дізнаємося про ікони та іконостаси, виконані Ю.Панькевичем для українських храмів Галичини, твори світського малярства автора та храми збудовані в краї за проектами В.Нагірного. Обидва митці приймали долучилися до роботи українських мистецьких та інших національно-культурних товариств, що також не залишилося поза увагою їхніх автобіографій. Варто зазначити, що саме Ю.Панькевич у 1898 р. став ініціатором об'єднання українських митців в «Товаристві для розвою руської штуки», а В. Нагірний впродовж тривалого часу його очолював.

Інший відомий галицький художник та літератор К.Устиянович фактично відмовився написати власну автобіографію, про що дипломатично повідомив в листі І.Левицькому. Тому серед документів бібліографа лише газетні вирізки про життєвий шлях та творчість згаданого митця.

Автобіографічні листи кількісно посідають незначне місце серед матеріалів, зібраних в процесі роботи над бібліографічним словником (165 автобіографій із 3596 папок-зошитів), але їх значення і цінність дуже великі. Їхній зміст здебільшого виходив поза накреслені анкетою Левицького рамки, перетворюючи життєпис у своєрідну сповідь. До всього, ті біографічні відомості записані, бувало, один-єдиний раз, коли виникла рідкісна нагода висловити своє життєве кредо, отож вони дотепер зберігають особливу, неповторну експресивність, відбивають внутрішній світ їх автора, його погляди, переживання. Проте, варто зазначити, що автобіографічні листи, зібрані І.Левицьким датовані 80-ми та 90-ми рр. ХІХ ст., до не дозволяє отримати цілісної картини діяльності відомих українських громадсько-політичних діячів, вчених, літераторів, митців, педагогів тощо.

Окрім автобіографій відомих українських літераторів, вчених, митців тощо,

що зберігаються в архівних установах, маємо й чимало опублікованих. Серед них на особливу увагу заслуговують автобіографії Івана Франка. Невідому раніше автобіографію вченого та літератора виявили дослідники в одному з австрійських архівів серед документів, що засвідчують складання ним докторських іспитів і захист дисертації у Віденському університеті. Вона написана І.Франком власноручно 18 травня 1893 р. німецькою мовою на шести сторінках і має латинський заголовок «*Currículum vitae*» (Життєпис). Вперше цю автобіографію опубліковано 1965 р. в журналі «Жовтень» (переклад українською мовою здійснив Михайло Дармограй).

У цій автобіографії І.Франко написав про шкільні та юнацькі роки, навчання в гімназії в Дрогобичі, у Львівському та Чернівецькому університетах. Зокрема, в останньому слухав лекції непересічних науковців-філологів Степана Смаль-Стоцького та Омеляна Калужняцького. І хоча письменник отримав диплом про вищу освіту, він продовжував підвищувати свій фаховий рівень. З цього приводу писав у автобіографії: «Восени 1892 р. пощастило мені нарешті здійснити свою заповітну мрію: я поїхав до Відня, щоб поповнити свої знання із славістики».

Автор життєпису детально зупинився на своїх літературних та наукових уподобаннях. З цього приводу він зазначив, що з особливою пошаною ставився до творчості Тараса Шевченка, «постать і поетична спадщина якого прикували мою увагу». З неабияким зацікавленням, як свідчить автобіографія, Іван Франко долучився до збирання етнографічного матеріалу, а станом на 1893 р. його фольклорна збірка налічувала близько 15 000 прислів'їв, каламбурів, жартівливих виразів, прокльонів, благословень, церковних співів тощо.

У «*Currículum vitae*» яскраво розкривається постать письменника й ученого-патріота, який зізнавався, що: «науковий, чисто ідеальний інтерес підтримував мене у тяжких випробуваннях, які судилося мені перенести, тож незважаючи на тяжкі удари долі, я не втрачав великої мети – бути корисним своїй батьківщині, насамперед українському народові».

У листі до М.Драгоманова від 26 квітня 1890 р. І.Франко теж подав чимало

біографічних відомостей. На відміну від автобіографії 1893 р., що написана сухою, офіційно-діловою мовою, тут автор досить цікаво написав про батьків, роки навчання, про перші літературні спроби, працю в редакціях українських часописів «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Світ», «Діло», «Зоря» та польських періодичних виданнях. Детально він зупинився і на переслідуваннях з боку поліції за ідейні переконання, зазначаючи з цього приводу, зокрема, таке: «Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі, сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усеї суспільності, кинений на мене страшенно болів».

Про власні літературні твори автор писав: «Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють край-образи тих закутинків нашого краю, котрі, як-то кажуть, переміряв власними ногами. В такому розумінні всі вони частки моєї автобіографії».

Збереглися й інші автобіографії І.Франка. Зокрема, досить змістовним є лист, адресований ним до редакції німецькомовного видання 18 січня 1909 р., яка вирішила познайомити читачів з життєвим та творчим шляхом видатного українського літератора. Автор зробив спробу не лише коротко викласти найважливіші факти своєї біографії, але й подати якомога більше інформації про різні аспекти своєї багатогранної діяльності. В результаті отримуємо чимало відомостей про плідну письменницьку, перекладацьку, журналістську, наукову працю І.Франка, який незважаючи на те, що вона не завжди була належно оцінена в суспільстві, самовіддано працював над зростанням національної самосвідомості українців Галичини. З листа-автобіографії дізнаємося також про видання періодичних видань в краї: «Житє і слово», ЛНВ, до випуску та редагування яких І.Франко мав безпосереднє відношення. Про часопис Української радикальної партії «Народ», що побачив світ 1890 р. письменник писав: «...це найкраща і найпутніша публіцистична праця, якою взагалі може похвалитися українська література». Незважаючи на, що І.Франко не завжди точно вказував коли відбулася та чи інша подія в його житті, часто подавав невірні дати виходу у світ окремих праць та збірок, його автобіографія була спробою показати чимало

аспектів національно-культурного руху українців краю, до яких він мав безпосереднє відношення.

Ще одна автобіографія Івана Яковича була опублікована у передмові до збірки його оповідань «В поті чола», що побачила світ 1890 р. Її, як вважав один із дослідників творчості Великого Каменяра у першій третині ХХ ст. М.Возняк, він написав на прохання професора Львівського університету О.Огоновського для його багатотомної праці «Історія української літератури». В ній письменник подав коротку інформацію з власної біографії, зокрема написав про батьків, роки навчання в сільській школі, гімназії та університеті тощо. І.Франко традиційно згадав і про два свої арешти, але, мабуть, зважаючи на призначення праці, писав про них з меншим драматизмом ніж в інших автобіографіях. Основну увагу він зосередив на письменницькій, перекладацькій і, частково, науковій діяльності. Про початок літературної праці він зазначив: «Писательство моє почалося дуже вчасно. Ще в третій нормальній класі (т.є. в р. 1865) зачав я списувати казки, котрі дуже гарно вміли розказувати мої шкільні товариші». І.Франко написав чимало цікавого про перші спроби пера в період свого навчання в гімназії, публікацію поезій і прози в журналі «Друг», починаючи з 1884 р., вихід у світ першої збірки віршів, вплив російських та західноєвропейських письменників на його творчість, вказав перелік, на його думку, найбільш вдалих літературних та наукових праць, перекладів, на той час. Таким чином, згадана автобіографія є цінним джерелом, що дозволяє прослідкувати за формуванням письменницького таланту Івана Яковича та його шляхом в українську літературу.

Автобіографічна праця І.Франка «Дещо про себе самого», що була написана як передмова до творів, що виходили у світ польською мовою містить дуже мало фактів біографічного характеру і чимало роздумів про значення власної письменницької праці для українському народу, оцінку її громадськістю, про свої взаєностосунки з прогресивними діячами польського народу тощо.

Таким чином, підсумовуючи огляд п'ятьох автобіографій І.Франка, варто зазначити, що незважаючи на те, що були написані в різний час і з різною метою, є неоднаковими за викладом матеріалу дозволяють зробити висновок про

різнопланову працю письменника, яка була важливою складовою національно-культурного руху українців краю впродовж 70-х рр. XIX – початку XX ст., небайдужість його проблем свого народу.

Варто також зазначити, що в жодній із вищевказаних автобіографій, він не оминув восьмимісячного ув'язнення і вироку суду, який покарав його шеститижневим позбавленням волі за політичні переконання 1877 р. Це можна пояснити тим, що саме ця подія виявилася фатальною в життєвому шляху І.Франка, оскільки суттєво перешкодила реалізувати професійні плани, зокрема, і отримати згодом посаду доцента Львівського університету та зробити набагато більше для виховання молодого покоління українців тощо.

2. Серед епістолярної спадщини другої половини XIX – початку XX ст. неабияку цінність становить листування Михайла Грушевського, адже видатний вчений мав безпосереднє відношення до реорганізації НТШ, видання його наукових та науково-публіцистичних видань, активізації різноманітних наукових студій, започаткував у Львові власну історичну школу тощо. Справу видання епістолярію М.Грушевського було розпочато Українським історичним товариством (далі – УІТ) у США ще у 60-х рр. XX ст. на сторінках наукового видання «Український історик». Товариство було першою науковою інституцією, яка розпочала друкувати листи М.Грушевського, що збереглися в архівних установах США і Канади, а з кінця 80-х – і у 90-ті рр. активно публікувала епістолярну спадщину видатного історика з архівів України. 1997 р. за редакцією голови УІТ, професора Любомира Винара побачив світ перший том серійного видання «Епістолярні джерела грушевськознавства», яке було видано спільними зусиллями працівників наукових установ України і зарубіжжя. Наступні з'явилися у 2001, 2006, 2009 рр. [12, с. 7]. Також листи М.Грушевського до К.Студинського і М.Мочулинського, автографи яких зберігаються у фондах ЦДІА України у м.Львові та відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України, були опубліковані відповідно 1998 і 2004 рр. Окрім цього епістолярна спадщина вченого регулярно починаючи з 1991 р. з'являється на сторінках журналів «Пам'ять століть», «Київська старовина», «Історичний журнал», «Університет», праць філологічної секції НТШ тощо. Таке зацікавлення

листуванням М.Грушевського українською історичною наукою зумовлено тим, що воно є унікальним історичним першоджерелом для вивчення національно-культурних процесів в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Листування – процес двосторонній, спілкування двох людей. Українське джерелознавство (і літературне, й історичне), має багатий досвід публікації листів відомих діячів культури, письменників, політиків, однак лише недавно з'явилася нова тенденція – публікація взаємного листування. Саме цього принципу дотримуються видавці серійного видання «Епістолярні джерела грушевськознавства» та упорядники інших подібних видань, про які мова буде йти згодом. Це свідчить про новий, вищий етап розвитку української науки. Публікація взаємного листування розширює й увиразнює наше бачення тогочасних реалій, доповнює, а часто коригує пізніше версії мотивації вчинків історичних діячів, – тобто, поглиблює наші знання, служить надійним фундаментом для вивчення культури в цілому.

Епістолярна спадщина М.Грушевського та його кореспондентів становить неабиякий інтерес для дослідників, які намагаються зробити спробу реконструкції подій національно-культурного руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. Одним із найцікавіших, на наш погляд було взаємне листування Михайла Сергійовича і українського археолога та етнографа, непересічного знавця музейної справи Миколи Біляшівського. Їхній обмін думками розпочався за ініціативи М.Грушевського влітку 1891 р. Згодом плідно працюючи в НТШ, він звернувся до М.Біляшівського, як директора архіву Казенної польської палати про сприяння йому у пошуку та публікації документів до перших томів археографічного видання «Жерела з історії України-Руси». Варто зазначити, що листування засвідчило про неабияке сприяння М.Біляшівським у виданні люстрацій королівщини: він підбирав у архіві потрібні матеріали, знаходив людей, які за певну платню погоджувалися їх копіювати та надсилав переписане до М.Грушевського; його кваліфіковану допомогу при пошуку експонатів для музею НТШ у Львові, небайдужість до організаційних справ товариства, оскільки був його дійсним членом, видавничої та наукової праці, адже на його прохання голова товариства надсилав «Записки НТШ», «Етнографічний збірник», «Матеріали з

історії українсько-руської етнології», літературно-публіцистичні часописи – ЛНВ, «Житє і слово», видання творів Т.Шевченка, «Історію літератури руської» О.Огоновського тощо. Епістолярій обох вчених дозволяє стверджувати про особисті дуже приятні взаємостосунки між ними, постійним обмін думками.

Листування М.Грушевського і Ф.Вовка розпочалося 1895 р. за ініціативою професора Львівського університету, який просив вченого-антрополога надіслати для друку оригінальну розвідку про українське весілля, щоб опублікувати її у «Записках НТШ». Ф.Вовк із задоволенням прийняв пропозицію про співпрацю. Проте зазначив, що йому необхідний певний час для написання нових оригінальних праць, оскільки зібрано чимало матеріалу, але його необхідно систематизувати. Завдяки епістолярній спадщині дізнаємося про те, що вже 1896 р. М.Грушевський пропонував вченому переїхати з Парижа, щоб працювати на науковій ниві, отримуючи платню від НТШ. Хоча Ф.Вовк і не погодився, проте як засвідчило листування, він зробив чимало, щоб підняти на вищий щабель науковий рівень «Етнографічного збірника», започаткувати інше видання НТШ – «Матеріали до українсько-руської етнології». Варто зазначити, що він був причетним і до їх редагування, тому за допомогою листів можна прослідкувати за непростим процесом виходу у світ згаданих видань, дискусіями між двома вченими про розмежування між етнографією та етнологією, про те, які матеріали вмістити до відповідних збірок НТШ. Епістолярій М.Грушевського і Ф.Вовка також дозволив отримати певні відомості про візит останнього до Львова, де він 25 лютого 1904 р. прочитав курс з історичної антропології, здійснив чимало польових досліджень, що дозволило йому зібрати багато матеріалу для подальшої роботи та дати цінні вказівки молодим дослідникам-етнологам для їх наукових праць. Окрім цього видатний антрополог сприяв перекладу «Історії України-Руси» на французьку мову, популяризації видань НТШ у західноєвропейській пресі, поповненню цінними експонатами музею товариства. Інформацію про останнє в листах зустрічаємо з 1903 до 1914 рр.

У взаємному епістолярій М.Грушевського і О.Кониського впродовж 1889 – 1896 рр. спостерігаються дружні, щирі, майже родинні взаємовідносини між двома кореспондентами. Особливо насиченими і цікавими стають листи

О.Кониського з кінця 1894 р., коли М.Грушевський їде до Львова і починає там працювати не просто як викладач, а насамперед як повноважний представник Наддніпрянської України. В них обговорювалися питання про окремі конфлікти між галицькими членами НТШ та наддніпрянськими українцями, що належали до товариства, науковий та публіцистичний рівень «Зорі» та ЛНВ, поповнення бібліотеки НТШ, залучення коштів заможних людей із Наддніпрянщини на його потреби тощо. О.Кониський не лише публікував на сторінках часописів товариства ґрунтовну наукову розвідку про життєвий шлях Великого Кобзаря та інші праці, але й неабияк переймався, як бачимо з листів, подальшою долею НТШ та його голови. Проте у епістолярних працях О.Кониського було висловлено і чимало суб'єктивних думок щодо розвитку національно-культурного руху українців краю кінця ХІХ ст., з якими М.Грушевський не міг погодитися.

Таким чином, двостороннє листування між М.Біляшевським, Ф.Вовком, О.Кониським і М.Грушевським представляє той напрямок епістолярію вченого, що розкриває його співпрацю з відомими українськими вченими та громадськими діячами, праця яких неабияк вплинула на організаційне та наукове становлення НТШ.

Другий напрямок епістолярної спадщини Великого історика – це його листування з переважно молодими науковцями та літераторами, етнографами з приводу публікації їхніх творів на сторінках «Записок НТШ», ЛНВ та інших видань товариства. Зокрема, цікавими фактами насичена кореспонденція М.Грушевського та І.Нечуй-Левицьким, С.Єфремовим, В.Доманицького, О.Кобилянської, М.Зубрицького, В.Шухевича, Ф.Колесси, М.Мочулинського тощо. Вона дозволяє стверджувати, що товариство публікуючи їхні праці у періодиці НТШ з одного боку давало можливість популяризувати свої наукові та літературні твори, а з іншого і матеріальну підтримку, виплачуючи гонорари. Так значна кількість праць талановитого історика та літературознавця В.Доманицького була надрукована у виданнях товариства, і майже всі на прохання М.Грушевського, який в такий спосіб намагався не лише морально, але й матеріально допомогти хворому на сухоти університетському товаришеві. Не

зайвою була матеріальна підтримка, як засвідчило листування, й для буковинської письменниці О.Кобилянської. Окрім цього з її епістолярію довідуємося як вона працювала над повістями «В неділю рано зілля копала», «Через кладку» тощо.

До третього групи епістолярних джерел вченого та його кореспондентів, на нашу думку, відносяться листи М.Грушевського та колег з якими разом працював у НТШ, в редакції ЛНВ та інших виданнях. Заслугує уваги листування видатного історика з О.Барвінським, К.Студинським І.Франком, В.Гнатюком, О.Маковеем, В.Дорошенком, Я.Грушкевичем, К.Паньківським, яке дозволяє простежити над непростим процесом підготовки до друку періодики НТШ, розповсюдження друкованих видань товариства, роботою його бібліотеки, окремими особистими конфліктами тощо. Опрацьований матеріал дозволяє стверджувати про дуже ретельний відбір матеріалу для видань НТШ, хороші організаторські здібності М.Грушевського, його неабияку вимогливість до своїх співробітників.

3. Варто зазначити, що найгрунтовніші спогади з історії національного руху українців краю зазначеного часового проміжку написані відомими політиками, громадськими діячами та педагогами. Серед них в першу чергу заслуговують уваги мемуари депутата галицького крайового сейму та віденського парламенту, учасника багатьох національно-культурних товариств, члена Крайової шкільної ради, гімназійного професора Олександра Барвінського. Ще за життя політика вийшли у світ перші два томи його спогадів. Мабуть, слід погодитися з Дмитром Дорошенком про те, що їх автор дотримувався «занадто скороченого, конспективного викладу і дає більше власну автобіографію, ніж картину громадського життя давніх часів». Хоча цей закид доволі відносний. Спогади писані європейцями, традиційно враховують «автобіографічні аспекти», натомість спогади вихованців російського культурного середовища максимально їх легковажать і акцентують увагу лише громадську активність. О.Барвінський врахував цю критику. Це стало очевидним із змісту наступних частин його мемуарів, які впродовж тривалого часу залишаються неопублікованими і зберігаються у Відділі рукописів Інституту української літератури ім. Т.Шевченка НАН України у Києві. Вони становлять близько 6 тис. аркушів 52 зошитів, до

яких слід додати ще зміст праці у вигляді окремого зошита і різноманітні додатки, що є важливим інформаційним джерелом не лише з історії України, а й зарубіжних країн. Відомості про австрійський парламент, польсько-українські стосунки, Галицький сейм, український рух по обидва боки Збруча – все це описано, можливо, навіть занадто детально. Втім історична вартість мемуарів О.Барвінського від цього лише виграла. Спогади він писав з 1915 р. і аж до смерті – 1926 р. Розповідь доведена до подій 1908 р.

Сам О.Барвінський пробував продовжити видавництво своїх спогадів, однак безуспішно. Після його смерті справою друку мемуарів батька займався Богдан Барвінський. Він навіть підготував до перевидання перший том, але на цьому все закінчилося. На сьогоднішній день перші дві частини спогадів побачили світ з доповненням автора і його сина Б.Барвінського, з відповідними коментарями і археографічним вступом. Вони охоплюють період з 1854 до 1888 рр.

Від початку написання спогадів автор ставив за мету не стільки розповісти про події і людей, з якими довелося зустрічатися в житті, скільки подати історію національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. у викладенні традиціоналіста-консерватора. Його спогади – це соборницька національна візія розвою українського руху .

В мемуарній праці є згадка про відомих діячів революційних подій в Галичині 1848 р., делегатів з'їзду «руських учених» – Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Дениса Зубрицького, Богдана Дідицького, Антіна Петрушевича, чимало з яких змінили свої політичні та наукові переконання, діяльність товариства «Галицько-руська Матиця», ідейні суперечки між представниками москвофільської та народовської течій в українському національному русі. Проте особливо багато інформації про національно-культурну працю інтелігенції впродовж 60-х рр. ХІХ ст., зокрема, діяльність осередків українських громад в різних містах, видання часописів «Вечорниці», «Мета», «Правда», розповсюдження творів Т.Шевченка в Галичині, гастролі театрального колективу «Руської бесіди» в Тернополі, що справили на тодішнього гімназиста О.Барвінського неабияке враження.

Зі спогадів автора отримуємо інформацію про подорожі Олександра

Кониського і Пантелеймона Куліша до Галичини, знайомство галичан з Сидором Воробкевичем, про плідну співпрацю між галицькими і наддніпрянськими українцями в справі видання «Руської історичної бібліотеки». Варто зазначити, що видатні постаті того часу (Воробкевич, Куліш) описані дуже виразно і дотепно. Цікавими були розвідки про покоління львівських шестидесятників, як правило молодих юнаків, які зробили неабиякий внесок у справу національного відродження українців. Серед них були згадки про Федора Заревича, Володимира Шашкевича, Ксенофонта Климковича тощо. Досить образно і детально показано процес навчання студентів у львівському університеті та його професорсько-викладацький склад. Окрім цього, він подав відомості про своє особисте і подружнє життя, про що тоді люди не завжди писали в своїх мемуарах.

Варто зазначити, що «Спомини з мого життя» становлять величезну складову архіву О.Барвінського. Сам автор так оцінював цю збірку: «Жадібний науки дослідник найде в нашій родинній архіві і бібліотеці багаті і підставові засоби для слов'яно- й українознавства, історії, етнографії, філології, правознавства, а багата збірка переписки й рукописей подасть не одному чимало цінного і незнаного матеріалу для нашої національно-політичної й культурної історії».

Зовсім інший погляд на національний рух українців Галичини бачимо в розвідці М.Драгоманова «Австро-руські спомини (1867–1877)» в п'ятнадцяти книгах, що побачила світ у Львові впродовж 1889–1899 рр. Вона була опублікована після смерті її автора, завдяки зусиллям І.Франка, який відредагував спогади та видав частину з них за власні кошти. Видатний громадський діяч та вчений чимало уваги приділив своїм враженням від подорожей до Галичини протягом зазначеного часу, співпраці між ним та українцями краю над розповсюдження творів істориків та літераторів із Наддніпрянщини тощо. Також він гостро критикував редакторський колектив часопису «Правда», яка надавала перевагу «псевдокласичним і мертвим творам їх самих (редакторів часопису. – Л.Ш.) та львівських приятелів» і досить рідко публікувала праці прогресивних письменників; примітивні книжечки для народу, які видавала «Просвіта», бездіяльність львівської інтелігенції, яка збиралася при товаристві «Руська бесіда»; галицькі бібліотеки з надзвичайно бідним книжковим

фондом. З приводу останнього М.Драгоманов зазначив: «Ніде я не чув себе так одрізаним од інтелігентного світа як у Львові, не кажучи вже про другі міста Австрійської Русі, нігде не бачив меншої ваги, котра давалась читанню для загального образования... Публічних бібліотек замало, кабінетів до читання майже не було, нічого подібного до музеїв у малих німецьких університетських містах; товариські бібліотеки мізерні...» .

Таким чином, в «Австро-руських споминах (1867–1877)» М.Драгоманов насамперед акцентував увагу на проблемах, над якими необхідно було працювати. Варто зазначити, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. завдяки зусиллям українців Галичини та Наддніпрянщини чимало з них було вирішено.

У мемуарах багатьох громадсько-політичних діячів чимало місця відведено спогадам про навчання в початкових, середніх та вищих навчальних закладах. З них дізнаємося про організацію системи освіти в Австро-Угорщині, рівень викладання тих чи інших предметів, проблеми з якими нерідко зустрічалася учнівська та студентська молодь. Окремі із авторів мемуарних праць (О.Барвінський, А.Вахнянин) працювали в гімназійних закладах держави, і на сторінках спогадів вміщено окрему інформацію і про їхню викладацьку роботу, умови праці і заробітню плату, які загалом дозволяли належним чином виконувати свої обов'язки.

Зовсім в інших умовах працювали багато вчителів початкових шкіл. Про це засвідчують «Спогади учительки» Уляни Кравченко, що складаються з двох частин «Перший рік практики» та «Із записок учительки», які авторка підготувала до друку у жіночому альманасі «Перший вінок» 1887 р. Проте через брак місця вони тоді опублікованими не були, а побачили світ лише 1936 р.

В праці «Перший рік практики» вчителька початкових класів та талановита письменниця написала про працю в школі в містечку Бірка, що на Львівщині впродовж 1881 – 1883 рр. Вона пригадала про неабиякий запал з яким приступила до роботи, застарілі форми і методи навчання, які застосовували її колеги, про недоброзичливе ставлення до неї дирекції, шкільного інспектора, окремих педагогів, які не поділяли її поглядів на навчання та виховання дітей. В результаті, як зазначила Уляна Кравченко, внаслідок несправедливого і

безправного становища вчителя в тодішньому суспільстві її було переведено на інше місце роботи, в село Стоки, де не було належних умов для праці. Вона написала також про те, що прохання батьків дітей, з яким вони звернулися до Крайової шкільної ради і просили залишити вчительку в містечку Бірка та її особиста зустріч із шкільним інспектором не принесли позитивних результатів, тому Уляна Кравченко разом із хворою матір'ю змушена була переїхати до глухого села.

Інша згадка «Із записок учительки» була логічним продовженням попередньої. В ній досить майстерно показано життя сільської вчительки у 80-х рр. XIX ст. і умови навчання її учнів. Вона пригадала про те, як місцеві жителі школу-дяківку пристосували до навчання: в ній не було шкільної дошки, приладдя, учням не вистачало навіть стільців; батьки інколи приводили до школи тих дітей, яким ще не виповнилося шість років, а старших залишали вдома, оскільки могли допомогти по господарству. Про своє помешкання вчителька писала: «В хаті тісно, темно, вогко й зимно. Коли розпалюю в печі, вітер завертає дим до хати. Глина з стелі паде кусниками...».

Спогади Уляни Кравченко, написані талановитою письменницею, вражають своєю експресивністю. Її історія, типовий приклад із життя української сільської вчительки початку 80-х рр. XIX ст., справляє з одного боку неабияке враження на читача, а з іншого боку демонструє байдужість як владних структур так і місцевих громад до потреб шкільництва.

Педагоги на межі XIX – XX ст. становили чи не найчисельніший загін української світської інтелігенції, випереджаючи правників, службовців державних і кооперативних установ, не говорячи вже про лікарів і рідкісних тоді інженерів. Посада гімназійного вчителя була дуже часто верхньою межею, на якій закінчувалася професійна кар'єра багатьох, навіть найталановитіших, українських вчених та літераторів. Окремі з них, через політичні переконання, не могли навіть отримати місце викладача в середньому навчальному закладі.

Про це засвідчував один із спогадів І.Франка під назвою «Як це сталося», де автор пригадав про арешт 1877 р., підозри в скоєні злочину 1880 р., перебування в тюремній камері, під враженням від якого написав оповідання «На дні», та

звинувачення політичного характеру, які негативно вплинули на подальше його професійне зростання. З цього приводу І.Франко писав: «Пропала для мене надія дістати посаду гімназійного вчителя, пропала марно ціль університетських студій. До того я не мав жодних засобів розпочати які-небудь інші студії, бо перестрашена процесом українська суспільність відвернулася від усіх засуджених...».

В розвідці «Історія моєї габілітації», вперше надрукованій в газеті «Діло», 1912 р., І.Франко звернув увагу на те, що політичні арешти перешкодили йому також отримати посаду доцента Львівського університету. Автор детально пригадав свої розмови з цього приводу з віце-президентом Галицької крайової шкільної ради, міністром освіти Австро-Угорщини, намісником Галичини графом Казимиром Бадені, котрий звернув увагу не лише на арешти І.Франка, але і його співпрацю з демократичною польською газетою, що виступала проти корупції в Галичині та інше.

Висновок. В процесі творчої та повсякденної діяльності відомих українських громадських діячів, літераторів, науковців, митців тощо відклалося чимало джерел особового характеру – автобіографій, спогадів і епістолярної спадщини. Вони є цінними джерелами з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки часто містять таку інформацію, якої не знаходимо в інших документах та матеріалах, хоча й вимагають до себе критичного ставлення та порівняння наведених в них фактів із джерелами іншого характеру.

Література

1. Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга / Упор. Альбіна Шацька, Олесь Федорук. – Нью Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – 526 с.
2. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Частина третя й четверта. Накладом І.Франка. – Львів : З друк. Тов. імени Шевченка, 1890. – Кн. 7, 8, 9. – С. 151–199.
3. Кравченко Уляна Спогади учительки. – Коломия: З друкарні Вільгема Бравнера. Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. – 314 с.
4. Франко І. Як це сталося // Зібрання творів у 50-ти томах. – Київ : Наукова

- думка, 1981. – Т. 34. Літературно-критичні праці (1902 – 1905). – С. 374.
5. Франко І. Історія моєї габілітації // Зібрання творів у 50-ти томах. – Київ : Наукова думка, 1983. – Т. 39. Літературно-критичні праці (1911–1914). – С. 49–50.
6. Чорновіл І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності // Барвінський О. Спомини з мого життя: частина перша та друга / Упор. Альбіна Шацька, Олесь Федорук. – Нью Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 17–35.
7. Шологон Л. Спогади про видатних діячів української культури другої половини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на сторінках періодичних видань Західної України / Л. Шологон // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – Т. 9. – С. 47– 50.
8. Шологон Л. Епістолярна та публіцистична спадщина Івана Франка як джерело з історії національно-культурного життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Шологон // Схід : аналітично-інформаційний журнал. – 2007. – № 4. – С. 58–62.
9. Шологон Л. Автобіографії науковців і письменників Галичини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. як джерело до вивчення національно-культурного життя українців краю / Л. Шологон // Українознавчі студії. – 2009. – № 10. – С. 161–171.
10. Шологон Л. Джерела про національно-культурне життя українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в особових фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2009. – Вип. ХV. – С. 72–79.
11. Шологон Л. Спогади з історії національно-культурного руху українців Галичини (1848–1914 рр.) / Л. Шологон // Галичина : краєзнавчий та культурно-просвітній часопис. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 547–557.
12. Шологон Л. Листування видатних учених, громадсько-політичних діячів, письменників як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 19. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 97–107.

Питання для самопідготовки

1. Проаналізуйте відомі Вам опубліковані та неопубліковані автобіографії українських науковців, літераторів, громадських діячів, митців тощо.
2. В чому полягає цінність епістолярної спадщини М.Грушевського?
3. Перелічіть відомі Вам спогади про національно-культурний рух українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. написані громадськими діячами та літераторами. В чому полягає особливість кожної із таких мемуарних праць.

Лекція 16–17.

Тема: Періодичні видання як джерела з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

План

1. Громадсько-політичні часописи.
2. Наукова періодика.
3. Преса українських громадських організацій.

Вступ. Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. в Галичині виходило у світ чимало періодичних видань різними мовами. В контексті проблематики нашого спецкурсу особливої уваги заслуговують україномовні громадсько-політичні, наукові часописи та періодика громадських об'єднань, що дозволяють нам отримати інформацію про події національно-культурного характеру.

Зміст лекції

1. Громадсько-політичні видання Галичини другої половини XIX – початку XX ст. не лише інформували про найважливіші події політичного життя краю, але й приділяли чимало уваги на своїх сторінках питанням мови, освіти, літератури, мистецтва, публікували прозові та поетичні твори українських письменників. Саме тому вони є цінними джерелами для дослідження національно-культурного руху українців краю впродовж зазначеного часового проміжку, оскільки дозволяють з'ясувати погляди впливових політичних сил на різні аспекти його розвитку через їхні періодичні видання. Загалом україномовну громадсько-політичну періодику другої половини XIX – початку XX ст. можна умовно розділити на народовську, москвофільську, радикальну, консервативну та соціал-демократичну.

Перший український часопис в Галичині «Зоря Галицька» побачив світ 15 травня 1848 р. У зверненні до братів-русинів головний редактор видання Антін Павенцький зазначав: «І в том письмі, будемо милому нашому народові подавати все, що Русина, яко чоловіка, й Русина члена краю обходити може. Буде в нім уміщено, що рада народна руска (Головна руська рада) для просвещения й добра свого народа урадила і учинила; будет в нем розправи й розговори о життю нашем

народном і політичнoм (o справах нашoгo краю), o нашeм народoви, eгo історії, eгo язичі, релігії, обичаях, життoу дoмoвoм...». За редакції А.Павенцькoгo часoпис видався дo 26 липня (7 серпня) 1850 р. Дo пoчаткy 1850 р. він публікував йoгo за власні кошти. Газета, щo було виразникoм пoглядів прогресивнoгo крила Гoлoвнoї руськoї ради, 1848 р. проголосивши гасла національнoї oкремішнoсті та єднoсті українців, швидко знайшла вдячнoгo читача і дo середини 1850 р. користувалася неабиякoю популярністю. Тут були не лише опубліковані всі програмні документи Гoлoвнoї руськoї ради: «Одозва дo руськoгo народу», «Братя русини», петиція дo цісаря Фердинанда, «Устав Ради народнoї рускoї во Львовe»; протоколи засідань як Гoлoвнoї так і oкружних рад, запрошення руських вчених на з'їзд у Львові, проєкт конституції від 4 травня 1849 р. та інші важливі для Галичини законодавчі акти, урядoві пoвідoмлення, інформація про події політичнoгo життя в Австрійській монархії та за кордоном, але й було запроваджено рубрику «Гoспoдарство сільське», «Всячина» (в якій серед іншoгo надрукували колядку), вміщено пoвідoмлення про українську національну символіку, наукові праці, публіцистичні, поетичні та художні твори тощo. Oкрім цьoгo, часoпис стояв на захисті українськoї мoви в краї, закликав не вірити чуткам, щo її вилучать з шкільних програм як непoтрібну навіть у тих регіонах держави, де українці становлять більшість, і не будуть використовувати в роботі державних установ. В серії статей «O язичі рускім», «O пoтребe просвіщенія для рускoгo народу», «Слово к пoправe вихoванія дeтeй сeльських», «Гадки o рускoм язичі» редакція «Зорі Галицькoї» переконувала читачів проявити патріотизм у мoвнoму питанні: зoкрема, доводила про необхідність використання українськoї мoви в побутовoму спілкуванні, наприклад, закликала не переходити на польську мoву, коли у товаристві з'явиться одна полька, або один українець, який ігнорує рідну мoву; просила батьків записувати своїх дітей сільських пoчаткoвих шкіль, де викладали ріднoю мoвoю; докладати власних зусиль, щoб в органах державнoї влaди та громадськoму житті використовувалася українська. «Кожний народ, котрий на іної землі од пoчатків історії замешкал, має право, аби eгo язик панував в школах і в урядах...» – читаємо на сторінках часoпису.

Редактори періодичнoгo видання відкидали, як безпідставні, закиди багатьох

їхніх опонентів у мовній політиці, про те, що українська мова – мова неосвіченого народу і не годиться для продукування наукових знань. З цього приводу зазначалося: «Історія доказує, що язик наш має найдавніші пам'ятки словесності, найдавніші права писані (збірники законів. – Л.Ш.) і літописи; він не тільки на Русі, але й на Литві більше як 200 літ був язиком князів литовських, язиком шкільним, судовим, правничим й дипломатичним, в котрій всі справи одбувалися». Автор статті «О язиці руском» погоджується з тим, що українська мова через те, що була проігнорована національною економічною та політичною елітою, майже не використовувалася в громадському та освітньому житті, тому, її можна називати «не вживаною», але ніколи «необразованою». На його думку, це підтвердив „Собор руських вчених”, де були виголошені блискучі доповіді народною мовою з богослов'я, філософії, права, історії тощо.

У числі 67 «Зорі Галицької», що вийшов у світ 27 серпня 1851 р. було висловлено дуже слушну пропозицію, яка була реалізована органами державної влади лише 1867 р., про необхідність запровадження в Галичині загальнообов'язкової початкової освіти, як і в інших коронних краях держави. Про сучасне, для авторів часопису, українське початкове шкільництво, його автори зазначали: «Но яка польза зь школ, если мало хто до них ходить... пожалься Боже за ті гроші, котрі громади на вчителів дають».

Варто зазначити, що з другої половини 1850 р. «Зоря Галицька» стала менш популярною серед українців Галичини. У великій мірі це було пов'язано з політичною позицією її головних редакторів, які були прихильниками русофільської ідеології. Зокрема, Іван Гушалевиц, відповідав за вихід у світ «Зорі Галицької» від 1(13) листопада 1850 р. до 13 (25) червня 1851 р., Богдан Дідицький редагував часопис з 10 червня 1853 р. до 4 серпня 1854 р., 15 номерів газети за 1854 р. побачили світ за підписом журналіста та співробітника русофільських видань Северина Шеховича. Наступним редактором було призначено прихильника української народної мови Миколу Савчинського. За його підписом «Зоря Галицька» виходила з 24 листопада 1854 р. до 13 квітня 1857 р., останнього номеру видання.

Із середини 1851 р. у тематиці газети спостерігався тематичний поворот у бік

русофільства, на це звернуло увагу й Галицьке намісництво, яке закликала не вживати московських слів під загрозою закриття часопису. Саме це, на думку багатьох дослідників цієї проблематики, змусило І.Гушалевича відмовитися від редагування «Зорі Галицької». Його наступник, Б.Дідицький, у питання мови був значно обережнішим. З цього приводу він писав у листі до Я.Головацького: «Я за часів моєї редакції жив у згоді як з «твердо руськими», так й з «хохлами», по крайній мірі львівськими. Се не самохвальба, а чиста правда». Проте стан здоров'я не дозволив Б.Дідицькому надалі працювати в «Зорі Галицькій», тому у серпні 1854 р. він відмовився від посади головного редактора. С.Шехович, що продовжив його працю у часописі, не мав належного журналістського таланту, щоб зробити журнал цікавим для читача. За його редагування кількість передплатників суттєво зменшилася. В той час навіть постало питання про припинення виходу у світ «Зорі Галицької». Окрім того, в окремих статтях, надрукованих на сторінках газети відверто пропагували русофільські ідеї. Ставропігійський інститут, що був власником видання, щоб підвищити його популярність, вирішив повернути його на колишню «народну основу». Саме тому, головним редактором було призначено прихильника народовської ідеології М.Савчинського. Він, на думку відомого дослідника української преси А.Животка, неабияк долучився до того, що газета «як за програмовим напрямком, так і мовою стала на народній українській ґрунт».

Про працю М.Савчинського як головного редактора «Зорі Галицької» та перипетії, пов'язані з виходом її у світ, наприкінці 1854–1857 рр., чимало цікавої інформації вміщено у публіцистичних працях І.Франка. Письменник та журналіст звернув увагу на те, що за час офіційного редагування газети М.Савчинським у часопису з'явилися нові передплатники, повернулися колишні співробітники. Однак, зазначав І.Франко «у редакції ясність мови не дорівнює ясності погляду на те, який має бути зміст часопису, щоб могла притягати до себе ширшу публіку... Власне з тої неясності скористалися елементи, що самі ясно бачили свою мету... На перше місце в обновленій «Зорі Галицькій» виступає молодий, тоді, 23-літній Платон Костецький». У статтях «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» та «Стара Русь» І.Франко, на фактів, переконливо довів, що це стало можливим за протекції

намісника Галичини А.Голуховського. Саме тому, П.Костецький, що розпочав працю у редакції «Зорі Галицької» на початку 1855 р. «провадив її несповна рік нібито в народнім дусі та з тенденцією – не давати, ані пускати нічого противного урядові та нічого противного Польщі і полякам». Відомий український письменник також звернув увагу на літературний доробок П.Костецького (всього у часописі було опубліковано його 11 прозових творів і 17 віршів). З цього приводу І.Франко писав: «Він думає і говорить, очевидно, по-польськи і, пишучи, з трудом перекладає ту польщину на чужу йому руську мову. Стиль, будова речень і навіть лексика – усе у нього польське, від біди підладжене до руських форм; браки лексики він заповнює або польськими словами, живцем переписаними на руські букви, або словами власної фабрикації, укованими без будь-якого розуміння правил руського словотвору, або, нарешті, – і се власне найхарактерніше для його стилю – словами і формами, з бойківсько-лемківського гірського діалекту, що не попали в письменство і виблискують у писаннях Костецького як ті діаманти в глиняних хатах убогих південноафриканських колоністів».

1856 р. відповідальність за вихід у світ газети повністю взяв на провід Ставропігійського інституту. Як наслідок цього «Зоря Галицька» мала невиразний політичний характер, а на її сторінках з'являються твори прихильників русофільства: І.Раковського, І.Гушалеви́ча та інших. Саме тому кількість передплатників часопису суттєво зменшилася (їх залишилося менше 100) і на початку квітня 1857 р. він перестав виходити у світ.

1852 р. був останнім, коли «Зоря Галицька» намагалася дотримуватися задекларованої у попередні роки програми, звертаючи основну увагу на політичне, національне та міжнародне життя. Однак уже 1853 р. вона стає часописом, присвяченим тільки «літературному, общеплезному и забавному чтенію» з різноматичним змістом, а з 1856 р. виходить як «письмо посвячене літературі и забаві». Саме тому в журналі з'являються рубрики «Известия литературные», «Известия науковые», «Известия науковые и художественныя», «Всячина». В них інформація про визначних діячів слов'янської науки та літератури, вихід у світ нових художніх та наукових праць, відкриття українських

шкіл при церквах.

На сторінках часопису регулярно публікували інформацію про діяльність товариства «Галицько-руська матиця», протоколи засідань проводу просвітньої організації, відомості про бібліотеку цього громадського об'єднання, повідомлення про збір коштів на будівництво «Народного дому», містили перелік громад та осіб, що жертвували кошти на його спорудження.

Насиченими та різноплановими були літературна та наукова складові «Зорі Галицької». Сучасна дослідниця П.Медведик зазначила в одній з своїх публікацій: «Дивуємося, як тоді, в умовах важкого національного і соціального поневолення українців Галичини, заяснила зоря багатьох авторів – літераторів і дослідників історії нашого народу на сторінках цього часопису. Який широкий та різноманітний спектр у ньому творів різних літературних жанрів, перекладів (щоправда, деякі з них були художньо слабкими)!». На нашу думку, неабиякої уваги заслуговують праця С.Вітвицького про побут і звичаї гуцулів, театральні рецензії та повідомлення про коломийські вистави І.Озаркевича, дослідження з історії Галича, Станіслава, Тернополя та інших українських міст, розвідки про гетьмана П.Дорошенка, князя К.Острозького, видатного діяча «Руської трііці» М.Шашкевича, відомості про знайдені грамоти XIV ст., першодруки XVI ст. та рукописні книги XVII ст. Окрім цього суттєво розширювали кругозір читачів матеріали про монети Києво-руської держави, науково-популярна розвідка з астрономії М.Малиновського «О мірі» (про різноманітні астрономічні величини: Сонце, Місяць, зорі), серія статей П.Свенціцького про грецьких філософів Сократа, Платона, Аристотеля тощо. Високо були оцінені сучасниками, зокрема, І.Франком, поеми А.Могильницького, поезії М.Устияновича, М.Шашкевича, публіцистичні праці Л.Трещаківського, оповідання Г.Савчинського. З літераторів Наддніпрянщини тут опублікував свої праці Є.Гребінки. Безперечно, в силу тодішніх політичних обставин, на шпальтах часопису не могли не з'явитися праці науковців та літераторів, що пропагували русофільські ідеї, зокрема, Я.Головацького, А.Петрушевича, І.Гушалевича, Б.Дідицького та інших.

Таким чином, «Зоря Галицька», що виходила у світ впродовж 1848 – 1857 рр. містить чимало відомостей з історії національно-культурного руху українців

зазначеного часового проміжку. Зокрема, тематика публікацій часопису свідчить про конкуренцію в Галичині між прихильниками народної мови і культури, з одного боку, та русофільської ідеології з іншого; завуальоване втручання органів державної в українську видавничу справу. Окрім цього, із змісту «Зорі Галицької» дізнаємося, що представники української національної еліти, якими, безперечно були редактори та співробітники видання, зуміли стати на захист власної мови, культури, на прикладі довели, що здатні зробити вагомий внесок у розвиток української літератури, журналістики та наукових знань.

1880 р. народовці започаткували також періодичне видання «Діло», вихід у світ якого став непересічною подією в історії української преси. У довоєнний період часопис регулярно знайомив читача з найважливішими подіями, що відбувалися в Австро-Угорщині та світі з 1 січня 1880 до 29 серпня 1914 рр., поки видання «Діла» не було перервано Першою світовою війною. При цьому особливу увагу автори газети звертали на український національний рух в Галичині та закордоном. 1888 р. «Діло» стало першим українським щоденним часописом. Газета не лише оперативно інформувала читачів про події, що відбувалися, була цікавою та змістовною, але й завжди стояла на захисті українських національних інтересів. Неабияка заслуга в цьому була її головних редакторів: ініціатора засновника «Діла», публіциста та письменника Володимира Барвінського (1880–1893 рр.), юриста та співзасновника УНДП Антіна Горбачовського (1883 р.), журналіста та перекладача Івана Белея (1884 – 1902 рр.), публіциста, етнографа та громадського діяча Володимира Охримовича (1902 р.), одного із засновників РУРП у Східній Галичині Євгена Левицького (1902–1906 рр.), юриста, громадського діяча та публіциста Льонгіна Цегельського (1906–1908 рр.), педагога та журналіста Олександра Борковського (1908–1909 рр.), політика та публіциста Володимира Бачинського (1909–1912 рр.), визначного громадсько-політичного діяча та редактора українських видань Володимира Панейка (1912–1918 рр.). Варто також зазначити, що впродовж двох років (1883–1884) до редакційного комітету «Діла» належав І.Франко [49, с. 28]. Тут він опублікував чимало своїх як публіцистичних творів, так і літературних праць та доклав чимало зусиль, щоб часопис видавався на належному рівні.

Безперечно, всі найважливіші аспекти національно-культурного руху українців Галичини впродовж 80-х рр. XIX – початку XX ст. знайшли своє відображення на сторінках «Діла». Впродовж 1880–1887 рр., коли газета виходила як півтижневик, про невирішені проблеми української освіти, стурбованість з приводу обмеженого використання рідної мови в краї, літературний та мистецький рух Галичини знаходимо інформацію у передових статтях, фейлетонах, рубриках «Наука, штука й література», «Важне для читаючої Публіки руської» тощо. Натомість, починаючи з 1888 р. «Діло», як щоденна газета, намагалася більш оперативно повідомляти про все найважливіше, що відбувалося, в тому числі й події національно-культурного характеру. Поряд з цим на її сторінках збереглися глибокі аналітичні статті, присвячені важливим питанням національно-культурного руху.

Варто зазначити, що належний розвиток української освіти неабияк турбував редакцію щоденника, оскільки на його сторінках різнопланові публікації про жалюгідний стан українських народних шкіл, погане матеріальне становище вчителя початкової школи, українські гімназії, що не можуть прийняти всіх бажаючих навчатися українською, а ті в свою чергу змушені вступати до польських гімназійних закладів, відчайдушну боротьбу студентів та громадськості за український університет у Львові; промови українських депутатів галицького сейму та віденського парламенту, де порушувалися найбільш важливі освітні питання.

Окрім цього за публікаціями «Діла» можна прослідкувати за вирішенням багатьох важливих справ в галузі шкільництва. Зокрема, щоденник висвітлював впродовж тривалого часу перипетії пов'язані з відкриттям українських гімназій у Перемишлі, Тернополі та Станіславі, приватних навчальних закладів та інтернатів УПТ у містах та селах краю. Неабиякою гостротою та безкомпромісністю відзначилися газетні публікації, в яких інформували читачів про боротьбу за український університет у Львові.

Часопис також вболівав за належний розвиток української мови, її використання у всіх сферах державного та громадського життя Галичини. Чимало матеріалів, присвячених цій проблемі з'явилося на сторінках «Діла» 1898 р., в рік

коли вшановували столітній ювілей відродження української літератури. Її авторів неабияк хвилювало переслідування польською владою українського духовенства за вживання рідної мови на парафіях, обмежене використання української мови у гімназіях та інших навчальних закладах краю. Редакція в серії статей «Новий проект мовного закону», «Негайне внесення руських послів в раді державній в справі мовній в Галичині», «Ще в справі уживання руського мови», інформувала читачів про внесення українськими депутатами на розгляд парламенту проекту мовного закону, який би забезпечував всім крайовим мовам рівні права і використання у органах державної влади, судочинстві, офіційному листуванні, шкільництві та непростий процес його обговорення у найвищому законодавчому органі Австро-Угорщини. Зрозуміло, що політичні реалії того часу робили неможливим прийняття закону, запропонованого українськими депутатами.

Матеріали опубліковані у щоденнику також дозволяють прослідкувати за літературним рухом українців Галичини. На шпальтах газети впродовж всього часу виходу її у світ публікувалися твори Т.Шевченка, літературознавчі та біографічні розвідки про Великого Кобзаря, редакційні статті з нагоди вшанування ювілеїв від дня його народження та смерті. Особливого значення видавці «Діла», як і вся українська громадськість надавали святкуванню сторіччя від дня народження Т.Шевченка. Про це свідчать звернення, повідомлення та інші матеріали щоденника за лютий-березень 1914 р.

Одні з перших літературних творів у часописі опублікував І.Франко, зокрема, «Цигани» (1882 р.), «Грицева шкільна наука» (1883 р.), «Пирог з чорницями» (1884 р.) тощо. Через певні політичні дискусії, не завжди простими були взаємовідносини між видавцями «Діла» та видатним українським літератором, що був причетний до організації РУРП. Проте 1913 р. щоденник, напередодні вшанування 40-річного ювілею письменницької праці Великого Каменяра, не лише звернувся з проханням до читачів долучитися до формування «ювілейного дару» (коштів, аби матеріально допомогти хворому І.Франкові), але й опублікував серію розвідок різних авторів про його багатогранну літературну, наукову та громадську працю.

На сторінках «Діла» належним чином була оцінена праця й інших українських письменників: Ю.Федьковича, Лесі Українки, М.Коцюбинського тощо. Тут також опублікували немало перекладених на українську творів російських та інших зарубіжних літераторів. Цікавим, на наш погляд є те, що 1899 р. щоденник вмістив серію літературно-біографічних нарисів про О.Пушкіна, з нагоди 100-річчя від дня його народження.

Впродовж 1881–1888 рр. окремо від часопису виходила «Бібліотека найзнаменитіших повістей». Надалі «Діло» планувало зробити «Бібліотеку... складовою частиною газети, друкуючи твори так, щоб «кожний передплатник міг їх одтинати й складати в книжки».

Часопис не оминав увагою найважливіших подій наукового життя краю. Його видавці 1894 р. привітали М.Грушевського з призначенням на посаду завідувача кафедри у Львівському університеті. Цього ж року «Діло» опублікувало й ряд наукових праць вченого. Серед них «Вступний виклад проф. М.Грушевського з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня с.р.». Редакція уважно стежила за розгортанням діяльності НТШ, формуванням наукової школи М.Грушевського, поступовим виходом у світ багатотомної «Історії України-Руси», наукових видань товариства та регулярно повідомляла про різні події з наукового руху Галичини.

З особливим зацікавленням «Діло» ставилося до праці професійного театального колективу «Руської бесіди»: його репертуару, майстерності акторів, фінансування, гастролей в містах і селах краю; заохочувало глядачів до перегляду українських вистав. Чимало розвідок з цього приводу опублікували 1889 р., з нагоди святкування 25-ліття українського театру в Галичині. Часопис розгорнув кампанію за збір коштів на будівництво театального приміщення, пропагуючи благочинні концерти, прибуток від яких перераховували у фонд українського театру. Перші такі концерти, за участю української студентської молоді, відбулися у Стрию, Бродах, Тернополі тощо. Про них також вміщено детальну інформацію на сторінках «Діла».

Оскільки видавці щоденника були глибоко переконані в необхідності побудови приміщення для професійного театру у Львові та неабияк пропагували

цю ідею, то публікували величезні списки жертводавців, які внесли свої кошти на користь такої важливої справи.

Однією з найбільш пам'ятних подій в мистецькому житті Галичини на початку ХХ ст. став приїзд та перебування в краї видатного композитора М.Лисенка у листопаді 1903 р. З цієї нагоди «Діло» вмістило велику передову статтю, детальні звіти про урочистий прийом Миколи Віталійовича, концерти з цієї нагоди, прем'єру опери «Коза-Дерева», зустрічі з українськими громадськими та культурними діячами; фотографії М.Лисенка. Їх автори трактували цю подію, як тріумф народної думки, музики, пісні, і як чергову перемогу в поширенні української ідеї. Часопис висвітлював також на своїх сторінках діяльність українських музичних товариств краю («Львівського Бояну», «Союзу співацьких та музичних товариств краю», «Музичного товариства ім. Лисенка» тощо), інформував про гастролі відомих українських співаків (С.Крушельницької, М.Менцинського, В.Матюка та інших).

Образотворче мистецтво також знайшло своє відображення на сторінках «Діла». Зокрема, значний резонанс в газеті мав судовий процес над художниками К.Устияновичем і С.Томасевичем, яких звинуватили в підбурюванні людей до непокорі й ненависті до суспільних порядків. А вже 1892 р., на думку правоохоронних органів, розписуючи церкву у селі Бутин, вони зобразили пекло, де в котлі «смажилися особи», деталі одягу яких вказували на польського шляхтича, урядника та священника, а вогонь розкладали українські селяни.

Ще одна подія – перша виставка українського образотворчого мистецтва, що була організована у жовтні 1898 р. не залишилася поза увагою авторів щоденника. У інформаційних розвідках з цього приводу повідомляли про живопис, графіку, різьбу по дереву, архітектурні проекти церков, іконостасів, що були виконані як видатними українськими митцями, так і художниками-аматорами К.Устияновичем, І.Трушем, Ю.Панькевичем, А.Ковальським тощо. Впродовж 1898 – початку 1899 рр. було вміщено ряд проблемно-аналітичних статей в яких йшлося про роль українського образотворчого мистецтва у формуванні національного патріотизму, у необхідності об'єднання українських майстрів пензля в рамках професійного громадського об'єднання.

Не можна оминати увагою й те, що «Діло» постійно інформувало про діяльність українських громадських товариств. Їхній праці були присвячені як об'ємні передові та аналітичні статті, так і короткі повідомлення в рубриці «Рух в наших товариствах руських». З них отримуємо чимало інформації про діяльність «Просвіти», УПТ, «Товариства українських наукових викладів ім. П.Могили», театрального колективу «Руської бесіди», «Українського драматичного товариства імені Котляревського», спортивно-пожежного товариства «Сокіл» тощо.

Отже, на сторінках журналу «Діло» впродовж 1880–1914 рр. знайшли відображення всі найважливіші події національно-культурного руху українців Галичини. Як правило, вони висвітлені ґрунтовно, детально та різнобічно. Традиційним для журналістського колективу було друкувати не одну, а цілу серію статей, присвячених різним аспектам проблеми, що висвітлювалася. Окрім цього, специфіка щоденної газети дозволяла прослідкувати за процесом прийняття того чи іншого важливого рішення, побачити тяглість національно-культурного поступу українців краю впродовж зазначеного часового проміжку.

2. Неабияке значення для дослідження національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. мають наукові видання, які публікувалися як українськими товариствами, так і приватними особами. Вони дозволяють прослідкувати за становленням та розвитком української науки впродовж досліджуваного періоду.

найвідомішим серед серійних наукових збірників НТШ стали «Записки». Вже перше їх видання в 1892 р. засвідчило високий науковий рівень академічного видання. Його упорядником був тодішній голова товариства Ю.Целевич. В першу чергу заслуговує на увагу стаття О.Барвінського «Про заснованє і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові», де автор розповів про його створення, зміну назви, найважливіші напрямки діяльності і висловив сподівання, що українці будуть сприяти роботі наукового товариства як плідною фаховою працею, так і допомагатимуть йому матеріально власними пожертвами.

Крім того, варто звернути увагу й на інші наукові розвідки, зокрема, етнографічне дослідження, присвячене українським народним пісням О.Колесси

«Українські народні пісні в поезіях Б.Залеського», історичну працю М.Грушевського «Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці», критично-біографічний нарис О.Кониського «Дитинний вік Т.Г.Шевченка», присвячений 32-ій річниці з дня смерті поета, що охоплював 15 років його життя. Автор, проаналізувавши важке дитинство і юність Т.Шевченка, показав як формувався характер Великого генія. Безперечно, вищевказані праці свідчать про різноплановість статей, що публікувались на сторінках «Записок». Найбільш суттєвий недолік цього тому – низький поліграфічний рівень.

Суттєво покращився естетичний рівень «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» в 1894 р. Вони вийшли із підзаголовком: «Видавництво присвячене науці і письменству українсько-руського народу». Досить цікавою за своїм змістом була книга третя за 1894 р., видана з нагоди 50-тих роковин з дня смерті М.Шашкевича і перепоховання його на Личаківському кладовищі у Львові. Впорядкував цей номер «Записок» О.Барвінський. На його сторінках чимало філологічних розвідок. Найпомітнішою серед них є стаття В.Коцовського «Пам'яті Маркіяна Шашкевича», присвячена його внеску в розвиток української мови.

Цікавою в цьому випуску була розвідка літературознавця О.Колесси «Шевченко і Міцкевич», де автор з'ясував значення творчості А.Міцкевича для написання поем Т.Шевченка. В рубриці «Наукова хроніка» М.Грушевський проінформував читачів наукових записок про діяльність Київської археографічної комісії з нагоди 50-річчя її діяльності. Про різноплановість цього академічного видання свідчить стаття І.Пулюя з фізики.

Як уже зазначалося перший том «Записок НТШ» вийшов за редакції Ю.Целевича, в трьох наступних зазначалося, що їх редактором був О.Барвінський. Проте чимало українських вчених, і не безпідставно, вважають фактичним редактором перших чотирьох томів О.Кониського, якому вдалося залучити до співпраці з науковим виданням чимало молодих дослідників із Наддніпрянщини. Тоді як імениті вчені не поспішали надсилати свої праці до «Записок НТШ».

З п'ятого по 116 томи видання редагував М.Грушевський. 24 жовтня 1913 р.

він відмовився від своїх обов'язків і відповідальним редактором було призначено ученого секретаря НТШ В.Гнатюка.

Видатний український історик, що став головним редактором «Записок» в 1895 р. чимало зробив, щоб підняти на значно вищий щабель науковий рівень «Записок НТШ». Якщо раніше в рік виходив лише один збірник, то 1895 р. побачило світ три томи. Крім вищезгаданої рубрики «Наукова хроніка», з'явилася й нова «Огляд часописей за р. 1894», де подали інформацію про ряд українських (в тому числі й тих, що виходили на Наддніпрянщині) та іноземних (польських та німецьких) видань. Змістовні рецензії нових праць вмістили в рубриці «Бібліографія».

На сторінках другої книги за 1896 р. опубліковані об'ємні за змістом та виконані на високому науковому рівні розвідки І.Франка і М.Грушевського. Серед статей інформаційного характеру заслуговує на увагу розвідка М.Грушевського «Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895», де автор зазначив, що НТШ докладає чимало зусиль для видання «Записок» на належному рівні і в майбутньому планує випускати шість томів в рік, тобто видавати двомісячник. Завдання цього академічного часопису М.Грушевський визначив так: «Записки товариства мали своєю першою метою заповнити осередок наукової діяльності своєрідною мовою і до нього притягнути учених українсько-руських, навчених нашими культурними і політичними обставинами ходити в сусіди до чужих видавництв і культивувати чужу науку... «Записки» заховували повну свободу в науковім трактуваню річи ставлячи вимогу лише, щоб робота відповідала вимогам науковости... М.Грушевський також писав про потребу вузької спеціалізації матеріалу в періодичних виданнях НТШ. Варто зазначити, що плани головного редактора були втілені в життя: з 1896 р. «Записки» виходили у світ шість разів на рік та мали переважно гуманітарне спрямування, оскільки з 1897 р. видавали «Збірник математично-природописно-лікарської секції», де публікували праці з природничих наук, медицини тощо.

1898 р. запам'ятався для українців Галичини святкуванням століття відродження української літератури, пов'язаного з виходом у світ «Енеїди» І.Котляревського. Книга шоста «Записок» за 1898 р. була присвячена саме цій

визначній даті. Провідною в цьому томі була праця І.Франка «Писання І.П.Котляревського в Галичині», де автор зробив спробу з'ясувати вплив творчості І.Котляревського на розвиток національної літератури, розповів про популярність його творів в Галичині 1848 р. На сторінках цього номеру «Записок» подали також хроніку святкування цієї події у Львові. Оpubліковані цікаві телеграми, що надійшли від різних товариств, з найвіддаленіших куточків України та з різних держав світу. Наприклад, телеграма з Курська: «Хвала і вічна пам'ять першому українсько-руському поетови Іванови Котляревському! Душею і серцем з вами».

Цікавою в цьому томі була рубрика «Miscellanea» (Суміш), де опубліковано листування П.Куліша з галичанами 1870 – 71 рр., зокрема, його листи до братів Володимира та Олександра Барвінських. В ній, як правило, публікували коротенькі повідомлення з наукового життя та невеликі за обсягом історичні документи.

1899 р. в рубриці «Наукова хроніка» «Записки НТШ» подали аналіз західноєвропейських праць з історії, літератури та мистецтва. Крім цього тут вмістили огляд преси як україномовної, так і іноземної. Книга друга 1899 р. вирізнялася тим, що детально інформувала читача про діяльність НТШ. Традиційно в рубриці «З товариства» опублікували статтю «Наукове Товариство імені Шевченка і його діяльність в 1898 р.». Вказаний рік був визначним для товариства, оскільки на нього припадало 25-ліття від дня його створення. Замість цього свята НТШ відсвяткувало інше – столітній ювілей українсько-руської літератури, що традиційно пов'язувався з виходом у світ «Енеїди» Котляревського. З цього приводу, на засіданні товариства, із змістовною та патріотичною доповіддю виступив М.Грушевський, яку й опублікували у цьому томі. Серед іншого вчений розмірковував про наукову діяльність НТШ. Зокрема, він зазначив, що важливо не лише вивчати історію, літературу чи етнографію, а по-справжньому перейматися національними потребами власного народу.

Традиційно в рубриці «З товариства» повідомляли і про зміни в структурі НТШ. Проте на початку ХХ ст. повідомлення про організаційну, видавничу та фінансову діяльність наукового товариства на сторінках «Записок» не публікували, бо розпочали видання «Хроніки НТШ». Варто зазначити й те, що в з

цього часу збільшився об'єм провідного наукового видання товариства, покращився його поліграфічний рівень.

Поступово до співпраці в «Записках НТШ» вдалося широке коло науковців. За підрахунками З.Зайцевої, у перших двадцяти томах було 104 статті, автором 36 з них був М.Грушевський, по десять своїх праць в час опублікували в І.Франко, О.Кониський. Декілька статей вмістили молоді на той час вчені: С.Томашівський – 4, К.Студинський – 3, О.Колеса – 2, М.Кордуба – 2. Натомість упродовж 1900 р. у підготовці статей та інформаційних рубрик для наукового видання брало участь понад 40 авторів, 16 з яких були поза межами Австро-Угорщини.

Починаючи з 1906 р., «Записки НТШ» виходили у світ з підзаголовком: «Наукова часопись присвячена передовсім українській історії, філології й етнографії» і продовжували публікувати наукові розвідки вищевказаного спрямування. Зокрема, в галузі мовознавства заслуговували на увагу праці В.Перетца «Матеріали до історії української літературної мови», Б.Грінченка «Огляд української лексикографії», М.Возняка «Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в.», Літературознавчі наукові розвідки на сторінках «Записок НТШ» на початку ХХ ст. публікували: І.Франко («Азбучна війна в Галичині 1859 р.» та «До історії українського вертепа. Історико-літературні студії й матеріали»), В.Щурат «До біографії і писань Івана з Вишні», М.Тершаковць («Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства»), Я.Гординський («До біографії й характеристики Миколи Устияновича»), В.Радзикевич («Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність»), Ю.Романчук («Критичні замітки до тексту поезій Шевченка»). Історичні статті, опубліковані в «Записках НТШ», були присвячені цікавим та малодослідженим проблемам, зокрема, І.Созанський вивчив питання пов'язане з участю галицьких українців у слов'янському конгресі у Празі 1848 р., «Виговщина і Гадяцький трактат», Ю.Кміт – «Причинки до історії руського духовного семінаря у Львові від 1837–1851 рр.», І.Кревецький – «Справа поділу Галичини в рр. 1846 – 50». Етнографія завдяки науковим розвідкам визначних вчених поповнилася дуже цікавими дослідженнями Ф.Колесси «Ритміка українських пісень. Музикально-сінтактична стопа», І.Франка «Варіанти

мельодій українських народніх дум, їх характеристика і ґрунтоване», «Студії над українськими народними піснями». Також тут публікували свої праці відомі українські вчені – А.Кримський, І.Каманін, Ф.Вовк, Б.Грінченко, В.Гнатюк, М.Павлик, З.Кузеля; знані в світі зарубіжні дослідники – чех Їржі Полівка, росіяни Федір Корж, О.Шахматов; початківці в науці – І.Крип'якевич, І.Джиджора, М.Корбуда тощо.

На сторінках «Записок НТШ», крім наукових досліджень з різних галузей знань, публікувалося чимало джерельного матеріалу, що зробило його цікавим для широкого кола дослідників. В книзі IV за 1905 р. опубліковано «Лист Антона Могильницького до Я.Головацького 1848 р.» присвячений розповсюдженню літератури народною мовою. В додатках до статті І.Созанського «До історії участі галицьких Русинів в Слов'янськiм конгресі в Празі 1848 р.» вміщено документальні матеріали про цю подію, зокрема, заклики до братів слов'ян, листи до Я.Головацького та інші.

Літературознавець М.Возняк в одному з випусків за 1910 р. опублікував два неопубліковані вірші Я.Головацького. Безперечно, заслуговує на увагу матеріал, зібраний у статті Т.Реваковича «З переписки письменників 1860-их рр. в Галичині», опублікований в «Записках НТШ» за 1913 р. Не менш цікавий ілюстративний та фольклорний матеріал вмістив Марко Грушевський в розвідці «Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897– 9». Один з параграфів статті мав назву «Де ж Хмельницький старий похований». Таким чином ставилася наукова проблема і висувалися гіпотези, що сприяли її розв'язанню. Стаття супроводжувалася фотоматеріалами, де було зображено загальний вид Суботова, оселю Б.Хмельницького, церкву св. Іллі.

На сторінках «Записок НТШ» часто можна прослідкувати той чи інший аспект національно-культурного життя Галичини, починаючи з другої половини XIX ст. Ряд цікавих статей, присвячених розвитку українського театру Галичини, дозволяють ознайомитися з певними аспектами становлення цього виду мистецтва. Серед них наукова розвідка М.Возняка «Українські драматичні вистави в Галичині», де автор розповів про постановку перших театральних п'єс в краї українською мовою, в 40-х рр. XIX ст., зокрема, «Наталки-Полтавки»

І.Котляревського під сценічною назвою «На милування нема силування» і схвальні відгуки українців з приводу такої події в мистецькому житті. В іншій статті В.Радзикевича, присвяченій українському театру, іде мова про складні умови його функціонування в 50-х – 60-х рр. XIX ст.

Декілька номерів «Записок НТШ» видали на пошану видатних українських громадсько-політичних діячів та вчених. Зокрема, один з випусків 1894 р., як вказано вище, присвятили пам'яті М.Шашкевича, інший 1906 р. – ювілею проф. М.Грушевського, а до сорокаліття письменницької праці І.Франка у 1913 р. також вийшли «Записки НТШ» присвячені цій події. Досить цікавим та нетрадиційним в останній збірці був підбір авторського колективу, де переважали науковці з Наддніпрянщини та Петербурга. Поступово зростала змістовність та інформативність традиційних для наукового видання рубрик, що знайомили читача з найновішими досягненнями української та зарубіжної науки. Їх науковий рівень отримав схвальні відгуки багатьох відомих європейських вчених.

Загалом публікаціям «Записок НТШ» притаманна не принципова новизна методів наукового дослідження, а розробка нових для систематичної науки кінця XIX – початку XX ст. об'єктів, якими були Україна, її народ, історія та культура. Тим самим здійснювалося (у рамках традиційних галузей і напрямків гуманітарних досліджень) українознавче тематизування наукового простору.

Не можемо не погодитися з думкою багатьох вчених, що «Записки НТШ» впродовж досліджуваного періоду були провідним україномовним науковим виданням, рівень якого відповідав найкращим світовим стандартам. У великій мірі цього вдалося досягти завдяки науковій ерудиції, організаційним здібностям, наполегливості та вимогливості багатолітнього головного редактора «Записок» М.Грушевського. Після його відмови від редагування видання воно почало виходити нерегулярно.

Усі три секції НТШ за результатами свої досліджень видавали окремі збірники. У матеріалах історично-філософської секції, які побачили у світ 1898 р. аж до початку Першої світової війни друкувалася «Історія України-Руси» М.Грушевського. Лише том п'ятий збірника за 1902 р. «Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» містив документи з історії освіти, зібрані

М.Зубрицьким, Ю.Кмітом, І.Кобилецьким, І.Левицьким, І.Франком. Останній був головним редактором видання. В передмові до нього він звернув увагу на необхідності запровадження до наукового обігу нових джерел. Матеріали цього тому цілком відповідали академічним стандартам і друкувалися мовами оригіналів – польською, старослов'янською, німецькою та були ретельно прокоментованими видавцями. Цей том заповнив паузу, що виникла у підготовці М.Грушевським чергового тому монументальної праці й тягнулася з 1900 р. до 1903 р., коли під обкладинкою 6 – 7 тому «Збірника історично-філософичної секції» вийшов четвертий том «Історії України-Руси». Те, що на сторінках збірника публікувалося, за невеликими винятками, фундаментальне дослідження з історії України, у великій мірі було зумовлене недостатньою кількістю оригінальних досліджень у секції, яких вистачало лише для заповнення «Записок НТШ».

Секції гуманітарного характеру, окрім збірників наукових праць публікували власні серійні видання. Зокрема, історично-філософична секція видавала серію «Руської історичної бібліотеки». Вона була започаткована 1886 р. О.Барвінським, а в 1894 р. перейшла під контроль НТШ. Впродовж 1897 – 1904 рр. виходила за редакції М.Грушевського. За цей час вийшло дев'ять томів «Руської історичної бібліотеки» присвячені церковним відносинам у XIV – XV ст., народним рухам в Україні тощо, які відрізнялися від попередніх автентичним науковим апаратом та бібліографічним оснащенням. Незважаючи на це, серія «Руської історичної бібліотеки» 1904 р. була завершена. Натомість історично-філософична секція 1906 р. розпочала нову – «Українсько-руський архів». В передмові до першого його тому М.Грушевський спробував пояснити читачам, що «Руська історична бібліотека», яка знайомила їх з популярними науковими дослідженнями з української історії стала, безперечно, важливим серійним видання. Проте, на його думка, була «пекуча потреба в публікаціях невиданих матеріалів, сирих або напівоброблених, які не можуть собі знайти місця по наукових часописах, ані не можуть вміститися в тих нечисленних публікаціях, які призначені спеціально для матеріалів (джерел. – Л.Ш)». В десяти томах, що побачили світ до Першої світової війни, на сторінках «Українсько-

руського архіву» побачило світ чимало документів, що зберігалися в бібліотеках Оссолінських та НТШ. Окрім загальноісторичних документів, тут друкувалися матеріали до історії українського шкільництва, описи рукописів колекції А.Петрушевича, джерела з історії культурного руху в Галичині, документи, що розкривали перипетії так званої «азбучної війни» 1859 р. (коли було зроблено спробу замінити українське кириличне письмо на чеський варіант латинки) тощо. До редагування окремих томів «Українсько-руського архіву» були причетними І.Франко, І.Свенціцький, С.Томашівський, І.Кревецький, М.Возняк.

1898 р. побачив світ також «Збірник філологічної секції», в першому томі якого було вміщено оригінальне дослідження О.Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його», яке продовжували друкувати в наступних. В інших публікувалися розвідки М.Драгоманова про українську словесність та його листування з М.Бучинським (за редакції М.Павлика), епістолярна спадщина Я.Головацького (була підготовлена до друку К.Студинським), твори М.Шашкевича (за редакцією М.Возняка), наукові праці М.Дикарева (з передмовою та коментарями І.Франка). Таким чином, в 15 томах «Збірник філологічної секції», які побачили світ до 1914 р. з'явилося чимало наукових праць та інших джерел, що розривали творчу діяльність та життєвий шлях відомих українських вчених та громадських діячів.

1905 р. філологічна секція започаткувала серійне видання «Українсько-руську бібліотеку», яка мала закласти основу для літературно-критичних студій. До 1914 рр. на її сторінках було вміщено повне видання творів Ю.Федьковича, біографію письменника, підготовлену О.Маковеєм, двохтомник «Кобзаря», упорядником якого був І.Франко.

Активну видавничу діяльність здійснювали не тільки секції НТШ, але й окремі комісії. Зокрема, археографічна комісія наукового товариства, окрім «Жерел до історії України-Руси», де публікували важливі документи для вивчення нашої історії, 1896 р., розпочала нове серійне видання – «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури». Ініціатором його виходу у світ був І.Франко, який в перших п'яти томах опублікував старозавітні та новозавітні апокрифи та легенди. На неабияку увагу заслуговують археографічна передмова,

примітки та коментарі, які супроводжували, кожен з томів, що вийшов за редакції видатного вченого. Вони було високо оцінені провідними фахівцями з історії старослов'янської літератури. Також в згаданому серійному виданні опублікували пам'ятки релігійної полемічної літератури кінця XVI – початку XVIII ст., зокрема, праці С.Зизанія, І.Потія, М.Смотрицького тощо, за редакції К.Студинського та В.Перетца. Всього впродовж досліджуваного періоду вдалося видати сім томів «Пам'яток українсько-руської мови і літератури», тоді як чимало запланованих проектів з цієї серії залишилися не реалізованими.

НТШ також видавала два народознавчих видання. Першим, 1895 р. побачив світ «Етнографічний збірник» за редакції М.Грушевського. Він також запропонував долучитися до роботи над ним видатному вченому-етнологу, антропологу Федору Вовку. З цього часу між двома науковцями розгорнула гостра дискусія щодо розмежування між етнографією та етнологією. Її результатом став вихід у світ 1899 р. ще одного серійного видання НТШ «Матеріалів до українсько-руської етнології» за редакції Ф.Вовка. У першому томі якого з'явилися цікаві та змістовні наукові розвідки «Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві», «Українське рибальство у Добруджі» Ф.Вовка, «Кушнірство у Галичині», «Народна пожива і спосіб її приправи» В.Гнатюка, «Писанки на Галицькій Волині» М.Кордуби]. На сторінках цього видання було опубліковано чотири частини ґрунтовного дослідження В.Шухевича «Гуцульщина», яке користувалося неабиякою увагою читача та отримало високу оцінку у спеціалістів. Зокрема, за сприяння Ф.Вовка рецензія на вищевказану працю з'явилася і в французькій науковій періодиці. П'яту частину «Гуцульщини» її автор видав не у «Матеріалах до українсько-руської етнології», а окремою книгою 1908 р. Він вважав, що це підніме її наукову вартість та буде сприяти кращому розповсюдженню.

Таким чином, починаючи з 1899 р. етнографічна секція НТШ видавала два серійних видання – «Етнографічний збірник», в якому публікувався переважно фольклорні праці та «Матеріали до українсько-руської етнології», де побачили світ ґрунтовні наукові розвідки з цієї галузі знань. На останньому наполягав редактор Ф.Вовк, тоді як М.Грушевським вважав, що найкращі дослідження

необхідно видавати у «Записках НТШ». Наприклад, впродовж двох років тривала дискусія між вченими, в якому з видань вмістити статтю М.Кордуби про волинські писанки, про яку зазначалося вище.

Листування між Ф.Вовком і М.Грушевським дозволяє стверджувати, що в них було чимало суперечок з приводу регулярного виходу у світ «Матеріалів до українсько-руської етнології». Останній, як голова товариства, вимагав строгої періодичності у його виданні. Натомість Ф.Вовк працював значно повільніше, ніж цього вимагав М.Грушевський, і найважливішу увагу звертав на належний науковий рівень збірника, відповідний його обсяг, змістовність, якісне редагування. Варто зазначити, що позиції обох вчених неабияк сприяли високому академічному рівню видання, присвяченому українській етнології. Неабиякий внесок у цю справу зробили також І.Франко, В.Гнатюк.

На сторінках обох народознавчих видань були вміщені цікаві програми для збирання інформації про щоденну побутову культуру, минуле та сьогодення українського народу, щоб залучити читачів до пошуку етнографічного матеріалу. Зокрема, «Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід уложена членами НТШ», що була опублікована в першому томі «Етнографічного збірника» складалася з таких розділів: відомості історичні про населений пункт, етнографічні, суспільно-економічні, правничі, кожен з яких мав чимало підрозділів. Не менш змістовною була «Програма до збирання відомостей дотичних народної побутової техніки» складена Ф.Вовком, яка з'явилася на сторінках «Матеріалів до українсько-руської етнології». Таким чином, обидва серійні видання НТШ зробили неабиякий в справу дослідження побуту та духовної культури українського народу.

3. Періодичні видання українських товариств у Галичині мають важливе значення для дослідження національно-культурного руху краю другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки видавалися для того, щоб проінформувати про найважливіші напрямки діяльності громадських організацій, об'єднати навколо своїх ідей якомога більше небайдужих людей, сприяти підвищенню національної самосвідомості українців Галичини.

Серед преси українських товариств національно-просвітнього спрямування

на особливу увагу заслуговують періодичні видання «Просвіти». На відміну від періодики «Галицько-руської матиці», що мала переважно науковий характер, часописи «Просвіти» були розраховані на масового читача. Перше видання товариства – «Письмо з «Просвіти» побачило світ 1 жовтня 1877 р. Редакція часопису у вступній статті не лише переконливо доводила необхідність нової просвітньої газети для народу, ознайомила читачів з тематикою видання, але й задекларувала свою незаангажованість, зазначивши таке: «Товариство «Просвіта» має повну надію, що за посередством письма свого, уникаючи старанно всяки справи політичної, згромадить всі старші і молодші сили руської інтелігенції в одном великом народном таборі». Варто зазначити, що редактори дотримали своїх обіцянок, і на сторінках часопису публікували переважно статті повчального характеру для простого народу. Тут було вміщено чимало порад про те, як дбати про своє здоров'я, правильно виховувати дітей, належним чином вести своє господарство, якими кредитами варто скористатися, а яких не треба брати.

Інформація читачів про громадсько-економічне та культурно-освітнє життя в різних містах і селах Галичини містилася в рубриці «Письма з різних сторін». Тут чимало відомостей про освітнє життя краю, проблеми українського шкільництва, зокрема, ополячення дітей у школах Галичини.

У рубриці «Новинки» «Письмо з «Просвіти» публікувало цікаві інформаційні повідомлення про національний рух Галичини, зокрема, використання української мови у роботі різних державних установ, проведення літературно-музичних вечорів з нагоди ювілеїв видатних діячів тощо. Чимало відомостей про громадське та культурне життя в містечках та селах краю редакція отримала завдяки своїм читачам. Найзмістовніші з них публікувалися у рубриці «Переписка редакції».

Безперечно, діяльність товариства «Просвіта» не могла залишитися поза увагою редакції. В номері другому за 1877 р. було подано коротку історію просвітньої організації, в інших – час від часу публікувалися роздуми про найважливіші напрямки роботи товариства в краї та шляхи покращення його діяльності. У рубриці «Справи товариства «Просвіта» було чимало детальної інформації про організаційні аспекти її праці, зокрема, про проведення загальних

зборів, діяльність філій; публікувалися списки членів товариства та повідомлення для тих, хто бажав вступити до нього. Редакція також повідомляла про художні твори, популярні книжечки, молитвеники, видані «Просвітою», які могли придбати всі охочі. Не оминула своєю увагою й діяльність інших громадських товариств краю.

Незважаючи на свою змістовність, варто зазначити, що часопис виходив етимологічним правописом, опубліковані в ньому статті потребували значно кращого редагування, а поліграфічний рівень видання був дуже низьким. Останнє (7-ме)число щомісячника вийшло 1 липня 1879 р.

Таким чином «Письмо з «Просвіти» не тільки зробило вагомий внесок у справу підвищення освітнього рівня українців краю, регулярно інформувало про діяльність «Просвіти», але й започаткувало розвиток просвітянської преси в Галичині.

1893 р. товариство відновило видання щомісячника для просвіти народу під назвою «Читальня». Впродовж 1894 – 1896 рр. він виходив два рази на місяць. У редакційній статті «Слово від Видавництва», опублікованій в першому номері часопису зазначалося, він ставить перед собою завдання поширювати просвіту серед народу та сприяти підвищенню національної самосвідомості українців.

Кожне число «Читальні» за перші два роки видання розпочиналося публікацією з Євангелія з короткими поясненнями або інформацією про релігійні свята. Загалом часопис друкувався етимологічним правописом, а тексти Святого письма наводилися кирилицею. Окрім цього тут публікували історичні оповідання М.Костомарова, поетичні твори Т.Шевченка, М.Шашкевича, І.Котляревського, повісті та оповідання Г.Квітки-Основ'яненка, Б.Грінченка, М.Гоголя тощо. Проте чи не найбільше статей було присвячено порадам як правильно вести господарство, вирощувати городину, доглядати за худобою, вберегтися від небезпечних захворювань, вести здоровий спосіб життя.

Чимало цікавої інформації було вміщено в рубриках «Порадник господарський» (матеріали господарсько-економічного і промислово-торговельного характеру), «Що нового в світі чувати?», «Новини і всячина» (повідомлення про події суспільно-політичного, соціально-економічного і

культурно-просвітнього життя краю в державі та за кордоном), «Сойм краєвий» (розвідки про роботу галицького крайового сейму), «Вісті просвітні» (відомості про відкриття нових читалень «Просвіти», організаційні матеріали для їхньої діяльності, повідомлення про роботу керівних органів товариства у Львові, його філій у містах і селах Галичини, проведення загальних зібрань тощо). Також у «Читальні» публікувалися дотепні історії у рубриці «Сміх і правда», «Загадки» та інше.

У грудні 1896 р. редакція повідомила, що часопис надалі не буде виходити у світ, а замість «Читальні» та газети «Батьківщина» видаватимуть громадсько-політичне видання «Свобода», яке відстоювало народовську ідеологію.

1907 р. «Просвіта» започаткувала новий щомісячник, із вже відомою назвою – «Письмо з «Просвіти». Він виходив до початку Першої світової війни. Варто зазначити, що «Письмо з «Просвіти» – це цікаве періодичне видання для простого народу. Воно було гарно ілюстрованим, мова його публікацій легкою й дохідливою. У місячних випусках часопису друкувалися різні пізнавальні статті з історії України, цікаві художні твори (оповідання, вірші, легенди) та розповіді про видатних українських діячів, письменників, учених. З поетичних творів тут опублікували поеми Т.Шевченка, Ю.Федьковича, віршовані легенди Б.Грінченка, вірші М.Шашкевича, С.Руданського, К.Малицької тощо. Окремі випуски «Письма з «Просвіти» за 1907 – 1908 рр. були присвячені М. Шашкевичу, М.Устияновичу, Ю.Федьковичу, Маркові Вовчку.

Безперечно редакція щомісячника робила чимало, аби розширити світогляд своїх читачів. Зокрема, в рубриці «Всячина», в першому номері часопису, з'явилися повідомлення про словацькі просвітні товариства, американські бібліотеки, використання української мови у навчальних закладах Галичини, ціну ліків для хворих тощо. Проте, найважливішим завданням «Письма з «Просвіти», на наш погляд, було інформувати про різні аспекти діяльності «Просвіти» в краї, акцентувати увагу на найважливіших напрямках роботи філій, читалень, скеровувати в належному руслі працю своїх місцевих осередків.

Про це свідчить змістовне наповнення іншої рубрики часопису «Вісті з «Просвіти», де було багато цікавої інформації про діяльність читалень, роботу

керівних органів товариства із своїми філіями задля створення розгалуженої мережі українських читалень в Галичині, придбання для них необхідних приміщень, книг; чимало також написали про роботу просвітньо-організаційної, видавничої, артистичної, господарсько-промислової та інших комісій, драматичного гуртка тощо. Варто зазначити, що редакція намагалася не переобтяжувати читача детальними відомостями про роботу товариства. Тому в рубриці «Вісті з «Просвіти» повідомлення про діяльність Головного віділу (проводу) були коротенькими, натомість немало місця відводилося для розвідок про роботу філій та читалень просвітньої організації. Уже в другому номері часопису за 1907 р. редакція звернулася з проханням до читачів надсилати якнайдетальніші звіти про діяльність читалень та їхні фото, які згодом публікувала на сторінках «Письма з «Просвіти».

Незважаючи на змістовність, належне редагування та поліграфічний рівень часопис не користувався особливою популярністю у читача. До 1909 р. його видання було збитковим, оскільки члени «Просвіти» вважали за краще для себе читати громадсько-політичні видання, де було чимало інформації про політичні події в краї та державі. Тому провід товариства прийняв рішення зробити місячник «Письмо з «Просвіти» свої офіційним друкованим органом і зобов'язати філії та читальні передплачувати його.

У «Запросинах до передплати та співробітництва» у першому номері часопису за 1909 р. зазначалося: «Щоби приневолити наші філії і читальні до передплачування «Письма з «Просвіти» будемо відтепер містити у «Письмі з Просвіти» відповіді на питання Віділів філій і читалень, а навіть на письма поодиноких членів, о скільки ті будуть мати значення загальніше». Таким чином, провід товариства намагався якнайоперативніше реагувати на пропозиції своїх осередків на місцях, а редакція сподівалася, з одного боку, підтримувати найтісніший зв'язок з читачем, а з іншого – заощадити кошти (поштові витрати) на листуванні із своїми дописувачами.

Суттєво змінюється тематика публікацій часопису в 1910 р. З цього року в «Письмі з «Просвіти» зникає літературна частина, друкується значно менше наукових та популярних розвідок. Проте з'являється дуже багато різнопланової

інформації про діяльність товариства. Зокрема, публікувалися об'ємні протоколи загальних зібрань, величезні списки жертводавців «Просвіти», звіти про роботу окремих філій та читалень.

Редакція «Письма з «Просвіти» та провід товариства за допомогою свого друкованого органу не лише не лише інформували читачів про діяльність товариства, але й намагалися скеровувати діяльність своїх осередків на місцях. Постійними були в газеті рекомендації, до прикладу: «Що повинні зробити Виділи Читалень «Просвіти» в місяці маю», «Як правильно проводити загальні збори читалень «Просвіти», про документацію, яку треба надіслати до Головного віділу філії товариства, нагадування про важливі історичні дати та видатних осіб, яких варто вшанувати. Особливо багато уваги приділялося відзначенню сорокових роковин з дня створення «Просвіти» та столітнього ювілею від дня народження Т.Шевченка.

З публікацій часопису можна отримати інформацію про пріоритетні напрямки просвітньої діяльності товариства – боротьбу з неписьменністю та створення розгалуженої мережі бібліотек у містечках та селах Галичини. В контексті вищевказаного на особливу увагу заслуговують стаття О.Назарука «Що повинно бути найважливішим завданням просвітніх організацій?», «Відозва Головного Віділу Товариства «Просвіта» у Львові до сільських читалень в справі заводження науки читання і писання, т.зв. курсів для неграмотних при читальнях «Просвіти», «Інструкція для читалень «Просвіти» в справі поборювання неграмотности», «Інструкція для люстраторів читалень «Просвіти». Остання була складена І.Крип'якевичем, і містила рекомендації як проводити анкетування, щоб зібрати повну і об'єктивну інформацію про діяльність читалень товариства.

На сторінках «Письма з «Просвіти» також знаходимо розвідки про просвітню роботу інших громадських товариств, зокрема, «Товариства вакаційних осель», «Руської захорони», «Жіночої громади», Товариства імені Качковського; діяльність польських національно-культурних організацій в Галичині тощо. Вміщено тут чимало фотографій, зокрема, бібліотек та читалень «Просвіти» у Львові та в містечках і селах краю.

Таким чином, варто зазначити, що товариство «Просвіта» неабияку увагу

приділяло виходу у світ власних періодичних видань. Найінформативнішим з них було «Письмо з «Просвіти», що виходило у світ впродовж 1907–1914 рр. і стало офіційним друкованим органом товариства. Проте товариству не вдалося домогтися безперервності у виданні своєї періодики, тому вона не дозволяє досліднику прослідкувати за його діяльністю впродовж всього зазначеного часового проміжку.

Висновок. Підсумовуючи лекційне заняття варто зазначити, що на сторінках україномовних видань громадсько-політичного та наукового характеру, в періодиці українських товариств піднімалося чимало важливих питань національного-культурного характеру. Вони дозволяють отримати чимало змістовної інформації про розвиток науки, освіти, літератури, мистецтва, діяльність громадських організацій національно-культурного спрямування.

Література

1. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / З. Зайцева. – Київ: КНЕУ, 2006. – 368 с.
2. Зайцева З. «Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892 – 1914 рр.) / З. Зайцева // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 110.
3. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989 – 1990. – 334 с.
4. Медведик П. Література і мистецтво на сторінках газети „Зоря Галицька” / П. Медведик // Українська періодика : історія і сучасність / Доповіді та повідомлення п’ятої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 27–28 листопада 1998 р. / [за ред. М. Романюка]. – Львів : Науково-дослідний центр української періодики, 1999.– С. 232–236.
5. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова (1848–1939) / М. Романюк, М.Галушко. Т. 1. – Львів : Світ, 2001. – 744 с.
- Шаповал Ю.Г. «Діло» (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки. – Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 1999. – 384 с.
6. Шологон Л. Періодичні видання українських студентських товариств Галичини як джерело з історії національно-культурного руху українців краю у

60-х рр. XIX – на початку XX ст. / Л. Шологон // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 23–24 . – Івано-Франківськ, 2013. – С. 253–257.

7. Шологон Л. Періодичні видання для українського жіноцтва Галичини наприкінці XIX – початку XX ст. як джерело з історії національно-культурного руху українців краю / Л. Шологон // Схід. – 2013. – № 5. (125). – С. 171–173.

8. Шологон Л. Періодичні видання товариства «Просвіта» як джерело з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Л. Шологон // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Серія: Історія. – 2012. – Вип. 34. – С. 288–291.

9. Шологон Л. Періодичні видання русофільських товариств Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Л. Шологон // Схід. – 2012. – № 5. (119). – С. 115–118.

10. Шологон Л. Національно-культурне життя українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках часопису «Діло» (1922–1939 рр.) / Л. Шологон // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія : Історія. – Вип. 13. – Вінниця, 2008. – С. 357–360.

Питання для самопідготовки

1. Проаналізуйте, як на сторінках відомих Вам україномовних громадсько-політичних часописів висвітлювалася національно-культурна проблематика.

2. В чому полягав феномен провідного українського наукового видання кінця XIX – початку XX ст. – «Записок НТШ»?

3. З якою метою виходили у світ періодичні видання громадських товариств? Проаналізуйте зміст періодичних видань товариства «Просвіта».